

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİMDALI

YOZGAT VE ÇEVRESİNDEN YAPILAN ERMENİ
TEHCİRİ VE YARGILAMALARI
(1914-1923)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM
BİLİM VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

102495

102495

NİGAR ESÜNTİMUR

DANIŞMAN
DOÇ. DR. SÜLEYMAN BEYOĞLU

İSTANBUL - 2001

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Türk Tarihi Anabilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Nigar Esintimur'un "Yozgat ve Çevresinde Yapılan Ermeni Tehciri ve Yargılamalar (1914 – 1923)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak uygun görülmüştür.

Tez Danışmanı : Doç.Dr.Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi : Marmara

Üye : Prof.Dr.Mücteba İlgürel
Üniversitesi : Marmara

Üye : Doç.Dr.Ufuk Gülsoy
Üniversitesi : Marmara

S. Beyoğlu
.....
M. İlgürel
.....
U. Gülsoy
.....

Yukarıda jüri Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..14../ ..09../ 2001 tarih ve68... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	v
ÖZET.....	vii
KISALTMALAR.....	x
TABLolar.....	xi
ÖNSÖZ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. YOZGAT'TA ERMENİ FAALİYETLERİ

1.1. Yozgat'ta Sosyal- Ekonomik Hayat Ve Demografik Yapı.....	8
1.2. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Topraklarındaki Ermeni Olaylarına Kısa Bir Bakış.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ERMENİLER

2.1. Birinci Dünya Savaşı Ve Ermeni Olaylarına Genel Bir Bakış.....	25
2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Yozgat'ta Ermeni Olayları.....	28
2.3. Osmanlı Hükümeti'nin İsyanlara Karşı Aldığı Tedbirler.....	29
2.3.1. Tehcir Kararı.....	32
2.3.2. Tehcir Kararına Tepkiler.....	33
2.3.3. Tehcir Kanunu'nun Uygulanışı.....	35
2.3.4. Yozgat Tehciri'nin Uygulanışı.....	39
2.3.5. Emvâl-i Metrûke Komisyonları.....	41
2.3.6. Yozgat'ta Tehcirin Uygulanışında Yaşanan Aksaklıklar.....	46
2.3.6.1. Yozgat'ta Savaş Sırasında Yapılan Yargılamalar.....	48
2.3.6.1.1. Yozgat Yargılaması İddianamesi.....	49
2.3.6.1.2. Yozgat Yargılaması Kararı.....	51
2.4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni Kayıpları.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜTAREKE SONRASI YOZGAT'TAKİ ERMENİLERİN DURUMU

3.1. Mondros Mütarekesi Ve Ermeniler.....	55
3.1.1. Tehcirden Geri Dönerler.....	56
3.2. Tahkik Heyetlerinin Teşkilî.....	59
3.3. Yozgat'a Giden Tahkik Heyetleri Ve Tehcir İle Suçlananlar.....	61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. YOZGAT TEHCİRİ YARGILAMALARI

4.1. İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi.....	63
4.1.1. Mahkeme Heyeti.....	64
4.2. Yozgat Tehciri Davaları.....	65
4.2.1. İddianame.....	65
4.2.2. Sanıkların İfadeleri.....	66
4.2.3. Müdafaa Avukatlarının Savunması.....	68
4.2.4. Kararlar Ve Onaylanması.....	68
4.3. Mahkemenin Verdiği Kararların Uygulanışı.....	69
4.4. Yozgat Tehciri'nin Diğer Sanıkları.....	72

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YOZGAT'TA ERMENİ

FAALİYETLERİ

5.1. Milli Mücadelede Ermeni Faaliyetleri.....	74
5.2. Sevr Barış Antlaşması Ve Ermeniler.....	76
5.3. Lozan Barış Antlaşması Ve Ermeniler.....	79

SONUÇ.....	82
------------	----

EKLER.....	84
------------	----

KAYNAKÇA.....	104
---------------	-----

ÖZGEÇMİŞ.....	112
---------------	-----

Adı Soyadı: Nigar Esüntimur

Programı: Yüksek Lisans

Anabilim Dalı: Türk Tarihi

Bilim Dalı: Cumhuriyet Tarihi

Danışmanı: Doç. Dr. Süleyman Beyoğlu

YOZGAT VE ÇEVRESİNDEN YAPILAN ERMENİ TEHCİRİ VE YARGILAMALARI (1914-1923)

Bu günkü Yozgat şehrinin bulunduğu bölge eski dönemlerde yerleşim yeri olarak kullanılmamıştır. Şehrin kuruluşu XVIII. Yüzyılda Çapanoğulları tarafından gerçekleştirilmiştir. Şehirde Müslüman, Ermeni ve Rumlar uzun yıllar huzur içinde yaşamıştır.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, siyasi açıdan karışık bir dönem yaşamıştır. Bu zamanda Yozgat, Ankara Vilayeti'ne bağlı bir sancak durumundadır. Yozgat'ın Ermeni nüfusunun yoğun olduğu Boğazlıyan, Akdağmadeni gibi kazalarda kanlı olaylar yaşanmıştır. Buralarda önce Rusya'nın daha sonrada İngiltere'nin kışkırtmaları sonucunda Hınçak Ermeni Komitesi bir çok olay çıkarmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ile Yozgat'taki Ermeni faaliyetleri de artmıştır. Osmanlı Devleti'nin genelinde gayrimüslimler tarafından başlatılan isyanları önlemek için hükümet yetkilileri 1915'de Tehcir kararı almıştır. Bu karar hiçbir halkı doğrudan hedef almamıştır. Ülke sınırları içinde yer değiştirmeyi ön gören karar, pek çok sayıdaki uygulama ve yerleştirme kanunları ile yürürlüğe girmiştir. Bu dönemde Yozgat'ta bazı memurların tehcir ile ilgili suiistimalleri görülmüş ve bu kişiler Divan-ı Harbi Örfi'ye sevk edilmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamış ve İtilaf Devletleri'nin baskıları sonucu hem tehciğe uğrayanlar geri çağrılmış hem de Divan-ı Harbi Örfiler oluşturularak tekrar tehcir ile ilgili sanıklar yargılanmıştır. Bu yargulamaların ilki Yozgat yargulamaları olmuştur. Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal bey ve pek çok devlet memuru yargılanmış ve idam dahil bir çok cezaya çarptırılmışlardır.

Sevr Barış Antlaşması ile içinde Yozgat'ın da bulunduğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulmak istenmiş fakat Lozan Barış Antlaşması ile buna imkan verilmemiştir. Lozan Barış Antlaşması ile Türk tarihinde Ermeni meselesi bir müddet içinde olsa ortadan kaldırılmıştır.

ARMENIAN'S IMMIGRATIONS AND THEIR JUDGEMENTS IN YOZGAT AND IT'S SURROUNDINGS (1914-1923)

The arean which the city of Yozgat is settled at present was used as settlement in old periads. The establishment of the city was realised by 18'th century by Çapanoğulları people who were Moslems, Greeks and Armenians lived in peace for many years.

In 19'th century, the Ottoman Empire came face to face with a complex period in a political view. Yozgat, which depended on the city of Ankara, was a province at that time. There were many bloody events in Boğazlıyan and Akdağmadeni, Yozgat. The committee of Armenia provoked many incidents because of the provocations of Russia and England.

After the Ottoman Empire joined the World War I , Armenians increased their incidents. In 1915, the Ottoman Empire took the decision of immigration in order to prevent the mutinies which were started by a group of people who were not Moslem. That decision wasn't directly targeted on any public. The deviation which intended the displacement in the boundaries of the country came into force with a lot of opplications and accommodation laws. At that time, many abuses about immigration which were made by some officals were seen in Yozgat and those officals were driven to Court Martial.

The Ottoman Empire, losing the World War I. signed Mondros Cessation Treaty. The people who had to immigrate were recalled and those people were judged by forming new Court Martials because of the tyranny of Entente Powers. The first judgement took place in Yozgat. Mr. Mehmed Kemal, the governer of Boğazlıyan and many officals were judged and inflicted death penalty and so on.

Although Armenians wanted to establish a country with the help of Sevr Peace Agreement, Lozan Peace Agreement didn't make it possible. The matter of Armenia even for a short time abalished was with Lozan Peace Agreement in the history of Turk.

KISALTMALAR

a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
ATBD	Askeri Tarih Belgeleri Dergisi
BEO	Bab-ı Âli Evrak Odası
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev.	çeviren
DH Dâhiliye	Nezâreti Tasnifi
DH, EUM- AYŞ	Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti Asayiş Şubesi
DH, EUM. VRK	Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti Evrak Kalemi
DH, HMS	Hukuk Müşavirliği
DH, İUM	İdâre-i Umûmiye-i Dâhiliye Müdiriyeti
DH, KMS	Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti
DH, MB- HPS	Mebâni-î Emîriye ve Hapishaneler Müdiriyeti
DH, SN- THR	Sicill-i Nüfûs, Tahrirât
DH- ŞFR	Şifre Kalemi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz.	Hazırlayan
ME	Milli Eğitim
MLA	Meydan Larousse Ansiklopedisi
MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
M.Ö.	Milâddan önce
M.S.	Milâddan sonra
M.Ü.	Marmara Üniversitesi
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
ŞD	Şûrâ-yı Devlet
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.E.	Tasviri Efkar Gazetesi
TTK	Türk Tarih Kurumu
vs	ve saire
YA	Yurt Ansiklopedisi

TABLÖLAR

Tablo 1, 1883 Yozgad Sancağı Nüfusu	11
Tablo 2, 1884 Yozgad Sancağı Nüfusu.....	11
Tablo 3, 1891 Yozgad Sancağı Nüfusu.....	13
Tablo 4, 1895 Yozgad Sancağı Nüfusu.....	14
Tablo 5, 1902 Yozgad Sancağı Nüfusu.....	14
Tablo 6, 1904 Yozgad Sancağı Nüfusu.....	15
Tablo 7, 1907 Yozgad Sancağı Nüfusu.....	16
Tablo 8, 1909 Yozgad Sancağı Nüfusu.....	16
Tablo 9, 1914 Yozgad Sancağı Nüfusu.....	17

ÖNSÖZ

Anadolu'da Bozok Sancağı'nda bulunan bu günkü adıyla Yozgat şehrinden Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan Ermeni tehciri, tezimizin konusunu teşkil etmektedir. Araştırmamızın giriş kısmında W.M. Ramsay, Faruk Sümer, Osman Turan gibi tarihçilerin eserlerinden faydalanarak bölgenin, Özcan Mert, Süleyman Duygu'nun çalışmaları ile Yozgat şehrinin tarihi hakkında kısa bir inceleme yaptık.

Tezin birinci bölümünde, şimdiye kadar pek değinilmemiş olan şehrin nüfusu, Ankara Vilayet Salnameleri ve diğer eserler kullanılarak tablolandırılmıştır. Daha önceden bu konu ile ilgili yapılmış çalışmalar derlenmiş ve özellikle Tezin asıl başlığını oluşturan Ermeniler konusuna bu bölümde başlanarak ülke içindeki Ermeni Faaliyetleri ve bunların destekçileri Cevdet Küçük, Azmi Süslü, Kamuran Gürün'nün eserleri göz önüne alınarak incelenmiştir. Buradan hareketle Yozgat'taki Ermeni olayları da bir başlık altına toplanmıştır. Tezin ikinci bölümünde, I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşa girmesi ile ülke içinde yaşanan Ermeni olayları ele alınmıştır. Bu dönemde Yozgat'ta meydana gelen çatışmalar Osmanlı belgeleri ışığında anlatılmaya çalışılmıştır. Tehcir kararının Yozgat'ta uygulanışı ve aksayan yönleri aktarmaya çalışılmıştır. Kaynaklarda söz edilmesine karşılık hakkında pek bilgi verilmeyen 1915'deki Yozgat yargılaması detaylandırıldı. Emvâl-i metrûke konusu, tehcir ve sonrasında örneklerle açıklanmıştır. Bu bölümde ayrıca Osmanlı Hükümeti'nin tehcir kararı alması ve bu kararın uygulanmasındaki aksaklıklar dikkate alınmıştır. Bu konu hakkında yapılan çalışmalarda genelde Genelkurmay ATASE Arşivinden yararlanılmıştır. Tehcir sonrası Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni kayıplarına değinilmiş ve çeşitli görüşlere yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Mütarekesi'nin Ermenilerle ilgili maddeleri ele alınarak, tehcirden geri dönenler ve tehcir suçlarını araştırmak için Yozgat'a gönderilen tahkik heyetleri ve bu heyetlerin raporlarına göre tehcir ile ilgili olarak suçlu olanlara yer verilmiştir. Bunlar arasında bir kaç araştırmaya konu olan Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey, hakkında bizler de daha önce kullanılmamış bazı belgelere ulaşarak detaylı bilgiler sunduk. Dördüncü bölümde, yargılamaların yapıldığı Divan-ı Harbi Örfilerin kurulması, heyetlerin oluşturulması, davalar, ifadeler ve kararlar anlatılmıştır. Bu bölümün oluşturulmasında Nejdet Bilgi'nin çalışmaları, Milli Mücadele dönemi basını ve arşiv belgeleri kullanılmıştır. Beşinci bölümde, Milli Mücadele

döneminde, Yozgat'ta Ermeni olayları ile Sevr ve Lozan Antlaşmaları'nda Ermeniler hakkındaki görüşlere yer verilmiştir.

Bu çalışma sırasında ne yazık ki bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Araştırmamızda, açık olan arşiv belgelerinin devamı sorun olmuş ve kaynakların araştırmacıya açık olmaması nedeniyle bazı konularda kesin yargılara varmamız mümkün olamamıştır. Bunun sonucunda elimizdeki bilgiler netlik kazanamamıştır. Bir başka sorun da, salnamelerde yaşanmaktadır. Şehrin nüfusunu belirlemeye çalışırken kayıtlardaki işlem hataları bazı salnameleri kullanmamızı engellemiştir. Birinci el kaynakların artması ile yapılacak yeni çalışmaların bu eksiklikler tamamlamasını umut ediyor, tezimizin bu konu hakkında yapılacak araştırmalara yardımcı olmasını diliyoruz.

Tezin oluşmasında yardımlarını ve olumlu eleştirilerini esirgemeyen hocam Sayın Doç. Dr. Süleyman Beyoğlu'na ve çalışmalarım sırasında dostluğunu eksik etmeyen sevgili arkadaşım Zeynep Tüfekçi'ye manevi desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

Nigar Esüntimur
İstanbul 2001

GİRİŞ

Günümüz Yozgat ve çevresinde bulunan çeşitli tarihi kalıntılar bölgede yerleşimin MÖ 3200 yılından itibaren başladığını göstermektedir.

Şimdiki adı ile Yozgat bölgesi, MÖ 1200'lü yıllarda Ege kavimlerinin göç hareketi ile çeşitli milletlerin hakimiyetine girmiştir. Yöre MÖ VIII. yüzyılda başkenti Gordion olan Friglerin hakimiyetine girmiş, bir süre devam eden Frig hakimiyeti kuzeyden gelen Kimmerlerin saldırıları ile sona ermiştir. Kimmerlerden sonra MÖ VI. yüzyılda Anadolu'da Med hakimiyeti başlamıştır. Medler Anadolu'daki topraklarına "Kapadokya" demişlerdir. Med hakimiyetini sona erdiren Persler ise Kapadokya'yı ikiye ayırarak Karadeniz kıyısı ve yakın çevresine Deniz Kapadokyası anlamına gelen "Pont Kapadokya" tabirini kullanmışlardır¹. Zaman içinde Pont Kapadokya, Yozgat sahasını da içine alan büyük bir satraplık haline dönüşmüştür².

Anadolu, MÖ IV. yüzyılda Avrupa'dan gelen Makedon saldırılarıyla karşı karşıya kalarak Makedonyalıların hakimiyetine girmiştir. Fakat bu hakimiyet Büyük İskender'in ölümü ile sona ermiş ve ülke toprakları komutanları arasında paylaşılmıştır. Komutanların idaresi Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'ya hakim olmasına kadar devam etmiştir. Bu günkü Yozgat ve çevresi de bu tarihi olaylar sırasında sürekli el değiştirmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun, Anadolu hakimiyeti sırasındaki haritalarda Ankara(Ankyra)'dan doğuya giden ve birçok yolların birleşme noktası olan Euagia şehri günümüzde Yozgat-Sivas (Sebasteia) yolu üzerinde bulunmaktadır³. Buradan yola çıkılarak haritada Yozgat ve çevresinin adının Verinopolis olduğu anlaşılmaktadır (Ek1). Verinopolis şehri, İmparator Justinian zamanında piskoposluk haline getirilerek vilayet merkezi derecesine yükseltilmiştir⁴. Roma İmparatorluğu'nun MS 395'de ikiye ayrılması ile Verinopolis, Doğu Roma (Bizans) sınırları içinde kalmıştır. Bizans idari sisteminde Anadolu askeri bölgelere ayrılmıştır⁵. Bu askeri bölgelere "thema" denilmiştir. Yozgat yöresi Kharsianon theması içinde yer almıştır⁶.

Horasan topraklarında Oğuz Türkleri'nin Kınık Boyu tarafından kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu, genişleme siyaseti doğrultusunda Anadolu yönünde ilerleyince

¹ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Trabzon 2000, 15

² Fatma Acun, "Tarih Boyunca Pontus", *Milli Mücadelede Giresun Sempozyumu 6-7 Mart 1999 Bildiriler*, İstanbul 1999, 22

³ W. M. Ramsay *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul 1961, 287

⁴ a.g.e., 272

⁵ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara 1995, 89

⁶ a.g.e., 194

bölgenin kaderi değişmiştir. Büyük Selçuklu idarecilerinden Çağrı Bey'in 1015 yılında Anadolu'ya yaptığı keşif hareketinden sonra Anadolu'ya Türkmen boylarının yavaş yavaş akmaya başladığını görmekteyiz. Fakat bu akış yerleşmelere neden olmamış Bizans veya Ermeni saldırılarıyla geri püskürtülmüştür⁷. Bu durum Selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın 1071 Malazgirt zaferine kadar sürmüştür. Günümüz Yozgat ve çevresinin fethi ilk olarak 1072'de Artuk Bey komutasında gerçekleşmiştir.

Anadolu'nun fethi ile birlikte Alp Arslan'ın komutanlarından Gümüş Tegin Ahmed Gazi, merkezi Sivas olmak üzere Tokat, Çorum, Yozgat ve Malatya'yı alarak Anadolu'nun ilk Türk devletlerinden olan Danişmendoğulları Devleti'ni kurmuştur. Gümüş Tegin Ahmed Gazi, Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleyman Şah'ın dayısı olup Haçlı Seferleri başladığında I. Kılıç Arslan'a yardım etmiştir. Fakat bu yardımlaşma uzun sürmemiş ve 1175'de II. Kılıç Arslan bu devlete son vermiştir⁸. Anadolu'nun Türkleşmesi esnasında Oğuz kavmini meydana getiren iki koldan biri olan Bozoklar'ın bölgeye gelmesi buranın "Bozok" adıyla anılmasına neden olmuştur⁹. Bozok, ilk Türk göçerlerine yurt ve otlak işlevi görmüştür¹⁰. Bölgenin Anadolu Selçuklu hakimiyetinde yaşadığı en önemli olay 1240 yılında başlayıp tüm bölgeye yayılan Baba İshak Ayaklanması'dır. İsyan ilk olarak Amasya'da Baba İlyas-ı Horasanî adlı bir Türkmen şeyhi tarafından yönetildiği için onun adına izafeten benzeri isyanlar "Babaîlik" adıyla anılmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında devletin kötü idaresi ve bozulmaya yüz tutan iktisadi-sosyal yapısına karşı Babaî isyanı başlamıştır. İsyanı fiilen başlatan Baba İshak bir süre için başarılı olup Orta Anadolu'ya kadar ilerlemiş, fakat Baba İshak'ın Kırşehir yakınlarında çıkan çatışmada ölmesiyle isyan sona ermiştir¹¹.

Anadolu Selçuklu Devleti, XIII. yüzyılda uzak doğudan gelen Moğol tehlikesi ile karşılaşmış, 1243 Köseadağ savaşı ile Moğol tahakkümüne girince tüm Anadolu'da İlhanlı idaresi başlamıştır (Ek 2). Moğol hükümdarı Ebu Said Bahadır Han zamanında İlhanlı İmparatorluğu'nun en kudretli şahsiyeti olan Emir Çoban, oğlu Timurtaş'ı Anadolu'ya vali olarak göndermiş (1317), böylece Bozok ve çevresi Timurtaş idaresine geçmiştir. Bölgede asayiş ve düzeni sağlayan Timurtaş, Moğol İmparatoru ile babasının arasının bozulması üzerine yerine kayınbiraderi Alâeddin Eretna'yı bırakarak Memluk Sultanlığı'na

⁷ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1993, 103

⁸ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, 113, 205

⁹ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul 1980, 204

¹⁰ Sevgi Aktüre, "XVI. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler", *Tarih İçinde Ankara Bildirileri (Eylül 1981)*, Ankara 1984, 11

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Babaîlik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (D.İ.A.)*, IV, İstanbul 1991, 373-374

sığınmıştır¹². Ebu Said Bahadır Han, Anadolu'nun yönetimini Celayirli Büyük Şeyh Hasan'a verince Alâeddin Eretna'da bu görevi Şeyh Hasan adına devam ettirmiştir. Alâeddin Eretna, Karamanoğlu Ahmed Bey'in ölümü ile Konya'yı alarak topraklarını Erzincan'dan Ankara'ya, Amasya'dan Konya'ya kadar genişletti. Bölge bu tarihten itibaren Eretna idaresine girmiş oldu (Ek 3). Alâeddin Eretna'nın ölümü üzerine oğulları arasında iktidar mücadeleleri başlayınca devletin idaresi vezir Kadı Burhaneddin'in eline geçmiştir¹³. Alâeddin Eretna'nın veziri Kadı Burhaneddin, 1381'de Bozok ve Kırşehir taraflarına yerleşmiş olan Moğol(Tatar) kavimlerinden Cayğazanlar'ın hükümdarı Hacı Şadgeldi'yi yenerek bölgeye hakim olmuştur¹⁴. Hemen ardından Eretna hakimiyetine son veren Kadı Burhaneddin kendi devletini kurmuştur¹⁵.

Bu dönemde Anadolu'da kurulan bir diğer Türk devleti olan Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı Kara Yülük Osman Bey, Anadolu'da genişleme siyaseti gütmeye başlamıştır. Akkoyunlu Devleti, Oğuzların Bayındır Türkmenleri tarafından Diyarbakır merkezli olarak kurulmuştur. Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey, Sivas üzerine sefer yaparak Kadı Burhaneddin'i öldürünce Sivas halkı Akkoyunlu idaresi yerine Osmanlı idaresini kabul ederek Osmanlı hükümdarı Yıldırım Bayezid'i Sivas'a davet etmişlerdir. Yıldırım Bayezid'da oğlu Süleyman Çelebi'yi Sivas'a göndererek içinde Bozok'un da bulunduğu tüm Kadı Burhaneddin topraklarına hakim olmuştur¹⁶.

1368'de Belh emirliğine gelerek hakimiyetini hızla yayan Emir Timur, Anadolu yönünde başlattığı seferler ile Osmanlı Devleti'nin topraklarına doğru genişlemeye başladı. Yaşanan bazı siyasi olaylar sonucu 1402 yılında Osmanlı Devleti ile Timur Devleti arasında Ankara Savaşı çıkmıştır. Yıldırım Bayezid'in savaşı kaybetmesi sonucu Timur Osmanlı topraklarının bir kısmını ele geçirmiş ise de Bozok Osmanlı idaresinde kalmıştır¹⁷(Ek 4).

XVI. yüzyılda Doğu Anadolu'da ki Akkoyunlu hakimiyetini sona erdiren Şîh Şeyh İsmail, şah unvanını alarak İran merkezli Safevi Devleti'ni kurmuştur (1501). Safevi Devleti, zaman içinde Azerbaycan ve Irak'a da hakim olarak sınırlarını genişletmiştir. Şah İsmail'in Anadolu'daki Türkmenler üzerinde Şîhî politika gütmesi Sünnî Osmanlı

¹² O. Turan, *a.g.e.*, 647

¹³ Kemal Göde, "Eretnaoğulları", D.İ.A., XI, İstanbul 1995, 295-296

¹⁴ Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ve Devleti (1344-1398)*, Ankara 1970, 59

¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, 163

¹⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1947, 159-160

¹⁷ *a.g.e.*, 182

Devleti'ni rahatsız etmiştir¹⁸. Yavuz Sultan Selim, Safevi Devleti üzerine yaptığı Çaldıran Seferi (1514) ile Şah İsmail'in etkisini azaltmış ise de tümünden yok edememiştir. Bununda etkisi ile Şîî eğilimli Türkmen gruplar ve Osmanlı idaresinden memnun olmayan zümrelerin kıskırtması ile 1519'da Bozoklu Şeyh Celal isimli bir kişi mehdilik iddiasıyla Tokat civarında isyan çıkarmıştır. Bundan sonraki farklı amaçlı isyanlarda bu isyana izafeten "Celali" adıyla anılmıştır¹⁹. Bozoklu Şeyh Celal'in isyanı, Rumeli beylerbeyi Ferhat Paşa ve Dulkadır valisi Şehsüvaroğlu Ali Bey tarafından kısa sürede bastırılmıştır. Bozok'da celali isyanları, Kanuni Sultan Süleyman devrinde de devam etmiştir. Bu dönem celali isyanlarının nedeni, arazi tahrir memurlarının yaptıkları haksızlıklar ve gereksiz yere dirlikleri kesildiği için zor duruma düşen tımarlı sipahilerin huzursuzlukları olmuştur. Kanuni dönemindeki isyan, Baba Zünûn adıyla bilinen Kadırlı Sülün Hoca ve oğlu Şeyh Veli tarafından Osmanlı Devleti Mohaç Meydan Muharebesi'nde çıkarılmıştır (1527). Ayaklanma, Diyarbekir Beylerbeyi Hüsrev Paşa ve Adana Beyi Ramazanoğlu Pîri Bey tarafından bastırılabilmiştir²⁰. 1578'de Bozok'da bulunan Şam Bayatları arasından bir kişi, intihar ederek ölen Safevi hükümdarı II.Şah İsmail olduğunu iddia ederek etrafına topladığı Şiilerle isyan hareketine başlamıştır. İsyân merkezi hükümetçe kısa sürede bastırılmış ise de Bozok bölgesinde yaşayan halk isyanlardan, eşkıya ve asi konar göçerlerden oldukça zulüm ve zarar görmüştür. Bozok'da Tokat voyvodalığına tabi Hoca hassına bağlı Mamalu (Mamalı) Türkmenleri yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti bu aşireti XVII. yüzyıl sonlarında Bozok'u eşkıyadan korumakla görevlendirdi²¹.

Bu dönemde Bozok havalisine Mamalu Aşiretinden Çapan(Çapar, Cebbar, Abdülcebbar*)oğulları hakim olmaya başlamıştır²². Çapanoğullarından Ahmed Ağa, 1732'de Mamalu Türkmenleri'nin voyvodası iken bu günkü Yozgat şehrini kurmuştur²³. Şehrin adının nereden geldiği konusunda çeşitli rivayetler olmakla birlikte en uygun olanı terbiye olunmamış,kaba²⁴,işlenmemiş toprak²⁵ manasındaki "Yoz" kelimesi ile köy kasaba

¹⁸ Metin Kunt, "Siyasal Tarih (1300-1600)", *Osmanlı Devleti (1300-1600)*, II, İstanbul 1997, 106

¹⁹ Mücteba İlgürel, "Celali İsyânları", *D.İ.A.*, VII, İstanbul 1993, 252

²⁰ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1949, 333-334

²¹ Özcan Mert, *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980, 19

*Aile kahraman, muharip, ulak, kurye ve süvari anlamına gelen "Çapar" kelimesi ile adlandırılırken ilerleyen zaman içinde "Çapan"olarak kullanılmıştır. Arşiv belgelerinde bu adlarla birlikte zorba kudret ve kuvvet anlamında kullanılan "Cebbar" kelimesi de kullanılmıştır. En son olarak da ailenin adı Allah'ın kulu anlamında Abdülcebbar şeklini almıştır. Ö. Mert, *a.g.e.*, 22

²² İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, .IV, Ankara 1978, 436

²³ İ.H.Uzunçarşılı, "Çapan Oğulları", *Belleten*, XXXVIII / 150, (Nisan 1974), Ayı Basım, Ankara 1974, 215-261; Özcan Mert, *XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Çapanoğulları*, Ankara 1980, 26

²⁴ Şemseddin Sami,*Kamus-ı Türki*, İstanbul 1317,1561

²⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, II, Ankara 1998, 2465

ve şehir anlamına gelen “Kant”²⁶ (kent) kelimesinin bozularak birleşmesinden olduğudur. Evliya Çelebi ‘nin seyahatnamesinde, Yozgat adına rastlanmaması XVII. yüzyılda Bozok Sancağı’nda böyle bir yerleşmenin olmadığını kanıtlamaktadır. Yozgat ismi yabancı kitap ve atlaslarda Uskat, Jusgat, Yousgath, Yüzgat ve Yozghourt şekillerinde geçmektedir²⁷. Yozgat, ilk olarak Kızılkoca Kazası’na bağlı bir köy iken Çapanoğlu Ahmed Ağa tarafından “Demirli Medrese”nin inşası ile şehrin temelleri atılmaya başlanmıştır²⁸. Çapanoğlu Ahmed Ağa, 1741’de Bozok Sancağı Voyvodası, 1744’de Bozok Mütessellimi olmuş ve 1745’de Kapucubaşı unvanını almıştır. Ahmed Paşa, 1755’de İstanbul’daki et sıkıntısını koyun göndererek çözümleyince Bozok Sancağı kendisine malikhane olarak verilmiştir. Ahmed Paşa’ya Aralık 1760’da Mirimiranlık verilerek Sivas valiliğine tayin edilmiştir. Ahmed Paşa hakkında eşkıyayı gizliden koruduğu şeklinde yapılan şikayetler üzerine Nisan 1765’de Abaza Mehmed Ağa, Ahmed Paşa’yı katletmiştir. Bab-ı Âli, Ahmed Paşa’yı ortadan kaldırarak Çapanoğulları’nın idari nüfuzunu sona erdirmekle beraber iktisadi güçlerine dokunamamıştır. Ahmet Paşa’nın oğlu Mustafa Bey 1729’da Bozok Sancağı’na mütesellim olmuş, 1736 Osmanlı-Rus ve Avusturya Savaşında Süvari Askeri Başbuğ olarak görev yapmıştır. Mustafa Bey, babası Ahmed Paşa idam edilince Diyarbekir’e sığındı. Önce Kırım’a daha sonrada İstanbul’a geldi. Mustafa Bey, Abaza Mehmed Ağa’nın isteği ile Bozok’a gönderilerek hapsedildi. Abaza Mehmed Ağa, Bozok Sancağı’nın başına getirilmiş ise de halka zulüm ettiği ve servetinin bir kısmını İstanbul’a göndermemesi sebebiyle görevinden azl olunmuştur. Mustafa Bey, hapisten kaçarak Mamalu aşiretine sığınmış ve çevredeki eşkıyayı tenkile başlamıştır. Sungurlu’daki eşkıyayı yenilgiye uğrattınca Mustafa Bey’e ödül olarak Mamalu malikhanesi verilmiştir. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasındaki savaşlar Anadolu ve Rumeli’de ki “Âyan” denilen mahalli eşrafın hükümete karşı mütehakkim bir tavır takınmasına neden olmuş ve bir isyan olayından çekinen hükümet âyanların hareketlerine göz yummak zorunda kalmıştır. Mustafa Bey, 1768’de Bozok Sancağı’na mütesellim olmuştur. Mustafa Bey’e eşkıya tedibi hizmeti dolayısıyla Kapucubaşılık ünvanı verilmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşa giripte asker ve zahireye ihtiyaç duyunca Sadrazam Mehmed Emin Paşa, Anadolu ve Rumeli âyanlarına müsamahakâr davranmaya başlamıştır. Mehmed Emin

²⁶ Mehmet Şahingöz, “Yozgat İsminin Menşesine Dair”, *Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı*, Yozgat 2000, 607

²⁷ Günümüz söyleyişi ile Yozgat şehrinin, Osmanlı kaynaklarında “Yozgad” olarak kaydedilmesi nedeni ile araştırmamızda arşiv vesikaları, salnameler ve dönemin gazetelerinin birebir çevirisi kullanılacağı zaman şehrin orijinal adına sadık kalınarak “Yozgad” yazılacaktır.

²⁸ Süleyman Duygu, *Yozgat Tarihi Ve Çapanoğulları*, İstanbul 1953, 13

Paşa, bölge asayışı için Mustafa Bey'i Sivas mütesellimliğine getirmiştir. 1772 tarihinden itibaren Mustafa Bey'e Bozok mutasarrıflığı, Yeniil Has voyvodallığı, Kayseri Sancağı mütesellimliği, surre eminliği, Mirahor-ı sani pâyesi, Çankırı Sancağı mütesellimliği verilmiştir. Mustafa Bey, bu sırada Canik Âyanı Ali Paşa ve oğulları ile de mücadele etmiştir. 1782'de köleleri tarafından katl edilen Mustafa Bey 1777-1779 yıllarında Cami-i Kebir'i (Çapanoğlu Cami) inşa ettirmiştir. Mustafa Bey'in ölümünden sonra ailenin başına Süleyman Bey gelmiştir. Süleyman Bey, sırasıyla Yeniil has voyvodallığına ve Çankırı mutasarrıflığına getirilmiştir. Çapanoğlu Süleyman Bey'in Rusya'ya ve Avusturya'ya karşı yapılan savaş da Rus cephesinde savaşçı asker ve zahire yardımında bulunması sonucu Ankara Sancağı mütesellimliği kendisine verilmiştir. Daha pek çok yerin idaresini ele geçiren Süleyman Bey 1795'den itibaren merkezin emirlerini dinlememeye başlayıp halka zulüm etmiştir. Bunun yanında kaçak mütesellim Yılanlıoğlu Şeyh Ali'yi de koruma altına almıştır²⁹. Süleyman Bey'in III. Selim'e itaati ve Anadolu'da Nizam-ı Cedid ordusunu yayma düşüncesi için çalışması, Amasya Sancağı mütesellimliğinin Çapanoğullarına verilmesine neden olmuştur. III. Selim 1807'de Kabakçı Mustafa isyanı ile tahtan indirilince bu durum Süleyman Bey'in konumunun sarsılmasına ve Amasya'nın Çapanoğullarından geri alınmasına neden oldu. II. Mahmud, Süleyman Bey'i İstanbul'a çağırarak 1808'de imzalanan Sened-i İttifak'a dahil etmiştir. Süleyman Bey, kendi bölgesinde "Sekban-ı Cedid" kurma çalışmalarına başlamış bunun karşılığında Süleyman Bey'e sırasıyla Şark-i Karahisar Sancağı voyvodallığı, Kayseri ve Kırşehir Sancağı mütesellimliği verilmiştir. Yozgat'a saray yaptıran Süleyman Bey 1813'de vefat etmiştir. II. Mahmud Süleyman Bey'in vefatından sonra "encümen-i meşveret" in kararına rağmen, Bozok Sancağı'nı Çapanoğullarına vermedi. Padişah, Süleyman Bey'in ölümünü fırsat bilerek Bozok ve Çankırı Sancaklarını merkeze bağladı. II. Mahmud, Bozok Sancağı için en kuvvetli aday olan Mehmed Celaleddin Paşa'yı çeşitli görevlendirmelerle Yozgat'tan uzak tutmuştur. Çapanoğulları II. Mahmud'un kendilerine karşı güttüğü siyasete boyun eymişler, 1832'de Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın devlete isyan ederek ordularını Anadolu içlerinde Kütahya'ya kadar ilerletmesi sırasında bile padişaha sadakatten ayrılmamışlardır. Çapanoğulları, II. Mahmud'un ölümünden sonra tahta geçen Abdülmecid'in ilk yıllarında Bozok'da siyasi nüfuzlarını tekrar kurmak istemişlerse de

²⁹ Ö. Mert, *a.g.e.*, 28,32, 46

bunda başarılı olamamışlardır. Bununla beraber Süleyman Bey'in bıraktığı servet sayesinde Çapanoğulları iktisadî güçlerini devam ettirmişlerdir³⁰.

Yozgat ve çevresi özellikle XIX. yüzyıl gezginlerinin ilgisini çekmiştir. İngiliz seyyah J. M. Kinneir 1813'de Yozgat'a gelerek Süleyman Bey'in sarayında kalmıştır³¹. Yozgat'tan geçen diğer seyyahlar C. Texier, G. Perrot, Yanko, H. Barkley, H. F. Tozer, Leake, Joanne, Isambert, Fred Burnabi'dir. Seyyahların çoğu Anadolu gezilerinde uğradıkları Yozgat'ın sanat eserlerini kaleme almışlardır³².

Yozgat şehri XIX. yüzyılın başlarından itibaren eski önemini kaybetmiş ve I. Dünya Savaşına kadar siyasi yönden oldukça durgun bir dönem geçirmiştir.

³⁰ Ö. Mert, *a.g.e.*, 52, 65, 67

³¹ Hakkı Acun, "Yozgat Ve Yöresi Türk Devri Yapıları", *Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı*, Yozgat 2000, 110

³² Nihat Boydaş, "Kaptan Fred Burnabi Seyahatnamesinde Yozgat", *Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı*, Yozgat 2000, 179

BİRİNCİ BÖLÜM

1.YOZGAT'TA ERMENİ FAALİYETLERİ

1.1.Yozgat'ta Sosyal-Ekonomik Hayat Ve Demografik Yapı

Günümüz Yozgat ve çevresinin içinde yer aldığı Bozok mıntıkası, Bizans döneminden beri köy hayatının ve buna bağlı olarak ziraî ekonominin hakim olduğu bir bölge olmuştur. Selçuklu Devleti döneminde, bölgeye yoğun şekilde gelen Türkmen nüfus, göçebe hayat tarzı ve hayvancılığın eski sosyal ve ekonomik yapıya eklenmesine neden olmuştur. Büyük ticaret yollarının Bozok'dan geçmemesi nedeni ile bölge gelişmemiştir. XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti idaresi, Trakya hariç Anadolu'yu beş eyalete bölmüştür. Bozok ve çevresi bu beş eyaletten Sivas Eyaleti'ne bağlanmıştır. Bu dönemde Bozok 1 has, 19 zeamet ve 731 tımardan oluşmaktadır³³. XVII. yüzyılda Bozok'un durumunu Evliya Çelebi "*mâmur şehri yoktur; mirliva cemî nevâhîsini deveran eder*" şeklinde özetlemiştir. XVII. yüzyıl sonlarında Çapanoğlu Ahmed Ağa'nın Yozgat şehrini kurması ile Bozok'da imar faaliyetleri gelişmeye başlamıştır³⁴.

Yozgat'ın sosyal ve ekonomik yapısını dönemin Avrupalı seyyahlarından ve devletin resmi kaynaklarından biri olan salnamelerden öğrenmekteyiz. 1813 yılında Yozgat'tan geçen İngiliz gezgin J.M Kinneir notlarında dört gün kaldığı Çapanoğlu Sarayı'ndan ve güzel bahçelerden övgü ile söz etmiştir³⁵. Kinneir, şehrin nüfusunu 16 bin olarak vermiştir³⁶.

1834'de Yozgat'a gelen Charles Texier, şehir hakkındaki görüşlerinde yolların ıssızlığından bahsederek buraların Çapanoğulları tarafından imar edildiğini, Çapanoğulları'nın din ve mezhep ayırımı gözetmeden yeni şehre her sınıf ve tabakadan insanı çekerek nüfusu 15 binin üzerine çıkardığını bildirmektedir. Aynı zamanda seyyah, Çapanoğulları'nın gücünün kırılmasıyla şehrin eski değerini kaybettiğini yine de Yozgat'ın Avrupaî bir görünümde olduğunu kaydetmiştir. Şehrin bağ, bahçe, sebze, meyve ve özellikle kayısı ağaçlarıyla ülke çapında ün saldığını ve bunların ticaretinden söz etmektedir. Charles Texier, ayrıca kentin Müslüman ile gayr-i Müslim nüfusunun iyi

³³ Ö. Mert, *a.g.e.*, 18

³⁴ A. Y. Ocak, "Bozok", *D.İ.A.*, VI, İstanbul 1992, 321-322

³⁵ H. Acun, *a.g.m.*, 110

³⁶ "Yozgat", *Meydan Larousse Ansiklopedisi (M.L.A.)*, XII, İstanbul 1986, 825

geçindiğini ve yaşam tarzlarının benzerlik gösterdiğini, şehrin bolluk içinde yaşadığını belirtmektedir³⁷.

1831 tarihli kayıtlarda Yozgat, Sivas Eyaleti içinde Bozok Sancağı adıyla kaydedilmiştir. 1831 (1247) Şevval tevcihi listesinde Bozok Sancağı "Maden-i Hümâyun Hazinesi"ne bağlı görünmektedir. Darphane tarafından mutasarrıflıkla yönetilmektedir³⁸. Bu tarihte sancağın kazaları Merkez, Kızılkoca, Selmanlı, Budaközü, Akdağ, Sorgun, Karahisar, Behramşah, Gedikçubuk, Emlak, Süleymanlı, Boğazlıyan olup nüfus 50.188 Müslim, 9.826 gayr-i Müslim, toplam 60.014 kişi olarak tespit edilmiştir³⁹. Kaza sayısının çok olması nüfusun fazla çıkmasına neden olmuştur. Bu dönem idari taksimat açısından istikrarlı bir dönem olmadığı için 1836'da redif askerlerinin yeniden örgütlenmesi nedeniyle eyalet ve sancaklar tekrar düzenlenmiştir. II. Mahmud'un düzenlemesi sırasında Bozok, Maden-i Hümâyun kazası olduğu için müstakil birer feriklik olarak değerlendirilmiş ve atamalar daha sonraya bırakılmıştır⁴⁰.

Poujoulat adlı seyyah 1837'de geçtiği Yozgat'ın nüfusunu 7 bin, 1850'de ki Mordtmann ise 21.148 olarak belirtmiştir⁴¹.

1840'da Çankırı ve Ankara Sancakları'ndan oluşan Ankara Eyaleti'ne, içinde Yozgat'ın da yer aldığı Bozok, Kastamonu ve Kayseri Sancakları bağlanmıştır. Sancakların takım takım birleştirilip müşirlikle yönetileceği, güvenliğin sağlanması için sancaklara ferik ve mirliva rütbesinde yöneticilerin müşirlerce atanacağı, mali işlerin ise merkezden gönderilecek muhassıllar tarafından görüleceği buna göre hareket edilmesi fermanla bildirilmiştir. 1841-1842'de Bozok Sancağı'nda Karantina Teşkilatı'nın varlığı görülmektedir. Yine bu tarihte Bozok'da çıkarılan güherçile ile ilgili olarak burada çalışanlara maaş verilmesi ve bir fabrika kurulması fermanla bildirilmiştir. Anadolu'da açılan ilk rüştiyelerden biride 1859'da Yozgat'ta açılmıştır⁴².

1846-1847'deki idari bölünmede Bozok Sancağı, Ankara Eyaleti'nden ayrılarak kendi başına bir eyalet olmuştur. Bozok Eyaleti, Merkez (Yozgat) ve Kayseri Sancaklarından oluşmuştur. 1867 Vilayet Nizamnamesi'ne göre, Bozok Eyaleti tekrar sancak düzeyine indirilmiş ve Ankara Eyaleti'ne bağlanmıştır. Ankara Eyaleti, Merkez,

³⁷ "Yozgat", *Yurt Ansiklopedisi (Y.A.)*, X, İstanbul 1982-1984, 7649

³⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, 16

³⁹ Kemal H. Karpat, *Ottoman Populations 1830-1914 Demographic And Social Characteristics*, Wisconsin 1985, 113

⁴⁰ M. Çadırcı, *a.g.e.*, 16

⁴¹ "Yozgat", *M.L.A.*, XII, 825

⁴² M. Çadırcı, *a.g.e.*, 191, 311, 351, 286

Bozok (Yozgat) ve Kayseri Sancakları'ndan meydana gelmiştir. 1877'deki idari taksimatta Yozgat Sancağı, Merkez, Akdağmadeni, Boğazlıyan, Çorum ve Sungurlu kazalarından oluşmaktadır⁴³.

1859-1860 yıllarında Ankara'ya gelen Fransız seyyah G. Perrot, Ankara meclisinin durumunu anlatırken, meclisin Türk azasını Yozgat Paşası, yani eyalet valisinin seçtiğini, meclis reisinin de Türklerden ve paşa tarafından seçildiğini belirtmiştir. Diğer cemaat üyelerinin de o cemaatin dini reisi tarafından seçildiğini, bir halk seçiminin söz konusu olmadığını bildirmektedir. Seçilen üyenin burjuva yani ikinci dereceden bir insan olduğunu, meclisin yetki ve görevlerinin de tam anlaşılmadığını kaydetmektedir⁴⁴.

Osmanlı idaresi, mevcut vilayetler hakkında düzenli olarak salnameler (yıllık) hazırlatmıştır. Ankara Vilayet Salnamesi ilk olarak 1871-1872 tarihinde hazırlanmıştır⁴⁵. 1873 (1289) yılında hazırlanan salnamede Yozgat'ta 2.351 öğrenci ve 8 öğretmenin bulunduğu bildirilmektedir⁴⁶. 1877 (1293) tarihli Ankara Salnamesi'nde Yozgat Sancağı'nın nüfusu 93.487 kişi ve 26.102 hane olarak verilmiştir⁴⁷. Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle Anadolu'ya gelen İngiliz Fred Burnabi Yozgat'ta, Ermeni ve Müslüman nüfusun eşit olduğunu söylemektedir⁴⁸. 1879 kayıtlarına göre şehirde, 254 Kıpti gayr-i Müslim, 77 Kıpti, 19 Protestan, 11.489 Ermeni⁴⁹, 3.518 Rum, 86.307 Müslüman toplam 101.664 kişi yaşamaktadır⁵⁰. Buradan yola çıkarak nüfusun %84'nün Müslüman, %3,4'nün Rum, %11'nin Ermeni ve %1,6'sının diğer gayr-i Müslim gruplardan oluştuğunu söyleyebiliriz. 93 Harbi olarakta bildiğimiz Osmanlı-Rus Savaşına denk gelen bu yıllarda Müslümanlarda ortaya çıkan nüfus artışının nedeni savaş sonrasında Rus topraklarından Anadolu'ya gelen mülteci akımıdır.

⁴³ "Yozgat", *Y.A.*, X., 7643

⁴⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğunda Toplum Ve Ekonomi*, İstanbul 1993, 370

⁴⁵ M. Çadırcı, *a.g.e.*, 293

⁴⁶ *Ankara Vilayet Salnamesi*, Ankara 1289, ek 3

⁴⁷ *Ankara Vilayet Salnamesi*, Ankara 1293, 142

⁴⁸ N. Boydaş, *a.g.m.*, 179

⁴⁹ Ermenilerden kastımız Gregoryen Ermenilerdir.

⁵⁰ *Ankara Vilayet Salnamesi*, Ankara 1295, 112

1883'deki nüfus miktarı kazalara göre şu şekilde kaydedilmiştir.

Tablo 1: 1883 Yozgad Sancağı Nüfusu

	Kıptî Gayri Müslim	Kıptî Müslim	Protestan	Ermeni	Rum	İslam
Yozgad	126	-	312	4.019	378	34.510
Çorum	-	288	-	80	4	21.523
Sungurlu	225	-	6	529	194	13.471
Boğazlıyan	-	102	109	609	74	14.365
Maden	-	-	143	1.749	1.322	12.771
Toplam	351	390	570	6.986	1.972	96.640

Kaynak; Ankara Vilayet Salnamesi, 1299, 163

351 Kıpti gayr-i Müslim, 390 Kıpti, 570 Protestan, 6.986 Ermeni, 1.972 Rum, 96.640 Müslüman toplam 106.909 kişiye ulaşmıştır⁵¹. Bu sonuçlara göre nüfusun %90'ını Müslüman, %1,8'i Rum, %6,5'i Ermeni ve %1,7'si de diğer gayr-i Müslimlerden oluşmaktadır.

1884 (1300) Yılında şehrin nüfusunda önemli bir farklılık yoktur.

Tablo 2: 1884 Yozgad Sancağı Nüfusu

	Kıptî Gayri Müslim	Kıpti Müslüman	Protestan	Ermeni	Rum	İslam
Yozgad	126	-	312	4.019 ⁵²	378	30.511
Çorum	-	281	-	80	4	21.524
Sungurlu	225	-	6	529	194	13.470
Boğazlıyan	-	102	109	609	74	14.365
Maden	-	-	143	1.749	1.322	12.771
Toplam	351	383	570	6.986	1.972	92.641

Kaynak; Ankara Vilayeti Salnamesi, 1300, 164

⁵¹ Ankara Vilayet Salnamesi, Ankara 1299, 163

⁵² 1299 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi'nde Yozgat merkezinde Ermeni nüfus 4019 olarak verilmiş iken bir yıl sonrasında hazırlanan 1300 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi'nde bu rakam 419 olarak gösterilmiştir. Bir yıl içinde kayıtlara geçmiş önemli bir olayın olmayışı ve diğer kazalarda her hangi bir nüfus değişikliğinin yaşanmamış olması salnamenin hazırlanması sırasında sıfır anlamına gelen noktanın unutulduğunu kanıtlamaktadır. Toplam nüfus değerinin yanlış çıkmaması amacıyla biz bu rakamı salnamedeki 419 yerine 4019 olarak kullandık.

351 Kıptî gayr-i Müslim, 389 Kıptî Müslüman, 570 Protestan, 6.986 Ermeni, 1.972 Rum, 92.641 Müslüman toplam 102.903 kişidir. Nüfusun %90'ü Müslüman, %1,9'u Rum, %6,7'si Ermeni ve %1,4'ü diğer unsurlardan oluşmaktadır. Bu tarihte şehrin gelir ve gider kaynaklarını sıralayacak olursak; Gelirler: mâl-î vergi, bedel-i askeri, mâl-î aşar, ağnam rüsumu, tapu hasılatı, muhakeme-i umum hasılatı, rüsum-ı mektubi, hasılat-ı müteferrika, madenden olup toplamı 20.839.595 kuruştur. Giderler: dahiliye, maliye, şer'iyeye, adliye, maarif, nafia, asakir-i zaptiye olup toplam 1.644.114 kuruştur⁵³.

1888'de Yozgat'ı gezen Bafıralı Dr. Yanko şehir hakkındaki görüşlerini dile getirirken özellikle Samsun ile olan bağlantısı üzerinde durmuştur. Yozgat'ın Samsun Limanı aracılığı ile Karadeniz'e açılıp ticaret yaptığını, şehirde 36 tür malın ve canlı hayvan alım-satımının yapıldığını belirtmiştir⁵⁴.

1890 yılında Yozgat Sancağı'nı ziyaret eden Cuinet, sancağın özellikle tahıl ekimi ile uğraştığını, haşhaş ve meşe palamudunun sancak dışına satıldığını kaydetmektedir. Bunlardan başka tarım ürünü olarak has buğday, arpa, çavdar, mısır, yulaf, darı, fasulye, bakla, nohut, mercimek, sihor, cehri, kitre, anason, salep, üzüm vs. ürünler saymaktadır. Şehirde hayvancılık alanında en fazla tiftik keçisi yetiştirildiğini bunu kıl keçisi, manda, sığır, at, eşek, koyun, deve ve katırın izlediğini bildirmiştir. Şehir içi ürün ve hayvan alım-satımının yoğun olarak Haziran ayında kurulan Köhne Panayır'da gerçekleştiğini bildirmiştir⁵⁵. Cuinet, şehrin nüfusunu 242.989 Müslüman, 28.989 Gregoryen Ermeni, 1.510 Katolik Ermeni, 542 Protestan Ermeni (toplam 31.041 Ermeni), 4.870 Ortodoks Rum olarak vermiştir⁵⁶ (Ek 5).

⁵³ *Ankara Vilayet Salnamesi*, İstanbul 1300, 164, 168-169

⁵⁴ "Yozgat", *Y.A., X.*, 7650

⁵⁵ "Yozgat", *Y.A., X.*, 7644

⁵⁶ İsmail Cansız, "Osmanlı Döneminde Yozgat'ta Sosyal Ve Kültürel Hayat", *Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı*, Yozgat 2000, 224

1891 yılındaki Ankara Salnamesinde kazalara göre şehrin nüfusu şöyledir;

Tablo 3: 1891 Yozgad Sancağı Nüfusu

	Kıptî Gayri Müslim	Protestan	Ermeni	Rum	İslam
Yozgad	-	-	9.815	1.215	76.483
Çorum	-	-	-	573	45.569
Sungurlu	751	78	1.063	549	35.487
Akdağ Madeni	-	-	-	5.333	20.526
Boğazlıyan	-	-	-	10.441	32.682
Toplam	751	78	10.878	18.111	210.747

Kaynak: Ankara vilayeti Salnamesi, 1307, 311

751 Kıptî gayr-i Müslim, 78 Protestan, 10.878 Ermeni, 18.111 Rum, 210.747 Müslüman toplam 240.565 kişi olarak vermiştir⁵⁷. Nüfusun %87'si Müslüman, %7,5'i Rum, %4,5'i Ermeni ve %1'i de diğer gruplardan oluşturmaktadır. 1891 ve 1892 tarihlerindeki iki nüfus verileri ufak farklarla aynen korunmuştur. 1892 kayıtlarında Yozgat ve çevresinde bulunan karaçam, sarıçam, köknar, kavak, ardıç ve meşe ormanlarının ekonomide önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir⁵⁸.

1887 yılında İsviçre'de kurulan Ermeni Hıncak Komitesi, siyasi amacı olan Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurmak ve bunu Rus ve İran Ermenileri ile birleştirmek için 6 Ocak 1893 tarihinde Yozgat'ta bazı olaylar tertip ettirmiştir. Olaylar esnasında bir çok cinayet işlenmiştir⁵⁹. Bu olaylara bağlı olarak 1895 yılının nüfus dağılımında bazı değişiklikler yaşanmıştır.

⁵⁷ Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1307, 311

⁵⁸ Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1308, 307

⁵⁹ Azmi Süslü, *Ermeniler Ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, 84 ; Halil Metin, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler Ve Ermeni Olayları*, İstanbul 1992, 106

Tablo 4: 1895 Yozgad Sancağı Nüfusu

	Kıptî Gayri Müslim	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslam
Yozgad	328	238	169	946	1.175	84.205
Çorum	-	32	19	510	146	50.022
Sungurlu	-	91	-	1.151	611	33.019
Akdağ	-	-	-	2.041	5.173	25.103
Boğazlıyan	-	90	-	82	495	33.971
Toplam	328	451	188	4.730	7.600	226.320

Kaynak; Ankara vilayeti Salnamesi, 1309-1311, 322

Bu tabloya göre Yozgat'ta 328 Kıptî gayr-i Müslim, 451 Protestan, 188 Katolik, 4.730 Ermeni, 7.600 Rum, 226.320 Müslüman toplam 239.617 kişi yaşamaktadır⁶⁰. Toplam nüfusun %94'ü Müslüman, %3'ü Rum, %1,9'u Ermeni ve %1,1 diğer unsurlardan oluşmaktadır. Bu sonuçlara göre, Ermeni nüfus da yarıdan fazla bir azalma söz konusudur. 1893 yılındaki olaylarda verilen kayıplar ve başlayan yargılamalardan kaçmak amacıyla yaşanan göç Ermeni nüfusunun azalmasına neden olmuştur.

1902 yılında Yozgad Sancağı içinde yer alan Çorum Kazası, Yozgat'tan ayrılarak Osmancık, Sungurlu ve İskilip'ten oluşan yeni bir sancağa dönüşmüştür. Çorum'un ayrılması nüfus dağılımını değiştirmiştir. Aynı tarihli salname nüfus dağılımını şu şekilde vermektedir.

Tablo 5: 1902 Yozgad Sancağı Nüfusu

	Kıptî Gayri Müslim	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslam
Yozgad	466	311	175	10.313	1.500	67.307
Boğazlıyan	52	114	-	10.921	491	40.678
Akdağ	-	-	-	1.891	5.351	31.691
Toplam	518	425	175	23.125	7.342	139.676

Kaynak; Ankara Vilayeti Salnamesi, 1318, 284-285

⁶⁰ Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1311, 322

Yozgat Sancağı, 1902 yılında toplam 171.261 kişi olup, bunun %81'i Müslüman, %4,2'si Rum, %13'ü Ermeni ve %1,8'i de diğer unsurlardan oluşmaktadır⁶¹. 1904 yılında hazırlanan salnamede nüfus yapısı fazla bir değişiklik göstermemiştir.

Tablo 6: 1904 Yozgad Sancağı Nüfusu

	Kıptî Gayri Müslim	Protestan	Katolik	Ermeni	Rum	İslam
Yozgad	466	311	175	10.304	1.496	67.507
Boğazlıyan	56	114	-	10.855	491	40.587
Maden	-	-	-	1.889	5.333	31.131
Toplam	522	425	175	23.048	7.320	139.225

Kaynak; Ankara Vilayeti Salnamesi, 1321, 268

Toplam nüfus 170.715 olarak belirlenmiştir⁶². Az sayıdaki azalma doğal nedenlerden kaynaklanıp Ermeni, Rum ve Müslümanlar içinde söz konusudur. 1904 yılında demiryolu ile Ankara'ya 2.875 Müslim , 1.300 gayr-i Müslim toplam 4175 kişi gelmiş ve bu insanlar, içinde Yozgat'ında bulunduğu çeşitli sancaklara dağıtılarak yerleştirilmişlerdir⁶³.

1906 tarihli nüfus kayıtlarına göre şehirde, 155.929 Müslüman, 10.370 Rum, 30.670 Ermeni, 21 Katolik Ermeni, 1.027 Protestan, 369 Çingene ve 9 yabancı toplam 198.395 kişi yaşamaktadır⁶⁴.

1907(1323) tarihli salnameyi incelediğimizde şehirde, 17 cami, 3 kilise, 8 medrese, 3561 hane, 852 dükkan, 9 han, 1 mekteb-i idadi, 15 mekteb-i ibdidai, 1 fabrika, 1 bedesten, 8 hamam ve 155 çeşme bulunmaktadır⁶⁵. Yozgat, Merkez, Akdağmadeni ve Boğazlıyan Kazaları'ndan müteşekkil olup şehrin nüfusu;

⁶¹ Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1318, 284-285

⁶² Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1321, 268

⁶³ Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1321, 351

⁶⁴ K.H. Karpat, a.g.e., 162

⁶⁵ Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1323, 234

Tablo 7: 1907 Yozgad Sancağı Nüfusu

	Müslim	Gayr-i Müslim
Yozgad	12.626	62.515
Boğazlıyan	60.268	19.820
Akdağmadeni	36.123	10.924
Toplam	109.017	93.259

Kaynak; Ankara Vilayet Salnamesi, 1323, 232, 241, 248

109.017 Müslim, 93.259 gayr-i Müslim toplam 202.276 kişiden oluşmaktadır⁶⁶. Nüfusun %54'ü Müslümanlardan, %46'sıda gayr-i Müslimlerden oluşmaktadır.

1909 yılında şehrin geçim kaynağı olan hayvancılık alanında 774 deve, 35.077 öküz, 4.345 manda, 2.746 at, 10.150 merkep, 75.878 koyun ve 70.171 tiftik keçisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yozgat'ın ticaret güzergâhı Kayseri üzerinden Mersin limanı ile Akdeniz'e, Samsun limanı ile de Karadeniz istikametindedir. Ankara istasyonu da önemli bir ihracat merkezi olarak kullanılmıştır⁶⁷.

Tablo 8: 1909 Yozgad Sancağı Nüfusu

	Müslim	Gayr-i Müslim
Yozgad	62.515	12.626
Boğazlıyan	60.268	19.820
Akdağ	36.123	10.924
Toplam	158.906	43.370

Kaynak; Ankara Vilayeti Salnamesi, 1325, 232

1909 (1325) yılında, 158.906 Müslim ,43.370 gayr-i Müslim toplam 202.276 kişi yaşamaktadır⁶⁸. Nüfus oranında değişmeler yaşanmıştır. Buna göre Müslümanlar % 79, gayri Müslimler %21 olmuştur. Son dönem Ankara Salnamesi nüfusu milliyet ayrımı yapmaksızın Müslim-gayr-i Müslim şeklinde vermiş bu da Ermeni nüfusun tespit edilmesini zorlaştırmıştır.1914 yılı resmi istatistiği, vilayetler bazında aldığı nüfus yapısında Ankara şehrini 877.285 Müslüman, 20.240 Rum, 51.556 Ermeni toplam 949.081 kişi olarak kaydetmiştir⁶⁹ (Ek 6). Milletler arasında nüfus karşılaştırması yapacak olursak,

⁶⁶ Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1323, 232, 241, 248

⁶⁷ Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1325, 234-235

⁶⁸ Ankara Vilayet Salnamesi, İstanbul 1325, 232

⁶⁹ A. Süslü, a.g.e. ,21

nüfusun %92,5'i Müslüman, %2,1'i Rum ve %5,4'ü de Ermenilerden oluşmuştur. Ortaya çıkan Ankara nüfusundan Yozgat Sancağı'na düşen pay ise şu şekildedir⁷⁰.

Tablo 9: 1914 Yozgad Sancağı Nüfusu

	Müslim	Ermeni	Rum	Ermeni Katolik	Protestan	Çingene
Yozgad	77.187	13.736	2.281	20	213	-
Boğazlıyan	43.370	14.902	745	-	768	-
Akdağmadeni	37.081	3.312	7.892	-	49	425
Toplam	157.638	31.950	10.918	20	1.030	425

Toplam nüfus 201.981 olup bunun %78'i Müslümanlardan, %16'sı tüm Ermenilerden, %5'i Rumlardan ve %1 de Çingenelelerden oluşmaktadır. 1914'de Yozgat şehrinin merkezinde 14 erkek, 1 tane kız okulu, Akdağmadeni Kazası'nda 9 erkek, 1 kız, Boğazlıyan Kazası'nda da 15 erkek, 1 kız okulu mevcuttur (Ek 7).

Yozgat Sancağı, zaman içinde geçirdiği idari değişiklikler ve yaşanan bazı olaylar nedeni ile düzenli bir nüfus yapısına kavuşmamıştır.

1.2. Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Osmanlı Topraklarındaki Ermeni Olaylarına Kısa Bir Bakış

1789 yılında başlayıp tüm Avrupa'yı etkisi altına alan Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik düşüncesi, Avrupa devletlerini olduğu gibi çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. XIX. yüzyıl başlarında önce Sırp sonrada Yunan isyanları yaşanmış ve Balkan topraklarında bölünmeler başlamıştır. Osmanlı topraklarında yaşayan gayr-i Müslim unsurlardan biri olan Ermeniler, devletin tanıdığı bir çok ayrıcalık sayesinde rahat ve huzurlu bir şekilde XIX. yüzyılın sonuna kadar yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bu yüzyılın çalkantılı olayları sırasında Anadolu'da yaşayan Ermeniler Rusya'nın etkisiyle ayrılıkçı faaliyetlere başlamıştır. Bu faaliyetleri başlatan Ermeni halkı değil Gregoryen Ermeni Kilisesi olmuştur. Ermeni Kilisesi, varlığının devamını bağımsız bir kuvvete bağlamaktaydı bu da ancak bağımsız bir Ermenistan ile mümkün olabilirdi⁷¹.

Ermeni Kilisesi XIX. yüzyılda bölünmeler yaşamakta idi. İlk bölünmeler, XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralı XIV. Louis ile arasının iyi olması

⁷⁰ K.H. Karpat, *a.g.e.*, 172-173

⁷¹ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, 30

nedeniyle Fransa'nın, Katolikliği Cizvit ve Roma'ya bağlı rahipler aracılığı ile yaymaya çalışması nedeni ile başlamıştır.1674'de Osmanlı Devleti, bu rahiplerin sınırları içinde görev yapmasına müsaade edince Katolik misyonerler Gregoryen (Lusaverçağan) Ermeniler arasında Katolikliği yayma çalışmalarını hızlandırmışlardır.

Ermeniler arasında Katolik propagandasına karşı muhalefet ve Bab-ı Âli'ye şikayetler yaşanmıştır. Ermeniler arasında yaşanan bu mücadele 130 yıl sürdükten sonra Fransa'nın da çabaları sonucu 1830 yılında Osmanlı Devleti, Katolik Ermenileri ayrı bir cemaat olarak tanımış ve "Katolik Ermeni Kilisesi" kurulmuştur. Bu imtiyazı kendilerine örnek alan Amerikan misyonerleri, 1828'de Protestanlığı Ermeniler arasında yaymaya başladılar. İngiltere'nin de yardım ve himayesi sonucunda 1847'de İstanbul'da "Protestan Ermeni Kilisesi" resmen kurulmuştur⁷². Bu tanımda Osmanlı Devleti'nin diğer emperyalist Avrupa ülkelerinin yanında tarafsızlığına inandığı Amerika'nın desteğini alma düşüncesi etkin rol oynamıştır⁷³.

Rusya, 1828 Türkmençay (Rus-İran) Antlaşmasının 15.maddesi ve 1829 Edirne (Osmanlı-Rus) Antlaşması'nın 13.maddesi ile Hıristiyan halka belli bir süre içerisinde serbestçe Rus topraklarına göç edebilme olanağı sağlamıştır. Böylece Rusya, İran'ın ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya komşu bölgelerinde yaşayan Ermenilere, yeni elde ettiği Revan ve Nahcivan bölgelerinde "Ermenistan Devleti"'ni kurdurmayı planlamıştır. Yunanlıların 1829'da bağımsız olmalarıyla boşalan başta devlet kadroları olmak üzere ticaret ve ekonomi alanlarını Ermeniler doldurmaya başladılar. 1829 yılında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşı sonunda, Rus kuvvetleri Anadolu'dan çekilirken 20.000 hane toplam 100.000 Ermeni'yi de yanlarında götürmüşlerdir. Buna karşılık 400 hanelik Çerkez ve Kabartay ahalisi de Anadolu'ya göç ederek Samsun, Çorum ve Amasya'ya yerleşmişlerdir⁷⁴. 1838'de Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile imzaladığı Balta Limanı Ticaret Anlaşması ile tanınan ayrıcalıklardan yararlanmak isteyen bir çok Ermeni'de Rus, İngiliz ve Fransız vatandaşlığına geçmiştir⁷⁵. Tüm bu tâbiyet değişiklikleri ve göçler Osmanlı sınırları içindeki Ermeni sayısının azalmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından yayınlanan 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları'nı yeterli bulmayan Ermeni halkı ve Avrupalı Devletler, baskılarını artırarak Ermenilerin iç düzenini sağlayan

⁷² Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi Ve Türkler*, Ankara 1997, 92-95

⁷³ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, XXVII./ 1-2, Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran'a Armağan, Ankara 1989, 7

⁷⁴ Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler Dergisi*, XIII. / 17, Ankara 1988, 408-410

⁷⁵ A. Süslü, *a.g.e.*, 20

yeni bir nizamname hazırlayıp, 17 Mart 1863'de Sultan Abdülmecid'e onaylattılar⁷⁶. Nizamnameye göre, Ermeni Patrikhanesi'ne Ermeni Cemaati'ni yönetmesi için geniş yetkiler tanınmıştır. Ermenilere bağımsız bir milletmiş gibi 140 üyeden oluşan birde meclis kurma hakkı verilmiştir⁷⁷.

1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı- Rus Savaşı sırasında II. Abdülhamid, çıkardığı bir emirle gayr-i Müslimlerin gönüllü birlikler şeklinde orduya alınmasını bildirdi. Bu karar Ermeni Patrikhanesi tarafından başlangıçta olumlu karşılanmıştı. Ancak Rus ordusunun Plevne hattını geçmesi üzerine Patrikhane karar değiştirmiştir. Hatta Ermeni patriği Narses Vorçebetyan, İngiliz Sefiri Layard ile de bu konuda görüşmüştür⁷⁸. Ermeniler, Patrik Narses başkanlığında, Yeşilköy'e kadar gelen Rus Komutan Grand Dük Nicholas'ı karşılayıp kendilerine muhtariyet verilmesi için yapılacak antlaşmada ilgili maddelerin yer almasını istemişlerdir⁷⁹. Ermeniler, Rus Çarı'na iletmek üzere birde muhtıra hazırlamışlardır⁸⁰. Rusya, savaş sonunda imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinde "*Bab-ı Âli, Doğuda Ermenilerin bulunduğu yerlerde gereken ıslahatı yapacaktır.*" ifadesi ile Ermeniler üzerinde söz hakkı elde etmiş ve resmen Ermeni sorununun başlamasına neden olmuştur⁸¹. Avrupa Devletleri, özellikle İngiltere kendi çıkarları için tehlikeli gördükleri bu antlaşmayı kabul etmemişlerdir. Berlin'de yeni bir konferans toplanarak Berlin antlaşması onaylanmıştır. Ermeniler için öngörülen düzenlemeler bu antlaşmada aynen korunmuştur (61. Madde ve dolaylı olarak 62. madde). Buna göre, Osmanlı Devleti, Ermenilerin bulunduğu vilayetlerde gerekli görülen düzenlemeleri yapacak, güvenliği sağlayacak ve yapılan düzenlemeleri ilgili devletlere bildirecekti⁸². Antlaşma metninde yer alan "Doğu Anadolu Vilayetleri"nden kastedilen Ermeni halkın yaşadığı vilayetler olup Rusya tarafından "Türkiye Ermenistan'ı" olarak ilan edilmiştir. Bu savaş sonunda da 1877-1878'de olduğu gibi Anadolu'dan 120.000 Ermeni Güney Kafkasya'ya göç etmiştir⁸³. Kafkaslarda bulunan Türkleri de baskı ve şiddet yoluyla Anadolu'ya göçe zorlamışlardır. Muhacir durumuna düşen Türk sayısı 82.000 'i

⁷⁶ Nejdet Bilgi, *Ermeni Tehciri Ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Beyin Yargılanması*, Ankara 1999, 4

⁷⁷ Erdal İlater, *Ermeni Meselesinin Perspektifi Ve Zeytin İsyanları (1780-1915)*, Ankara 1995, 33

⁷⁸ Ufuk Gülsoy, *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, İstanbul 2000, 119-120

⁷⁹ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, İstanbul 1991, 103

⁸⁰ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, İstanbul 1986, 2 ; N. Bilgi, *a.g.e.*, 5

⁸¹ E. İlater, *a.g.e.*, 37

⁸² Mîm Kemal Öke, *Ermeni Meselesi*, İstanbul 1986, 98 ; Ali Karaca, *Anadolu Islahatı Ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993, 37

⁸³ A. Süslü, *a.g.e.*, 20

bulmuştur. Rusya, göç edenlerin yerine Ermeni, Rum ve Süryaniler yerleştirilerek bölgede Hristiyan nüfusu arttırmıştır⁸⁴.

1880'de İngiltere'de iktidara gelen İngiliz Liberal Parti Başkanı William Ewart Gladstone, eski iktidarın Ermeni politikasını tamamen değiştirerek olaylara yeni bir boyut getirmiştir. Ortadoğu'da aldığı eğitiminde etkisiyle yaşananlara Helenistik bir gözle bakan Gladstone, önceki iktidarın politikası olan, Rusya'yı Boğazlardan ve Hindistan'a giden ticaret yollarından uzak tutmak için Osmanlı Hükümeti'ni kazanmak ve kuvvetlendirmek siyasetinden vazgeçerek, Osmanlı içindeki küçük Hristiyan unsurları ve özellikle Ermenileri kendi yanına çekmek onlara önce muhtariyet sonrada bağımsızlıklarını vererek Rusya'nın güneye sarkmasını engellemek politikasını gütmeye başladı⁸⁵. William Ewart Gladstone, basına verdiği demeçlerde "*Ermenilere yardım, insanlığa hizmettir.*" diyerek İngiliz ve özellikle Amerikan kamuoyunu Anadolu Ermenileri üzerine yoğunlaştırmıştır⁸⁶.

Ermeniler bu dönemde faaliyetlerde bulunacak örgütler kurmayı da ihmal etmemişlerdir. 1887'de İsviçre (Cenevre)'de Hınçak (çan sesi), Londra'da British Armenio Committee, Almanya'da Deutsche Orient Mission, Kahire'de Ermeni Genel Hayr Birliği ve 1890'da Kafkasya'da Taşnaksutyun İhtilal Komiteleri'ni kurarak planlı hareket etmeye başlamışlardır. Tüm bu komitelerin amacı bağımsız bir Ermenistan'a ulaşmaktır. Bu devletin sınırları kuzeyde Karadeniz-Gürcistan, doğuda Hazar Denizi-İran, güneyde Mezopotamya, batıda Kızılırmak'a kadar uzanmaktaydı⁸⁷. İlk siyasi amaçlı Ermeni isyanı, 1890'da Erzurum'da başlatılmış ise de kısa sürede bastırılmıştır⁸⁸. Hınçak örgütü, 1892'de merkezini Londra'dan Atina'ya taşımış ve emirlerini İstanbul ve Anadolu'ya yaymaya başlamıştır. Sırasıyla İstanbul'da Kumkapı gösterisi, 1893'de Merzifon, Kayseri, Yozgat olayları yaşanmıştır. 1893 yılının ilk günlerinde Ermeni ihtilalcileri Anadolu'da isyan hareketini yaymak ve böylece Avrupa devletlerine "Ermeni Sorunu"un varlığını kabul ettirmek istiyorlardı. Hınçak örgütünün Anadolu'daki merkezi Merzifon Amerikan Koleji idi. İsyen hareketi Merzifon, Kayseri, Yozgat, Boğazlıyan, Çorum, Amasya, Develi, Aziziye, Talas gibi kazalarda aynı anda 6 Ocak 1893 gecesi başlamıştır. Hınçak ihtilalcileri, Müslüman halkında isyana katıldığı hissini yaratmak için etrafa üzerinde "*Vatan Severler Müslümanlar Komitesi*" yazılı yaftalar yapıştırmışlardır. Bu yaftalarda

⁸⁴ S. Tansel, *a.g.e.*, 104

⁸⁵ C. Küçük, *a.g.e.*, 59

⁸⁶ S. Tansel, *a.g.e.*, 104-105

⁸⁷ S. Tansel, *a.g.e.*, 106-109

⁸⁸ C. Küçük, *a.g.e.*, 106 ; N. Bilgi, *a.g.e.*, 9

II. Abdülhamid'e karşı ağır sözler yazılmış hatta Müslümanların kurtuluş çarelerini arayan Hindistanlılar adıyla II. Abdülhamid'e karşı isyan teşvikinde bulunulmuştur. Boğazlıyan ilçesi ve çevresinde Ermeni "Askain Moinon Cemiyeti"nin şubesi açılarak propaganda faaliyetleri artırılmış ve Türkler aleyhine hayali tehcir davası açılmıştır. Bu faaliyetler Yozgat Mutasarrıfı Leon Efendi aracılığı ile İngilizlere aktararak İstanbul Hükümeti üzerinde baskı oluşturulmaya çalışılmıştır⁸⁹. Yozgat'a giden posta sürücülerini saldırganıya uğramış, Çorum - Merzifon arasındaki Derbend Karakolu başarılar muhafızlar öldürülmüştür. Maden Postası sürücüsü İsmail ve zaptiye Necip öldürülmüştür. Hareketin ele başları tutuklanarak, Mayıs 1893'de Ankara İstinaf Ceza Mahkemesi'nde yargılandılar. Haziran 1893'de Ankara İstinaf Mahkemesi, dava ile ilgili kararını açıklamış ve 15 isyancıyı idama, 30 isyancıyı da çeşitli hapis cezalarına çarptırmıştır. İdamlardan yalnızca 5 tanesi uygulanabilmiştir. İsyancıların başı olan Karabet Tomayan ve yardımcısı Ohannes Kayayan, Protestan oldukları için İngiltere'deki Protestan gazeteleri ve dini çevreleri Osmanlı Hükümeti'ne müracaatta bulunmuş ve bu kişilerin affını istemişlerdir. Baskılar sonucu af gerçekleşmiştir. Bu kişiler Londra'ya giderek Hınçak Örgütü için daha etkili çalışmaya başlamışlardır⁹⁰. Yaşanan bu olayları Hüseyin Nazım Paşa'nın beyanatından aktaracak olursak "*Ankara vilayeti dahilinde ef'âl-i cinâ'iyeye cür'et eden Ermenilerden Gürünlü Toros oğlu Strak ve Keskin oğlu ma'deninden Aban oğlu Toros nam-ı diğer Dikran ve Topal oğlu Nazar ve İncirli karyesinden Kirkız nam-ı diğer Uşar nam şahıslar dahi üçyüz dokuz senesinde müfsid-i meşhur Moruk nam-ı diğer Jirayir'in emriyle Makar oğlu karyeli Simon kâhyâyı katl ve cem'iyet-i fesâdiye re'isi ve muharrikleri Papasyan Agopyan ve Tekiryan Artin ve Berberyan Nazar dahi sene-i merkûme Teşrin-i sânisinin otuzunda Ermenilerin Yozgad kilisesinde vukû' bulan ictimâ'ında ahâl-i İslâmiyye üzerine bi'd-defe'ât silah endaht ve Tabib Dikran ve Minyan Srop'u ve Elekçi oğlu Markus nam şahıslar dahi ahâl-i İslamiyyeden Salih ve Necib'i katl ve envâ-ı tertîbâtı cinâ'iyeye mücâsereti ve ahiren Bitlis'de sûret-i derdesti yukarıda arz olunan cinâyet şu'besi a'zâsından Hamparsum Boyacıyan'ın biraderi olup tahkikat-ı fesadiyye ve cena'iyede karındaşı Hamparsum Boyacıyan'a muadil ve Yozgad hadisesine sebeb-i müstakil olan Haçinli Moruk nam-ı diğer Jirayir ile avenesi Keskin ma'deninden Hacı Artin oğlu Varto ve Behrenk karyesinden Manuk ve Deli oğlu Kirkor ve Köhne-i Kebir karyesinden Mıgırdıç ve Karayakuboğlu karyesinden Kirkor nam şahıslar dahi Ermeni kurasını geşt ü güzar ile*

⁸⁹ Necati Fahri Taş, *Milli Mücadele Döneminde Yozgat*, Ankara 1987, 24

⁹⁰ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, 466-467

Ermeni ahaliyi tahrik ve ifsad ve tebe 'a-i sadıka-i şahanedan bulunanları katl ve i'dam ve talaslı aşçı Parsih oğlu Delut ve Sıfa oğlu Mihran nam şahıslar dahi tebe 'a-i sadıkadan kıyumcu Hacı Usta'yı katl ve Gürünlü Zadukyan Toros ve Talaslı ahçı Parsih oğlu Gülbenk ve Bagop oğlu Panos ve Pezezeli Bogos ve Deli Bedros oğlu Misak ve Keriz Toros oğlu Mihrican nam şahıslar dahi müsellaah ve Gürcü kıyafetinde oldukları halde Yozgad'a gitmekte olan ma'den postasının önüne geçerek ve posta zabtiye ve sürücüsünü vurarak postada bulunan yüz yetmiş lira ve küsür mecdidiyeyi ve Laleli Belinde Parlasi Mahallesi kolcusunun kezalik önüne geçerek esb ve saat ve eşyasını gasb ve Osmancık postasının dahi önüne çıkararak ve posta beygirini boynundan vurarak nümayiş icra ve yine Gürünlü Cano ve Çaçam oğlu Agop ve Gemerekli Deli Tenkeş oğlu Artin ve Sarıçuran oğlu Derbab ve mosmiyonlu Keşiş oğlu Mıgırdıç nam şahıslarda kezalik Gürcü elbisesini labis ve martini tüfeği ile müsellaah olarak iki ihtilal yolunda şurada burada geşt ü güzar ve Boğazlıyan kaymakamı ile Akdağ nahiyesi müdüriyetine teşhiri silaha ictisar ve Gemerek karyeli Ahmal oğlu Hampar nam şahısdan bunlara esb ve silah vermek suretiyle muavenete ibtidar ettikleri icra kılman muhakemeleriyle ve Yozgad hadisesinde mürettibi fesat olanlardan Papasyan Hamparsum nam şahısdan salifül arz müfsid Moruk nam-ı diğer Jiradir'in Yozgad havalisine vürudundan evvel Karayakub ve bebek ve Terzi karyelerine mahsusan gidip Ermenileri kiliselere celb ve cem ile "Biz artık Osmanlı Devleti'nin zir-i idaresinden çıkarak bundan sonra müstakil olup rahat edeceğiz. Umum Ermeniler her tarafda ve hatta Rusya'da bulunan ermeni karındaşlarımızda bizimle ittifak eyledi. İstanbul'dan emirler alıyorum. Ermenileri bizim Yozgad Sancağımızda ben ittifak ettiriyorum. Umum devletler bize taraftardır. En ziyade bize zahir olan İngiltere Devleti'dir. Bu uğurda kanımız dökülsün büsbütün mahv olalım. Boş durmayalım. Bu size söylediğim esrarı kimseye söylemeyeceğinize yemin ediniz." Diye papazlar vasıtasıyla ve ayinleri vechile cümlesine yemin ettirip imza altına aldıktan sonra "Yürekli olunuz! Korkmayınız! Size verilecek emre ita'at ediniz, sizden asker talep olunup esliha mübayası için para istenilecek veriniz" diye tenbih ve bu sırada vakıf olanlar ve ita'at etmeyenler telef ettirilecek yolunda tehdid ve Moruk namında büyük adam geleceğini ve geldiğinde ita'at edilmesini tefhim ve kilisede kadınlara da başkaca "süvari komiteler gelecek, onlar hanelerinize misafir olduğunda yiyecek ve yataklarına dikkat ve hürmet ediniz ve ayağınızı pek tutunuz, kimseye esrar vermeyiniz" diye nasihat eylediği ve mu'ahharan merkum Moruk nam-ı diğer Jirayir dahi Yozgad'a gelerek liva dahilindeki kura ahalisini tahrik-i fesad için dolaştığı sırada Bebek karyesinde Bağdesar Kethudanın odasına bir gece

*Ermenileri celb ve cem ile "Ben büyük adamım. Pek büyük yerlerden elimde emrim vardır, benim geleceğimi Hamparsum Ağa size söyledi miydi?" Evet cevabına mukabil "Korkmayınız! Yürekli olunuz, bir şey olmak ihtimali yoktur. Ben ne emredersem ita'at ve icrasına dikkat ediniz. İngiltere'den size silahlar gelip tevzi olunacaktır. Hamparsum Ağa'nın size söylediği esrarı şimdiye kadar kimseye söylemediğinize ve ba'dema da olacak şeyleri ifşa etmeyeceğinize yemin ediniz." diye umuma yemin ettirip gittiği ve esliha-i mezkurenin mübaya'ası için umum Ermeni karyelerinden akçe ahz ve tahsil olunarak merkum Moruk'a verildiği ve eslihanın vürudunda bi'l-umum Ermenilere tevzi olunup herkes silahını aldıktan sonra hükümete karşı gelip İslam köyü basmak ve adam kesmek ve enva-ı cinayat-ı saireye cür'et eylemek mukarrer bulunduğu ve şu tertibat-ı fesadiyenin bozulması re'yinde bulunanlar ve yahud sırrı faş edenler ile emirlerine ita'at etmeyenler i'dam edilmekle beraber Mayıs ayında ortalık karışacağı ve gayet tertibli bulunmaları merkum Moruk ile avenesinden Lazgi tarafından Ermenilere tenbih ve tefhim olunduğu ve Bebek karyesinden asker namıyla tertib edilmiş olan Ermenilere karye-i mezkureli Artin ve Tatyos ve Bedik ve Agop taraflarından birer tüfenk verilerek ve Yozgad'da Papasyan Kaspar'dan barut ve fişenk getirilerek karyeye me'murin ve sair adamlar gelir ise silahla vurup köye koymamak maksadıyla köyün etrafında beklettirildiği ma'lûmu'l-esâmî Ermenilerin ifadat-ı mazbûtalarıyla sabit olmuştur."*⁹¹

1893'deki Ermeni isyanından sonra Merzifon'daki İngilizce bilen ve olaylara önyak olan Ermeni aileleri Amerika'ya götürülmüştür. Bu ailelerin I. Dünya Savaşı öncesi Türk aleyhtarı propagandalar yürüttükleri görülmüştür⁹².

1894'de Sason (Bitlis) olaylarında Osmanlı Devleti'nin sıkı önlemler alması Avrupa'da Ermeniler lehine ve Osmanlı aleyhine bir havanın doğmasına neden olmuştur. Bundan yararlanan İngiltere Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunarak Ağustos 1895'de bölgede yeni bir ıslahat programının uygulanmasına neden olmuştur⁹³. Bu tarihten sonra Bab-ı Âli yürüyüşü, Osmanlı Bankasına saldırı, II. Sason isyanı, padişah II. Abdülhamid'e Yıldız suikastı girişimleri yaşanmıştır⁹⁴.

⁹¹ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, I, Ankara 1998, 17-19

⁹² Mehmet Saray, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, Ermeni Meselesini Ortaya Çıkaranlar", *XI. Türk Tarih Kongresi Ankara 5-9 Eylül 1990 Kongreye Sunulan Bildiriler*, V., Ankara 1994, 1758

⁹³ A. Karaca, *a.g.e.*, 53

⁹⁴ H. Metin, *a.g.e.*, 115-118

Yaşanan bu olaylar Ermeni amaçları için yeterli olmayınca daha köklü çalışmalara başlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda çalışan Ermeniler, padişah II. Abdülhamid idaresine karşı meşruti idareyi getirmeye çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesine katılmışlardır. Muhtar bir yönetim için Teşebbüs-i Şahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti'nin düşüncelerini de desteklemişlerdir. 27 Aralık 1907'de Paris'de toplanan İttihat ve Terakki'nin toplantısına, Ermeniler hem komiteleri hem de basın-yayın kuruluşları ile katılmışlardır. Yapılan çalışmalar sonucunda 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve düzenlenen seçimler sonucunda 12 Ermeni Meclis-i Mebusan'a girmiştir. İttihatçıların Osmanlı halkı arasında ayrımcılığa son verilmesi düşüncesi, Ermeni ihtilal komitelerince ırkçılık olarak yorumlanmış ve kendi imtiyazlarından vazgeçmek istememişlerdir. Bu nedenle 31 Mart 1909 (13 Nisan) olaylarını fırsat bilen Ermeni Komiteleri, saldırıya geçmiş ve Adana'da kanlı olayların çıkmasına neden olmuşlardır. II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi olayında Âyan Meclisi üyelerinden Aram Efendi yer alarak Ermenilerin siyasi gücünü göstermiştir⁹⁵. Padişah değişikliğinden sonra 1895 Anadolu Islahatı tekrar gündeme getirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucu Bitlis, Van, Erzurum, Trabzon, Sivas, Diyarbakır ve Harput'un yönetimi 2 Ermeni, 2 Müslüman ve 2 ecnebi ki İngiliz olması tercih edilmiştir toplam 6 kişilik heyete bırakılmıştır. Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır Norveç ordusundan Binbaşı Hoff'a, Trabzon, Erzurum ve Sivas Hollandalı Westenek'e verildi. Bab-ı Âli bu kişilerle 25 Mayıs 1914'de kontrat yapmış ise de I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile kontrat geçersiz hale gelmiştir⁹⁶.

⁹⁵Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX, Ankara 1996, 18 , 63, 108

⁹⁶K. Gürün, *a.g.e.*, 191

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE ERMENİLER

2.1. Birinci Dünya Savaşı Ve Ermeni Olaylarına Genel Bir Bakış

Dünya tarihini derinden etkileyen I. Dünya Savaşı öncesi siyasi gruplaşmalarda, İtilaf Devletleri olan İngiltere, Rusya ve Fransa, Doğu Anadolu Vilayetleri hakkında kararlar almaya başlamışlardı. Ortak hedef olan bağımsız Ermeni Devleti'ni kurduktan sonraki amaçlarda farklı düşüncelere sahiptiler. Rusya, kendi Ermeni bölgesi ile Türkiye Ermeni bölgesini birleştirip Basra ve İskenderun'a kadar nüfuzunu yaymak istiyordu. İngiltere ise bağımsız Ermenistan'ı ya kendi himayesine ya da Avrupa himayesine alarak Rusya'nın güneye inmesini engellemek istiyordu. Anadolu Ermenileri, İngiliz seçeneğini daha cazip bulmaktaydı fakat İngilizler bölgeye asker gönderme yanlısı değillerdi. İngiltere Fransa'nın da desteğini alarak 8 Şubat 1914'de Osmanlı Devleti'ne Doğu Anadolu Vilayetlerinde reform tasarısını baskıyla kabul ettirdi⁹⁷. Reformlar gereği Anadolu'ya iki Avrupalı müfettiş gönderilmiş ise de I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu belge geçerliliğini kaybetmiştir. Bu dönemde Ermeniler kendilerini uluslararası siyasette temsil edip haklarının savunulması için Bogos Nubar Paşa'yı temsilci olarak seçmişlerdir⁹⁸.

Osmanlı Devleti, bu ve benzeri baskılar sonucunda XX. yüzyılda kendisine yakınlık gösteren Almanya'nın da etkisiyle Üçlü İttifak Devletleri'nin yanında yer almıştır. 28 Haziran 1914'de Avusturya-Macaristan taht adayı Arşidük Fransuva Ferdinand'ın Bosna'nın Sarayova şehrinde Gavrilo Princip adlı bir Sırp tarafından öldürülmesiyle patlak veren savaşta, Osmanlı Devleti'de 2 Ağustos 1914'de Almanya ile yaptığı gizli antlaşma sonucu resmen ittifak kuvvetleri arasında yerini almıştır. Gizli antlaşma doğrultusunda Osmanlı sularına sığınan Alman zırhlılarının Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınıp, adından başka hiçbir şeyi değiştirilmeden Karadeniz'e çıkarılması ve Rus limanlarını bombalaması sonucu 2 Kasım 1914'de Rusya, Osmanlı Devleti'ne , 11 Kasım 1914'de de Osmanlı Devleti, Âyan ve Mebusan Meclisi'nin kararı ile Rusya'ya resmen savaş ilan etmiştir⁹⁹. Osmanlı Devleti bir anda çok cepheli bir savaşın ortasında kalmış ve aynı gün Cihâd-ı Mukaddes ilan edilerek tüm İslam alemi Osmanlı bayrağı altına çağırılmıştır. Van mebusu Avadis Veramyian, Meclis-i Mebusan'da buna itiraz etmiş ve bu

⁹⁷E. Z. Karal, *a.g.e.*, 377, 378

⁹⁸N. Bilgi, *a.g.e.*, 13

⁹⁹E. Z. Karal, *a.g.e.*, 399

hareketin Ermeni gençler için bir hakaret olduğunu iddia ederek bu durumun firarları artıracağını savunmuştur. Firarların önlenmesi için şu tekliflerde bulunmuştur¹⁰⁰,

- 1- *Ermeni askerlerinin kendi bölgelerinde jandarma olarak kullanılmaları*
- 2- *24 yaşını geçmiş Ermeni askerlerinin bedel-i nakdi karşılığı serbest bırakılmaları*
- 3- *Kürtlerin muhtemel tecavüzlerine karşı Ermenilere silah verilmesi*
- 4- *Ermeni vilayetlerinde encümen üyelerinin yarısının Ermenilere verilmesi*
- 5- *Ermeni vilayetlerinde memurların yarısının Ermeni olması*
- 6- *Ermeni çocuklarının askeri okullara alınarak subay yetiştirilmesi ve Ermeni askerlerini Ermeni subaylarının kumanda etmesi*

Osmanlı Devleti, savaş öncesi 21 Temmuz 1914'de seferberlik ilan ettiğinde Taşnak İhtilal Komitesi İstanbul'da toplanarak bazı kararlar almışlardır. Bu kararların başında, İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin vatan savunması konusundaki işbirliğinin reddedilmesi gelmektedir.

Bu amaçlar doğrultusunda Ermeniler, seferberlik ilan edilir edilmez hem Osmanlı toprakları içinde, hem de dışında hemen harekete geçerek köylere kadar talimatlar göndermişlerdir. Talimatlara göre¹⁰¹;

- 1- *Kim olursa olsun her Ermeni asli ihtiyaçlarından bazılarını bile satmak suretiyle silahlanmalıdır.*
- 2- *Seferberlik ilanıyla silah altına çağrılan Ermeniler, bu çağrıya uymayacaklar ve çevresindeki halkı, Müslümanlar dahil orduya katılmaktan men edeceklerdir.*
- 3- *Her ne suretle olursa olsun silah altına alınmış olan Ermeni askerleri ordudan firar edip Ermeni çetelerine veya gönüllü birliklerine katılacaklardır.*
- 4- *Rus orduları sınırı geçer geçmez komiteciler, firariler ve çeteler Rus ordusuna katılarak onlarla birlikte Osmanlı ordusuna saldıracaklardır.*
- 5- *İkmal yollarını ve telgraf hatlarını kesmek suretiyle Osmanlı ordusunun iâşe ve istihbaratını sekteye uğratacaklardır.*
- 6- *Cephe gerisinde iki yaşına kadar olan bütün Müslümanları gördükleri yerlerde ve her fırsatta katledeceklerdir.*

¹⁰⁰ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Ermeni'nin Ermeni'ye Zulmü*, Ankara 1976, 19

¹⁰¹ E. Uras, a.g.e., 603 ; A. Süslü, a.g.e., 103-104

- 7- Müslüman halkın yiyecek, mal ve mülkünü ele geçirecek veya yakıp yıkacaklardır.
- 8- Terk edecekleri ev, tarım ürünleri, kilise ve hayır kurumlarını yakıp bunları Müslümanlar yapmış gibi propaganda yapacaklardır.
- 9- Resmi Devlet dairelerini kındaklayacak, Osmanlı zaptiye ve jandarmalarını pusuya düşürerek katledeceklerdir.
- 10- Cepheden yaralı olarak dönen Osmanlı askerlerini öldüreceklerdir.
- 11-Şehirlerde, kasabalarda, köylerde isyanlar, ihtilaller çıkaracaklardır.
- 12-Müslüman askerlerin ve sivil halkın morallerini bozarak göçe mecbur edeceklerdir.
- 13-Bomba, silah imal, tedarik veya ithal ederek bütün Ermenileri silahlandıracaklardır.
- 14-Ermenilerin yaptıkları isyan, ihtilal ve katliamların faturasını Müslümanlara çıkararak bunu iç ve özellikle dış kamuoyunda neşredeceklerdir.

18 Eylül 1914 tarihinde Bitlis Valiliğinden gönderilen şifre, Ermeni ileri gelenlerinin bu konu hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktadır. Telgrafa göre “Ermeni mütefekkirini arasında son günlerde verilen karar, icra edilen telkinat : Harp ilanına kadar sükûn ve itaatlarını muhafaza etmek ve harp ilan edilirse ordudaki efradın silahlarıyla düşman tarafına iltica eylemeleri ve ordumuz ilerlerse sukunetle itaatın muhafazası ve ordumuz ricat ederse silahlanıp çete haline geçerek, muvaredat ve münasebatı işkal eylemeleri merkezinde bulunduğu istitlaat-ı mahsusa-i mevsukaya müstenid olduğu” Muş Mutasarrıflığı’ndan bildirilmiştir¹⁰². Bu konu ile ilgili olarak 21 Mayıs 1915’de Ermeni çete reisi Antranik’in 1200 fedaisi ile Salmas’dan hareketle Azarbaycan Rus Komutanı Çernoroyov’un tümenine katılmıştır¹⁰³. Ermeni çeteleri faaliyetlerine katılmayan Ermenileri ve Türk olmayan diğer unsurları öldürmekten çekinmemişlerdir. Böylece Zeytun (Süleymanlı-Maraş)’da, Kayseri’de, Bitlis’te, Sivas’da, Trabzon’da, Ankara’da, Adana’da, Urfa’da, İzmit-Adapazarı’nda, Hüdavendigâr (Bursa)’da, Musa Dağı’nda...binlerce insanın can verdiği olaylar yaşanmıştır¹⁰⁴. Burada konumuz gereği Yozgat’ta yaşanan Ermeni olaylarına değinmekle yetineceğiz.

¹⁰² *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD)*, XXXII. / 83, Belge no 1893, Ermeni Belgeleri Özel Sayısı 2, (Mart 1983), Ankara 1983

¹⁰³ *ATBD*, XXXIV. / 85, Belge no 2006, Ermeni Belgeleri Özel Sayısı 3, (Ekim 1985), Ankara 1985

¹⁰⁴ A. Süslü, a.g.e., 70

2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Yozgat'ta Ermeni Olayları

Hazırlıklarını yıllar önce tamamlamış olan Ermeniler, Ankara vilayeti ve çevresinde seferberlikle birlikte askere gitmemek, askerden silahlarıyla birlikte firar etmek, giden Müslümanlara mani olmak, silah, cephane ve gıda maddeleri depolamak, isyan çıkan diğer şehirlere yardıma gitmek, çeteler teşkil ederek cepheden yaralı olarak dönenlere veya yaşlı kadınlara ve çocuklara saldırmak, İtilaf Devletleri'ne casusluk yapmak, jandarmaya, polise saldırmak gibi faaliyetlere girişmişlerdir¹⁰⁵.

İlk hareket Ankara Vilayeti'ne bağlı Yozgat Sancağı'nın Boğazlıyan Kazası'nın Orih köyündeki Ermeniler tarafından başlatılmıştır. Yine Yozgat'ın Akdağ Kazası'na bağlı Çayırşeyhi Köyü'nün çeşitli yerlerine yerleştirilen bombalardan birinin patlaması sonucu Sıddık isimli bir çocuğun ağır yaralanması başka bir olayın çıkmasına neden olmuştur. Bu olay üzerine Orih, Menteşe ve İğdeli Köyleri'nde yapılan aramalarda bir çok silah, cephane, bomba ve dinamit bulunmuştur. Asker toplamak üzere köylere çıkan jandarma müfrezesinin yolu kesilmiş ve saatlerce ateş altında bırakılmışlardır. Boğazlıyanlı Ohannes ve Mihran kardeşlerin evinde yapılan aramalarda on parça dinamit, sayısız dinamit kapsülü ve iki kangal fitil ele geçirilmiştir. Güvençikli Köyü'nde Katiboğlu Matiyos'un evinde on parça dinamit lokumu ve komitelerin propaganda yayınları bulunmuştur¹⁰⁶.

Çatkebir Köyü yakınındaki ormanlıkta gizlenen yüze yakın kimseden oluşan çete, jandarma birliklerine saldırmışlardır. Burada çetenin bıraktığı iki dinamit, bomba, üç kilo barut ve birkaç teneke kurşun bulunmuştur. Bu çete bir süre yoldan geçen kendi halinde insanlara da saldırmıştır. Rumdiken Köyü'nün Ermeni mahallesi halkı gece vakti jandarma karakoluna saldırarak sabaha kadar ateş etmişlerdir. Kumkuyu Köyü Ermenileri jandarma eri Şükrü ile Poyraz Tepe Köyü'nden Yakup ve Musa'yı şehit etmişlerdir. Akdağmadeni merkezinde de çeşitli zamanlarda bombalar atılarak, köylerde olaylar çıkarılmıştır¹⁰⁷.

Takriben 60 silahlı Ermeni, Boğazlıyan mıntıkasındaki Çakmak Köyü'ne taarruz etmiştir. Bir çok Ermeni çeteleri, (Ek 8) Ankara civarındaki Yeknam ormanlarında gizlenmiş ve yaklaşık 300 kişilik Ermeni çeteleri isyan hareketlerini Çolak Ali Köyü'ne kadar ilerletmişlerdir. İsyanla ilgili olarak 23 Temmuz 1915'de Ankara'dan

¹⁰⁵ A. Süslü, *a.g.e.*, 90

¹⁰⁶ İsmet Parmaksızoğlu, *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller*, Ankara 1981, 91 ; *Ermeni Komitelerinin A' mal Ve Harekat-ı İhtilaliyesi- İlan-ı Meşrutiyetten Evvel Ve Sonra*, (Haz. Halil Erdoğan Cengiz), Ankara 1983, 253 ; Enver Yaşarbaş, *Ermeni Terörünün Tarihi*, *Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri*, İstanbul 1984, 252

¹⁰⁷ Mehmet Hocaoglu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi Ve Ermeniler*, İstanbul 1976, 582, 583

Başkomandanlık Vekaleti'ne çekilen şifre telgraf da isyancıların bastırılması için Yozgat Jandarma Taburu'nun diğer Ermenileri rencide etmeden olayları olduğu yerde sona erdirilmesi istenmiştir. İsyanın bastırılmasında Yozgat Jandarma Taburu yetersiz kalırsa diğer kazalardan jandarma desteği alınması bildirilmiştir¹⁰⁸. İsyanın bastırılmasına yardım için Niğde'den 250 silahlı asker gönderilmiştir¹⁰⁹. Yozgat'ın Kumkuyu Köyü'nden çıkan çok sayıdaki çeteciler çevre köylere tecavüz ettikleri gibi, bir kısmı da diğer köylerdeki Müslümanları öldürmeğe, yağmacılık, çapulculuk yapmaya başlamışlardır. Durumun ihbar edilmesi üzerine, itaat eden halkın rencide edilmeden olayların acilen ve şiddetle bastırılması için 15 Eylül 1915'de Yozgat Jandarma Taburunun tamamı ve diğer kazalardan da gerektiği kadar jandarma olay yerine gelerek çatışmaya girmişlerdir. Çatkebir Köyü'nde 100 kadar Ermeni barikatlar ve siperler hazırlayarak günlerce direndikten sonra Kızılkoca istikametinde kaçmışlardır¹¹⁰.

2.3. Osmanlı Hükümeti'nin İsyanlara Karşı Aldığı Tedbirler

Başkomutanlık, artan Ermeni isyanlarına karşı 25 Şubat 1915'de tüm birliklere alınacak önlemler hakkında emirler göndermiştir¹¹¹;

- 1- *Ermeni efrat gerek seyyar ordularda ve seyyar ve sabit jandarmalarda katiyen hidemat-ı müsellaha da kullanılmayacaklar ve kumandanlar ve karargahın maiyyet ve dairelerinde dahi istihdam olunamayacaklardır.*
- 2- *Ordu ve kolordu kumandanları ve kolordu ve fırka kumandan vekilleri ve mevki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle evamir-i hükümete muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse derakap kuvva-yı askeriyeyle en şiddetli surette tedibat yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye mezun ve mecburdurlar. Kezalik kumandanlar lüzum gördükleri yerde derhal idare-i örfiye ilanına da selahiyatdardırlar.*
- 3- *Her yerde mutabassır ve muteyakkız bulunmakla beraber bilfiil tecavüz emaratı görülmeyen yerlerde ahaliyi tedhiş edecek tazyikattan ictinap olunmalıdır. Bu suretle itaat ve sadakattan ayrılmamış olanların zarar*

¹⁰⁸ ATBD, XXXI. / 81, Belge no 1835, (Aralık 1982), Ankara 1982

¹⁰⁹ ATBD, XXXII. / 83, Belge no 1919

¹¹⁰ *Talat Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul 1946, 72-73 ; *Talat Paşa (Bir Örgüt Ustası'nın Yaşam Öyküsü)*, Haz. Teyfik Çavdar, Ankara 1995, 348

¹¹¹ ATBD, XXXIV. / 85, Belge no 1999

görmeyecekleri kanaati takviye edilmeli ve ahaliyi yeise düşürerek isyana sevk eylememelidir.

- 4- *Umumi hal-i seferberi sebebiyle müdafaa ve asayişe taalluk eden bilcümle mesail cihet-i askeriyyeye ait olduğundan, alelumum memurin-i mülkiye bu mesailde kumandanlara müracaat ederler. Yalnız İstanbul Vilayeti memurin-i mülkiyesi asayişe müteallik umur ve tedabir için Karagâh-ı Umumiye müracaat edeceklerdir.*
- 5- *Asayişe müteallik umur için Üçüncü ve Dördüncü Ordu ve Irak mıntıklarında en büyük merci ordu kumandanlarıdır. Birinci ve İkinci Ordu mıntıklarında bu umur için en büyük merci kolordu kumandanlarıdır. İş bu kolordu kumandanları Başkumandanlık Vekâleti'yle beraber ordu kumandanlarına da malumat verirler.*
- 6- *Üçüncü ve Dördüncü Ordu Kumandanları muhtemel takibat için ne tedabir tasavvur ve ittihaz ettiklerini derhal Başkumandanlık Vekâleti'ne bildireceklerdir.*

Çanakkale Savaşı devam ettiği sırada Ermeniler faaliyetlerine devam etmiş ve 16-17 Nisan 1915'de Van'da isyan başlatmışlardır. Van'dan çekilen telgrafda "Van Vilayeti'nin Şıtak Kazası Ermenileri jandarma efradına ve karakollara tecavüz etmiş ve telgraf hattını kat etmişlerdir. Asayişe memur kıtaat ve sabit jandarmalar kiliselerden icabeden istikametlere müfrezeler sevk edilmiştir. Şıtak Kasabası istikametine hareket eden müfreze yolda Ermeni çetelerine tesadüfle müsademeye başlamış olduğu maruzdur." denilmektedir¹¹². Yaşanan olaylar sonucu hükümet 7 Nisan 1915'de Ermeni Patriği'ne mektup göndererek, ordu vatan savunmasında bulunurken isyanlara, saldırılara, cinayetlere devam edildiği takdirde şiddetli önlemler alınacağını bildirmiştir¹¹³. Gönderilen mektupta¹¹⁴ "Malumat ve teşrihat-ı âliyeleri yedimizde mevcut vesaik ile tevafuk etmiyor. Maa-hazâ derç buyurduğumuz vekayi hakkında kumandanların nazar-ı dikkatini celb ettim ve ahali hakkında rıfk ve adaletin hakkıyla tatbiki hususundaki nokta-i nazar-ı hükümetin şiddetle muhafazasını yeniden te'kid eyledim. Muhlisiniz Ermeni Milleti'nin vatandaşlığına ve Vatan-i Osmanî'ye olan merbutiyet ve sadakatına bilhassa pek ziyade itimat ve atf-ı

¹¹² ATBD, XXXI. / 81, Belge no 1825

¹¹³ İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1984, 217

¹¹⁴ ATBD, XXXI. / 81, Belge no 1824

kıymet ediyorum. Bu esaslı itimadımı muhafaza musır ve sebitim. Ancak vatanımızın aksay-ı meratibine irtika etmiş bir recül-i millet olarak tasdik buyuracağımıza şüphe yoktur ki iğfalat-ı ecanibe firifte olan bazı sebükmağzan mateesüf mevcuttur. Bunların izhar-ı mâ-fil-zamir için dürrüst vesaitte tevessül ettikleri ayandır, bunlara karşı hükümetçe, vesait-i şedide-i tedibiye kullanılmasında , Vatan-ı Osmani'nin muhafazası için mateesüf ıztırar hasıl oluyor. Bu ıztırar gayri kabili içtinap olduğu zamanlar hissettiğimiz teessür ve elemi tarif edemem. Milletın ileri gelenleri nesayinizi hakkıyla tutarak bu kabil ecanib hadimlerinin ademi kabulüne, ve takibat-ı hükümetin yalnız onlar aleyhine hasrına cidden çalışsalar pek çok taşkınlıklar hadis olmadan itfa edilebilir. İkaz ve irşat için ve efrad-ı vatan arasındaki vıfak ve samimiyeti tenmiye ve ila için zat-ı âlilerinin mesai ve hidematı daima kıymettardır. Hidemat-ı mezkure-i hayriyenin devamına ve asar-ı meşkuresine itimad ile intizar ve bu vesile ile de teyid-i ihtiram eylerim efendim hazretleri?" denilmektedir. Ermeni faaliyetlerinin devam etmesi üzerine Osmanlı Hükümeti 18 Nisan 1915 de şu kararları almıştır¹¹⁵;

1-16-55 yaş arasındaki Ermeniler dışarıdan içeriye giremeyecek ve içeriden dışarıya çıkamayacak

2-Ermeniler haberleşmelerini Türkçe yapacaklar.

3-Yeni okullar açılmayacak ve Ermeni çocukları Devletin resmi okullarında okuyacaklar.

4- İllerde çıkarılan Ermenice gazeteler kapatılacak.

24 Nisan 1915'de Ermeni komite merkezlerinin kapatılması kararı alınmıştır¹¹⁶. Enver Paşa 26 Nisan 1915'de tüm Ermeni komitelerinin kapatılmasına dair Harbiye Nezaretine yazdığı emirde, "Hınçak, Taşnak ve emsali komiteleri gerek Payıtaht'ta ve gerek vilayatta bulunan şuebatının derhal sedleri ile evrak ve vesaikin katiyen ziyana mahal bırakmamak suretiyle müsaderesi ve komiteler rüesa erkânından hükümetçe tanınan müteşebbis eşhas ile mühim ve muzır Ermenilerin hemen tevkifi ve buldukları mahallere devam-ı ikametlerinde mahzur görülenlerin münasip görülecek mevakide toplattırılarak firarlarına meydan bırakılmaması ve iktiza eden mahallerde silah taharrisine başlanması ve icap edenlerin derhal divan-ı harplere tevdiî hükümetçe takarrür etmiş olduğundan bu

¹¹⁵ Süleyman Beyoğlu, 1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı 131, (Nisan 2001), 66

¹¹⁶ A. Süslü, a.g.e., 107-108

hususda memurin-i mülkiye ile temasda bulunulması ve onlar tarafından talep olunacak her türlü muavenetin derhal ifası ehemmiyetle matluptur.” demektedir¹¹⁷. Emir üzerine komite merkezleri kapatılmış ve İstanbul da 2.345 Ermeni tutuklanmıştır. Ermenilerin her yıl katliam tarihi olarak nümayiş yaptıkları 24 Nisan tutuklama kararlarının alındığı gündür¹¹⁸.

2.3.1. Tehcir Kararı

İttihat ve Terakki Hükümeti, 11 Nisan 1331 (24 Nisan 1915) tarihine kadar yani seferberlikten dokuz ay sonrasına kadar isyanlara karşı yalnız mahallî ve özel tedbirler almakla yetinmiştir. Van'ın Ermenilerce işgal edilip daha sonrada Ruslara teslim edilmesi üzerine harekete geçmiştir. Hükümet, Ermeni Patrikhanesi ile komitelere ve Ermeni mebuslara, yapılan hareketlerden vazgeçilmediği takdirde, şiddetli tedbirlere başvurulacağını bildirmiş ise de dikkate alan olmamıştır¹¹⁹. Dahiliye Nezareti, Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın teklifi üzerine, hükümet emirlerine uymayanların, memleket savunmasına ve asayişin korunması için alınacak tedbirlere muhalefet edenlerin, casusluk yapanların “*münferiden veya müctemian*” hükümetçe tayin olunan bölgelere nakledilebilmeleri için 27 Mayıs 1915 (14 Mayıs 1331)'de önce geçici bir kanun çıkarmış, daha sonra bu kanun, Meclis-i Vükela'nın imzasıyla 1 Haziran 1915'de (19 Mayıs 1331) Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Meclis-i Mebusan'nın açılması ile 15 Eylül 1915'de oylanan kanun kabul edilmiştir¹²⁰. Kanununun maddeleri¹²¹;

1-Vakt-i seferde ordu, kolordu ve fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali tarafından her hangi bir suretle evamir-i hükümete ve müdafaa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse derakap kuvva-i askeriye ile en şiddetli surette tedibat yapmaya ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye mezun ve mecburdurlar.

¹¹⁷ ATBD, XXXI./ 81, Belge no 1829

¹¹⁸ K. Gürün, a.g.e., 231

¹¹⁹ E. Uras, a.g.e., 605

¹²⁰ N. Bilgi, a.g.e., 17

¹²¹ K. Gürün, a.g.e., 214 ; A. Süslü, a.g.e., 111; S. Tansel, a.g.e., 116 ; H. Metin, a.g.e., 147

2-Ordu, kolordu ve fırka kumandanları icabat-ı askeriyyeye mebni veya casusluk veya hiyanetlerini his ettikleri kura ve kasabat ahalisini münferiden veya müctemian diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.

3- İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

4-İşbu kanunun meriyeti ahkamına Başkumandanlık vekili ve Harbiye Nazırı memurdur.

Tehcir Kanunu olarak bilinen bu kanun, görüldüğü üzere içinde tehcir kelimesinin geçmediği, sevk ve nakil kelimelerinin kullanıldığı bir kanundur¹²². Bu da bir takım kaynakların söz ettiği bir sürgün veya planlı bir soykırım kanunu olamayacağını kanıtlamaktadır. Kanunda, Ermeni kelimesi geçmemesine rağmen yanlış bir kanıyla “Ermeni Tehciri” olarak kabul edilmiştir. Merkezi vilayetlerin bir kısmı askeri destekler olarak kanunun ikinci maddesi gereği “Zorunlu Göç (Tehcir)” hareketine başlamışlardır¹²³.

2.3.2. Tehcir Kararına Tepkiler

Dahiliye Nezareti'nin 24 Nisan 1915'de aldığı karar üzerine İstanbul'da bulunan 2345 Ermeni tutuklanınca İtilaf Devletleri, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek karar hakkındaki görüşlerini bildirmişlerdir. Notada, “Uzun bir zamandır Türkler ve Kürtler Ermenilere baskınlar düzenleyip katliâm eylemektedirler. Bunlar Tercan, Muş, Bitlis, Van, Zeytun ve Kilikya havalisindedir. Van civarında yüze yakın köyün katledildiği, Dersaadet'te masum Ermenilere kötü davranıldığı, Türklerin insaniyet ve medeniyete karşı işlediği bu cinayetler durmazsa, gerek Osmanlı Hükümeti azaları, gerekse katliama iştirak etmiş ve edecek olanlar şahsen mesul tutulacaklardır.” denmekteydi¹²⁴. Osmanlı hükümeti ise verdiği cevabi notada; “Hükümet-i Seniyye yukarıdaki beyanları, bütün ifâde ve

¹²² Mim Kemal Öke, tehcirin bir ülkenin dışına çıkarılma, sürülme ve atılma anlamı taşıdığı ve 1915 olayında Osmanlı sınırı içinde zoraki yer değiştirme yaşandığını, bu durumun tehcir kelimesiyle anlatılamayacağını belirtmektedir. *Uluslar arası Boyutlarıyla Anadolu-Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu 1914-1923*, İstanbul 1996, 165

¹²³ Yanlış anlamalara meydan vermemek için “Tehcir” terimini açıklayacak olursak Arapça asıllı olan kelime “hecera” fiilinden türeyen rubai (dört harfli) bir mastar-isimdir. Bir yerden başka bir yere göç ettirmek, hicret ettirmek (immigration, émigration) manasını taşır. Fiilde bir sürgün bir “deportation” manası yoktur. Zira bu mana, Arapça'da “nefy, ib'ad, ittikal, i'sikar” gibi mastarlarla ifade edilmiştir. Zaten tehcir olarak bilinen kanunun adı da “sevk ve iskân” kanunudur. Olayların anlatımında “tenkil”(nakletme) tabiri de kullanılmış ve hiçbir zaman batı dillerinde sürgün anlamındaki “deportation, exil, banissement, proscription” gibi terimlerin karşılığı olan Arapça tabirler kullanılmamıştır., A. Süslü, *a.g.e.*, 99

¹²⁴ Ergünöz Akçora, *Van Ve Çevresinde Ermeni İsyânları (1896-1916)*, İstanbul 1994, 145

iddiaları kesinlikle kabul etmez. Osmanlı memleketindeki Ermenilere karşı katliam asla yapılmamıştır...İhtilalcilerin ayırıcı, bölücü hareketlerinin teskini için gerekli tedbirlerin alınmasındaki hak, doğrudan doğruya hükümlerlik hakkından doğduğundan buna kimsenin itiraz hakkı yoktur.

Bundan başka alınmış tedbirler söz konusu meselede olduğu gibi savaş zamanında özellikle acele bir durum gösteren hallerde önemli olur. Hükümet bir taraftan askeri hareketlerle ihtilâlleri söndürmeye, diğer yandan yabancı memleketlerdeki ihtilâl komiteleri ve itilâf hükümetlerinin memurlarıyla ilişkilerde bulunan Ermeni ihtilâlcilerinin yakalanıp tevkif edilmesine mecbûriyet duymuştu.

Bu üç hükümetin (İngiltere-Rusya-Fransa) iddialarına rağmen, hükümetin ihtilâl hareketlerinin bastırılması için yaptığı çalışmalarda ahaliden hiç kimsenin zerre kadar dahi ortaklığı yoktur...

Buna göre Bâb-ı Âli kara ve deniz hudutlarının korunması emniyeti için duyacağı her çeşit lüzum ve tedbiri uygulamakla mükellef olduğundan dolayı hiçbir yabancı hükümete hesap vermek mecburiyeti duymaz.

İngiliz ve Fransız deniz kuvvetlerinin kumandanları Çanakkale'de hastaneleri topa tutarken, Rusya Ermenileri vasıtasıyla Kars çevresindeki sakin, kendi halindeki binlerce Müslüman'ı kılıçtan geçirir ve Kafkasya'da aldığı Türk esirlerini, yine aynı Ermenilerin eliyle katleder ve bunları açlık ve susuzlukla merhametsizce öldürürken, Rusya, İngiltere, Fransa hükümetlerinin insanlık duygularına başvurmaları garip değil midir?...

Osmanlı Devleti bu olaylardan en açık hükümlerlik haklarını kullanmaktan başka bir şey yapmamış iken, Osmanlı hükümet adamlarıyla sözümleri nakil ve iskan tedbirleriyle ilgili memurların mesul tutulacaklarına dair yayını hiçbir karşılığa layık değildir.

Şikayet etmeye mecbur olduklarını sandıkları olayların bütün mesuliyeti söz konusu ihtilâl hareketlerini kendileri tertip ve idare ettiklerinden bu mesuliyet Rusya, İngiltere ve Fransa devletlerine aittir. Bu beyanları bile aslında Ermeni ihtilâlcileri hakkında bir destek ve açık cesaretlendirmedir." demiştir¹²⁵.

Tehcir Kanunu'na tepki İtilaf Devletlerinin yanı sıra Müttefik Devletlerden de gelmiştir. Alman Büyükelçisi Vangenheim, kararın yalnızca askeri amaçla değil, savaş

¹²⁵ Osman Karabıyık, *Türk-Ermeni münasebetlerinin Dünü-Bugünü*, İstanbul 1984, 120-123

şartlarından yararlanarak iç düşmanlardan kurtulmak amacıyla baş vurulan siyasi bir karar olduğunu bildirmiştir¹²⁶.

2.3.3. Tehcir Kanunu'nun Uygulanışı

Osmanlı Hükümeti, tehcir uygulamalarına başlarken tehcirden muaf tutulacakları yayınladığı çeşitli genelgelerle belirlemiştir. Bunlar ticaretle uğraşanlar¹²⁷, güçsüz kadınlar ve askeri imalathanelerde çalışanlar¹²⁸, Düyun-u Umumiye çalışanları¹²⁹, Bank-ı Osmanî şubelerinde çalışan müstahdem ve iyi niyetli Ermeni memurlar¹³⁰, Reji idaresinde çalışanlar¹³¹, mebus ve aileleri¹³², asker, zabıt ve sıhhiye zabıtlarının aileleri¹³³, şimendifer memurları ve ameleleri¹³⁴, yetimhanedeki öğretmenler ve öğrenciler¹³⁵, hasta ve kör Ermeni aileleri¹³⁶, Protestan Ermeniler¹³⁷ ve Katolik Ermenilerdir¹³⁸. İhanetleri ve komitecilerle ilişkileri sabit olanların sevk edilmesine karşı aileleri sevk edilmemiştir¹³⁹.

Zorunlu göçe Gregoryen Ermeniler tabi tutulmuştur. Osmanlı Devleti'nin Gregoryen Ermeniler ile olan ilişkilerinin bozulması, 1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ermenilerin Rusya'ya yaklaşarak iş birliğinde bulunması ve 1828'de Erivan ve çevresinin Rusya'nın eline geçmesi ile başlamıştır. Katolik Ermeni cemaati daha önceden de anlattığımız gibi husumet duyduğu Gregoryen Kilisesi'ne karşı bu durumu kullanmıştır. Yaşanan gelişmeleri, metbû devlete karşı işlenmiş bir sadakatsizlik ve hıyanet örneği olarak vurgulamışlardır. İleride çıkması muhtemel bir Osmanlı- Rus savaşında da Gregoryen Ermenilerin aynı şekilde Rusya tarafını tutacakları ihtimalini dile getirmişlerdir. Kendilerinin ise doğal olarak devletin en sadık tebâsı olduklarını vurgulamışlardır¹⁴⁰. Rusya, 1836'da çıkardığı Pologenia (nizamname) ile sınırları içindeki Ermenilerin dini,

¹²⁶ N. Bilgi, *a.g.e.*, 35

¹²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (DH- ŞFR), 53 / 295

¹²⁸ BOA, DH- ŞFR, 53 / 303

¹²⁹ BOA, DH- ŞFR, 54 / 221

¹³⁰ BOA, DH- ŞFR, 55-A / 152

¹³¹ BOA, DH- ŞFR, 60 / 48

¹³² BOA, DH- ŞFR, 55 / 19

¹³³ BOA, DH- ŞFR, 55 / 18

¹³⁴ BOA, DH- ŞFR, 55 / 48

¹³⁵ BOA, DH- ŞFR, 55 / 42

¹³⁶ BOA, DH- ŞFR, 56 / 27

¹³⁷ BOA, DH- ŞFR, 55 / 20

¹³⁸ BOA, DH- ŞFR, 54-A / 252

¹³⁹ BOA, DH- ŞFR, 61 / 192

¹⁴⁰ Kemal Beydilli, *II. Mahmud Devrinde Katolik Ermeni Cemaati Ve Kilisenin Tanınması* (1830), ABD 1995, 8

milli ve içişlerine karışma hakkını elde etmiştir. Rusya, Gregoryenler için çok önemli bir dini merkez olan Eçmiyazin Katoğikosluğunu Osmanlı üzerindeki emelleri için kullanmaya başlamıştır. Ermenilerin Türklere fiili baş kaldırışı bu tarihlerden sonra meydana çıkmıştır¹⁴¹. Anadolu'da yaşanan isyan hareketleri, Katolik Ermenilerin tezini doğrulamış ve Osmanlı Devleti doğrudan Rusya tarafından yönetilen Gregoryen Ermenilerle karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenedir ki 1915'de başlayan tehcir hareketinde Protestan ve Katolik Ermeniler yerlerinde kalırken Gregoryen Ermeniler göçe tabi tutulmuşlardır. Katolik Ermenilerinde bazı durumlarda tehcire uğradıkları görülmüştür. Ankara'da Müslümanlığa geçtikleri halde Katolik ayinlerine katılan Ermeniler, tehcir edilmişlerse de gönderilen emirle sevkten vazgeçilmiştir¹⁴².

Göç ettirilen Ermenilerin, mahsul, hayvan ve emlak vergi borçları ertelenmiş, şahsa olan borçlara karşılıklı eşya rehine bırakma işlemi uygulanmıştır¹⁴³.

Osmanlı Devleti, tehcir esnasında yetim ve öksüz kalan Ermeni çocuklar için gerekli tedbirleri almıştır. Ermeni yetimlerinin, Ermeni cemaati olan yerlerde onlara, olmayan yerlerde de resmi dairelerde güven altına alınması öngörülmüştür¹⁴⁴. Ayrıca bazı Ermeni çocuklarının resmi kurumlarda kalmalarının sakıncalı olduğu ve bunların Müslüman ailelerin yanına geçici olarak verilmesi istenmiştir¹⁴⁵. Hükümet, yetim Ermeni kız ve kadınları resmi kurumlara teslim etmeyenlerin sert şekilde cezalandırılacaklarını¹⁴⁶ ve teslim işinde yetimlerin isteklerinin göz önüne alınmayacağını telgraflarla tüm vilayet ve livalara duyurmuştur¹⁴⁷. On yaşından küçük çocukların uygun yetimhanelere yerleştirilmesi ve eğitimlerini sürdürmeleri için çeşitli çalışmalar yürütülmüştür¹⁴⁸.

Bazı Ermenilerde göçten kurtulmak amacı ile İslam dinine geçmiştir. 30 Temmuz 1915'de yayınlanan tebligatla bu kişilerin Müslümanlığının kabul edilmeyip sevke tabi olmaları istenmiştir¹⁴⁹. Müslümanlarla evlenerek din değiştiren Ermeni kadınlar içinde, isteyenlerin eski dinlerine dönebilecekleri ve ailelerinin yanlarına gidebilecekleri bildirilmiştir¹⁵⁰. 8 Şubat 1919'da yayınlanan bir genelgede, 20 yaşından küçük kadın ve erkek Ermenilerin Müslümanlığının kabul edilemeyeceğini ve bu kişilerin nüfus

¹⁴¹ A. Küçük, *a.g.e.*, 100-101

¹⁴² BOA, DH-ŞFR, 77 / 96

¹⁴³ BOA, Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği (DH.-HMS), 12 / 72

¹⁴⁴ BOA, DH-ŞFR, 95 / 163

¹⁴⁵ BOA, DH-ŞFR, 55 / 323

¹⁴⁶ BOA, DH-ŞFR, 96 / 15

¹⁴⁷ BOA, DH-ŞFR, 96 / 210

¹⁴⁸ BOA, DH-ŞFR, 54 / 150

¹⁴⁹ BOA, DH-ŞFR, 54 / 254 ; 54-A / 232

¹⁵⁰ BOA, DH-ŞFR, 93 / 300

kayıtlarının Ermeni olarak tutulması gerektiği, 21 yaşından büyüklerin dini seçimlerinde özgür oldukları ve ona göre kaydolacakları belirtilmiştir¹⁵¹. Alınan bu ve benzeri kararlar Osmanlı Devletine yöneltilen Ermenilerin dinlerini zorla değiştirttiği suçlamalarına verilecek cevaplardır. Buna karşılık Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermeniler, Müslüman Türk çocuklarını ve kadınlarını kaçırmak zorla Hıristiyanlaştırmaya çalışmışlardır¹⁵².

Tehcir öncesi alınan kararlarla, Ermeni halk her yönden koruma altına alınmaya çalışılmıştır. Osmanlı hükümeti, tehcir işlemleri başladığı zaman sevk edileceklerin belirlenen bölgelere buldukları yerdeki en yakın demiryolunu kullanarak gitmelerini uygun görmüştür. Demiryolu istasyonlarında toplananlar arasında aile reislerinin asker olduğunu kanıtlayacak resmi belgeleri bulunanlar, kimsesiz kadın ve çocuklar, Katolik ve Protestan Ermeniler varsa, bunlar kafileden ayrılacak ve esas halkın % 10'unu geçmemek kaydı ile istasyonların buldukları il ve ilçelerdeki köylere dağıtılacaklardır. Doğuya doğru boş giden her vagona , alabildiği oranda yükleme yapılacak, belirlenen bölgeye kadar yollanması sağlanacaktır. Göç edecek Ermenilerin bindiği trenlerin rötör yapmalarına meydan bırakılmaması ve zengin olan Ermenilerin biletlerini kendilerinin alması istenmiştir.

Gönderme düzeninin sağlanması ve hızlandırılması için istasyonlarda genel yollama işlemlerini yürütmek üzere , toplanma bölgesi olan her istasyona, kırk kuruluş gündelikle, gereğine göre bir veya iki sevk memurunun atanması kararlaştırılmıştır. Sevk memurlarının atanması nezarete, iaşe memurlarının atanması ise istasyonların bağlı bulunduğu kaza ve illere ait olacaktır. Sevk memurları buldukları istasyonların bağlı bulunduğu kaza ve illere tabî olup, bu makamdan aldıkları talimat çerçevesinde görev yapmakla sorumludurlar. Sevk ve iaşe memurlarının yükümlü oldukları görevin gereği gibi yerine getirilmesinden ilçe kaymakamları, mutasarrıflar ve valiler sırasıyla sorumlu tutulmuşlardır.

Osmanlı hükümeti, 28 Ağustos 1915'de Tehcir esnasında suçu tespit edilenlerin Divan-ı Harbe verilmesini öngören bir genelge yayınlamıştır. Gerek sevk merkezlerinde ve gerekse sevk ve nakil sırasında göçmenlere yönelik her hangi bir saldırı olursa suçluların hemen yakalanarak evrakı ile beraber Divan-ı Harbe gönderilmeleri istenmiştir. Göçmenlerden rüşvet ve hediye alan, söz, tehdit ve diğer şekillerde kadınların namusuna

¹⁵¹ BOA, DH- ŞFR, 96 / 100

¹⁵² BOA, Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus Müdüriyeti (DH- KMS), 52-2 / 79 ; BOA, Dahiliye Nezareti İdareyi Umumiye Müdüriyeti (DH, İUM.), 19-7 / 1-5

dokunan veya onlarla kanun dışı ilişki kuran memurların derhal işten el çektirilerek, evrakları Divan-ı Harbe gönderilecek ve en şiddetli şekilde cezalandırılacaklardır. Göçmenlerin sevk işinde görevli özel memurlarla, sevk işlerine bakmakla görevli memurların bu görevlerinde vuku bulacak ilgisizlik ve ihmaller, maaşlarının kesilmesini ve bunun tekrarı, derece ve maaşlarının indirilmesine neden olacaktır¹⁵³.

29 Ağustos 1915'de vilayetlere çekilen telgrafta sevk edilen Ermenilerin, her türlü iaşelerinin temini ve hayatlarının korunması istenmiştir. Ayrıca şimdiye kadar yerlerinden çıkarılmamış Ermenilerin, asker ailelerinin, Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk edilmemesi bildirilmiştir. Sevk edilen kabilelerin mallarını gasp eden, hayvanlarını zorla alanlara yardımcı olan memur ve jandarmalar hakkında tedbir alınması ve Divan-ı Harbe teslim edilmeleri istenmiştir¹⁵⁴. Bu doğrultuda Tahkikat Komisyonları kurularak çalışmalara başlanacaktır¹⁵⁵. 26 Eylül 1915'de bu komisyonlara başkanlık edecek heyet oluşturulmuştur. Heyette İzmir Jandarma Mıntıka Müfettişi kaymakam Muhittin ve Umum Jandarma Kumandanlığı Birinci Şube Müdür Muavini Binbaşı Galip Beylerle, Dördüncü Kısım Amiri Yüzbaşı Naki Efendi yer almıştır¹⁵⁶.

Tehcir kararı uygulamaya başlarken İzmit, Bursa, Kayseri hariç tutulmuş fakat İtilaf donanmalarının Çanakkale ve Karadeniz kıyılarına saldırılarına nedeniyle bu şehirlerdeki Ermenilerde tehcire tâbî tutulmuşlardır. Tehcir sırasında olayların yoğun olarak yaşandığı yerler, Urfa, Karahisar-ı Şarkî, Maraş, Yozgat, Bursa, Halep, Adana, İzmit, Adapazarı ve Van olmuştur¹⁵⁷.

Ermeni sevkıyatının yavaşlatılması ile ilgili olarak 21 Ağustos 1915'de Başkumandanlık Vekaleti'nden ordu ve kolordu kumandanlıklarına çekilen şifre telgrafta yaş sınırlaması kaldırılarak "*Ne yaşta olursa olsun kadın, erkek hiçbir Ermeni Karargah-ı Umumi emri olmadan memleket dışına çıkarılmayacaktır ve bu karara Mülkiyede uyacaktır.*" denilmektedir¹⁵⁸ (Ek 9).

Ermenilerin demiryollarına sevkini durdurulması, yerinden çıkarılmayanların ve esnafın sevk edilmemesi şeklinde 29 Ağustos 1915'de emir verilmiştir¹⁵⁹. Ermeni sevkıyatının durdurulması ile ilgili ilk karar, sınırlı yerleri kapsamak şartı ile 27 Ekim

¹⁵³ H. Metin, *a.g.e.*, 153-156

¹⁵⁴ BOA, DH-ŞFR, 55 / 292

¹⁵⁵ N. Bilgi, *a.g.e.*, 17

¹⁵⁶ ATBD, XXXIV / 85, Belge no 2018

¹⁵⁷ N. Bilgi, *a.g.e.*, 34

¹⁵⁸ BOA, DH-ŞFR, 55 / 141

¹⁵⁹ BOA, DH-ŞFR, 55 / 287

1915’de yayınlanmıştır¹⁶⁰, Tehcirin durdurulması hakkında tüm ülkeyi kapsayan kararname 15 Mart 1916’da yayınlanmıştır¹⁶¹. Fakat çetecilik ve benzeri olaylar nedeniyle tehcir bir süre daha devam etmiştir.

2.3.4. Yozgat Tehciri’nin Uygulanışı

Yozgat’ta yaşanan kanlı Ermeni olayları üzerine Tehcir Kanunu yayınlandıktan sonra ilk sevk emri 18 Temmuz 1915’de gelmiştir. Emirde, Ermeni ileri gelenlerinin tehciri ve buradaki eşkıyanın yok edilmesi istenmiştir. Yozgat tehciri, 21 Temmuz 1915’de başlayıp Ağustos’un ilk haftalarında sona ermiştir. 9 Ağustos 1915’de yola çıkarılan Yozgat kafilesi Akdağmadeni yolu ile Sivas’a sevk edilmiştir¹⁶² (Ek 10). 17 Eylül 1915’de Dahiliye Nezareti’ne gönderilen raporda Yozgat’ta 10.916 Ermeni’nin bulunduğu, bunların bir kısmının sevk edileceği bir kısmının da çevre Müslüman köylerine dağıtılacağı bildirilmiştir¹⁶³. Yapılan ilk iki sevkıyat Sivas üzerinden, üçüncü sevkıyatta Ankara’nın isteği ile Kayseri üzerinden Suriye-Deyr-i Zor’a yapılmıştır. Buraya gelen Ermenilerin iâşesi için ayda dört bin lira Maliye Nezareti’nden talep edilmiştir¹⁶⁴. Yozgat, bu dönemde sadece Ermeni tehcir eden bir bölge olmayıp aynı zamanda başka yerlerden gelen Ermeniler için iskan merkezi olmuştur. Canik Sancağı’ndan gönderilen şifrede Samsun’dan hareket eden kadın, erkek ve çocuklardan oluşan birincisi 155 ve ikincisi 20 kişilik olan Ermeni kafilesinin iâşe, iskan ve çocukların eğitim ihtiyaçlarının Ankara ve çevresi (Yozgat) yerlerde karşılanması istenmektedir¹⁶⁵. 29 Ağustos 1915’de Ankara’ya gönderilen telgrafta, Ermenilerin Ankara yakınlarında saldırıya uğradıklarını ve hayvanlarının yağmalandığını bu sebepten sevkden sorumlu memurların, jandarmaların ve olayla ilgili ahalinin yakalanması ve sorgulanması istenmiş, güvenliğin sağlanamadığı yerlerde gerekirse sevkini geciktirilmesi emredilmiştir¹⁶⁶. Yozgat tehciri, Ankara Vilayeti’ne gönderilen 27 Ekim 1915 tarihli telgrafla durdurulmuştur¹⁶⁷. 30 Nisan 1916’da Dahiliye

¹⁶⁰ BOA, DH-ŞFR, 57/135

¹⁶¹ BOA, DH-ŞFR, 62/21

¹⁶² BOA, DH-ŞFR, 55/114

¹⁶³ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915- 1920), Ankara 1994, 93

¹⁶⁴ BOA, DH, İUM., 4-1/9

¹⁶⁵ BOA, DH-ŞFR, 77/5

¹⁶⁶ BOA, DH-ŞFR, 55/290

¹⁶⁷ BOA, DH-ŞFR, 57/135

Nezareti'nden çeşitli vilayetlere gönderilen yazıda, bir sureti Başkumandan Vekili Enver Paşa Hazretlerine verilmek üzere şöyle denilmektedir¹⁶⁸:

1- *Erkekleri sevk edilip ve yahut askerde bulunup da kimsesiz ve velisiz kalan aileler ecnebi ve Ermeni bulunmayan kura ve kasabâta müteferrikan tevzi ve muhacirîn tahsisâtından iâşeleri temin edilerek âdât-ı mahalliye ile istînâslarına,*

2- *Genç ve dul kadınların tezvicerine,*

3- *12 yaşına kadar olan çocukların bizim darü'l-eytam ve öksüz yurtlarına tevziine,*

4- *Darü'l-eytamların mevcudu kifayet etmediği takdirde sahib-i hal Müslümanlar nezdine verilerek âdâb-ı mahalliye ile terbiye ve temsillerine,*

5- *Bunları kabul ve terbiye edecek sahib-i hal Müslümanlar bulunmadığı takdirde muhacirîn tahsisâtından ayda 30 kuruş iâşe masrafı verilmek şartıyla köylülere tevziine gayret edilmesi ve sıver-i sabika dahilinde vâki olacak icraat ve teşebbüsâtın aded ve erkâma müstenid olarak peyderpey malumat itası."*

Bu kararname 30 Mayıs 1916'da Ankara vilayetine de gönderilmiştir¹⁶⁹ (Ek 11).

Yozgat'a harp bölgelerinden Müslüman halkta göç etmiştir. 26 Şubat 1915'de Erzurum'dan kaçarak Sivas'a gelen ahali izdiham yaratınca Kayseri, Niğde, Kırşehir ve Yozgat'a sevk edilmişlerdir. Bu kişilerin harcamaları için 5000 lira nakit ve emvâl-i metrûke'den kıyafet ve eşya verilmiştir¹⁷⁰. Kimsesiz kalan Müslüman muhacir çocuklara muhacirîn tahsisâtından 30'ar kuruş maaş bağlanmıştır¹⁷¹.

3 Kasım 1916'da Yozgat'a gelecek Müslüman mültecilerin sevk, iâşe ve iskânları için 15000 lira daha istenmiştir¹⁷². Yozgat'taki mültecilerin perişan durumundan dolayı büyüklere verilen iki kuruş yevmiye üç kuruşa, çocuklara verilen bir kuruş yevmiyede altmış paraya çıkarılmıştır. Çıplak vaziyetteki mültecilere de emvâl-i metrûke'den ve çarşıdan kıyafet tedarik edilmiştir¹⁷³. Boğazlıyan Kazası'nın 13 Aralık 1916'daki kaymakamı Mehmet Ali Efendi, görevi sırasında buradaki muhacirlere aylarca yevmiye vermediği için açlık ve sefalet baş göstermiştir. Aynı zamanda buradaki Rumeli

¹⁶⁸ BOA, DH- ŞFR, 63 / 142

¹⁶⁹ BOA, DH- ŞFR, 64 / 162

¹⁷⁰ BOA, DH- ŞFR, 61 / 124

¹⁷¹ BOA, DH- ŞFR, 54 / 411

¹⁷² BOA, DH- ŞFR, 69 / 177

¹⁷³ BOA, DH- ŞFR, 70 / 18

muhacirlerine ihtiyaçları olan tarla, tohumluk ve hayvanları vermediği için şikayetler artmıştır¹⁷⁴.

Harp bölgelerinden Diyarbakir, Sivas, Erzurum ve Mamür'ül-aziz vilayetlerine gelen Kürt mülteciler buldukları yerlerde olaylar çıkarmaya başlayınca Anadolu'nun iç bölgelerine sevk edilmişlerdir. 4 Mayıs 1916'da Yozgat'ında içinde bulunduğu çeşitli sancaklara gönderilen emirde, Kürt mültecilerin, reis, imam ve şeyhlerinden ayrı olmak şartı ile yerleştirilmeleri, iskân edilecekleri yerlerin ahalisinden %5 fazla olmamaları emredilmiştir. Bu mültecilere de para verilerek emvâl-i metrûke'den ihtiyaçları karşılanacaktır¹⁷⁵.

Yozgat'tan sevk edilenler, Yozgat üzerinden sevk edilenler ve Yozgat'a gelen mülteciler ile ilgili tüm işlemlerin teftişi için 21 Eylül 1916'da Erzurum valisi Murat Bey görevlendirilmiştir¹⁷⁶.

2.3.5. Emvâl-i Metrûke Komisyonları

Emvâl-i metrûke, kelime anlamı olarak, hükümetçe görülen idari ve siyasi lüzum ve zaruret üzerine buldukları yerden başka yerlere nakl olunan veya kendiliklerinden buldukları yeri terk ederek müfarekat ve yahut ecnebi memleketlere, yahut düşman işgali altında bulunan yerlere kaçan gayrimüslim unsurların bıraktıkları mallar hakkında kullanılır bir tabirdir¹⁷⁷. Emvâl-i Metrûke Komisyonları, Tehcir Kanunu'nun uygulanmaya başlaması ile tehcirin yaşandığı her noktada oluşturulmuştur. 10 Haziran 1915'de emvâl-i metrûke hakkında 34 maddelik bir yönetmelik hazırlanarak yürürlüğe girmiştir¹⁷⁸. 30 Temmuz 1915'de tehcir edilen Ermenilerin mallarının çok ucuza tekellilere satıldığı ve böylece mal sahiplerine büyük haksızlık yapıldığı öğrenilmiş ve şu önlemler alınmıştır¹⁷⁹,

a-Tüm yabancıların ve şüpheli kişilerin, boşaltılacak olan bölgelere girmelerini veya o bölgede serbestçe dolaşmalarını yasaklanması,

b-Bölgede böyle kişiler varsa, bunların en kısa zamanda bölgeden ayrılmaya zorlayınız,

¹⁷⁴ BOA, DH-ŞFR, 70 / 68

¹⁷⁵ BOA, DH-ŞFR, 63 / 188

¹⁷⁶ BOA, DH-ŞFR, 68 / 127

¹⁷⁷ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul 1993, 528

¹⁷⁸ A. Süslü, *a.g.e.*, 117 ; Hamza Bektaş, "Ermeni İsyancıları, Göç Ettirilme Nedenleri Ve Uygulamada Devletin Rolü", M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994, 175-177

¹⁷⁹ Selahi R. Sonyel, "Tehcir Ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı", *Bellekten*, IVI. / 161, (Ocak 1977), Ankara 1997, 139

c- *Gülünç denecek fiyatlar üzerinden mal satan alan varsa, satışları iptal etmek, fiyatları normal düzeye yükseltmek ve kamun dışı kâr sağlanmasını önlemek için gerekli önlemleri alınması,*

d- *Ermenilerin diledikleri her eşyayı beraberinde götürmelerine izin verilmesi,*

e- *Geride bırakılan eşyalar arasında çürümeyecek nitelikte olanları mal sahipleri hesabına korunması,*

f- *Geride bırakılan eşyalar arasında çürüyebilir maddeler bulunuyorsa önemli olanları açık arttırma ile satılması,*

g- *Bir mal sahibini mal üzerindeki bütün haklarından yoksun bırakacak ve onun ülkeye olan ilişkilerini kesecek kiralama, rehin koyma, satma veya ipotekle ilgili tüm anlaşmaları önleyiniz. Tehcirin başladığı tarihten bu güne dek yapılan anlaşmaları geçersiz sayılması,*

h- *Bu biçim anlaşmaların bundan sonra da yapılmasına engel olunması,*

i- *Kesin satışla ilgili işlemler için yetki veriniz ama yabancılardan arazi ve ev eşyaları satın almalarına engel olunması.*

Osmanlı Hükümeti, emvâl-i metrûke hakkında yapılan şikayetleri göz önünde bulundurarak gerektiğinde yapılan satışları iptal ettirmiştir¹⁸⁰. Konu ile ilgili olarak 26 Eylül 1915'de tasfiye işleminin sonuçlanması için bir muvakkat kanun çıkarılmıştır¹⁸¹. Buna göre¹⁸²;

Madde 1- *Her hakiki veya hükmi şahıs için, bıraktıkları mal, alacak ve borçlarının bir listesi mazbataya bağlanacak ve bunun tesviyesi mahkemelerce yapılacaktır.*

Madde 2- *Geride kalan vakıf malları Vakıflar Nezaretine, diğer gayr-i menkuller hazineye intikal edecek ve bedelleri birinci maddeye göre yapılacak tasviyeye dahil edilecektir.*

Madde 3- *Alacaklar komisyonlar marifetiyle dava yoluyla tahsil edilecek, mevduat bankalardan çekilecek, menkul mallar müzayede ile satılacak, hasıl olan bedel sahibi namına emaneten mal sandığına yatırılacak ve tasfiyeye dahil olacak. Tasfiye sonunda kalan para sahiplerine ödenecektir.*

¹⁸⁰ BOA, DH- ŞFR, 54 / 381

¹⁸¹ BOA, DH- HMS, 12 / 36

¹⁸² K. Gürün, a.g.e., 217-218

8 Kasım 1915’de emvâl-i metrûke hakkında nizamname hazırlanmıştır¹⁸³. Tehcire tabi kişilerin taşınmaz malları kayıt edilmiş, bozulabilecek şeker, buğday, zeytin gibi maddeler satılmış¹⁸⁴, nakit para, mücevherat ve altın gibi değerli eşyalarda mal sandıklarında güvenlik altına alınmıştır¹⁸⁵. Bu komisyonlarda, o bölgenin mülki memurları ve silahsız olma koşulu ile askerleri görev almışlardır¹⁸⁶. Oluşturulan komisyonlar kimi yerlerde yetersiz duruma düşünce, tehcir edilenler başka merkezlere sevk edilerek oranın emvâl-i metrûkesine kaydedilmişlerdir. İzmir, Konya, Bolu, Kütahya ve Kastamonu’daki Ermeniler, bu nedenle Ankara, Canik, Hüdavendigâr, Sivas, İzmit ve Yozgat’a sevk edilmişlerdir¹⁸⁷. Sevkleri durdurulan ailelerin mallarının da hemen iadesi istenmiştir¹⁸⁸. Ayrıca nakledilen Ermenilerden alacağı olanlar hakkında, bu kişilerin kanuna uygun olarak yazdıkları dilekçelerini Dahiliye Nezareti’ne göndermelerini, kanuna uygun olmayan dilekçelerin ise buldukları yerlerde saklamaları istenmiştir¹⁸⁹.

15 Mart 1917’de Dördüncü Ordu Kumandanı verdiği emirde, askeriye için alınacak araba ve hayvanların gerçek değerlerinin belirlenerek Ermeni sahiplerinin zarar görmemeleri istemiştir¹⁹⁰.

Tehcir edilen Ermeniler, 18 Ekim 1918 tarihinde İzzet Paşa Hükümeti’nin çıkardığı emir ile geri dönmeye başlayınca malların iadesi gündeme gelmiştir. Tehcir edilenlerin emvâl-i menkûle ve gayr-i menkûllerinin iadesi, satılmış mallarının da bedellerinin ödenmesi şeklindeki karar Meclis-i Vükelaca onaylanmış ve tüm vilayet ve mutasarrıflıklara bildirilmiştir. Rum ve Ermeni mallarının iadesi konusunda kendi cemaat ileri gelenlerinin de faaliyetleri söz konusudur. 4 Kasım 1918’de meclis de yapılan bir oylama ile 26 Eylül’de hazırlanan kanun iptal edilmiştir¹⁹¹. Evlerin iadeleri sırasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Boşaltılan Ermeni evlerine, savaş bölgelerinden göç edip Anadolu’ya gelen Müslüman ahalinin¹⁹², devlet memurlarının ve askerlerin yerleştirilmiş olması ve kimi binaların devlet kurumu olarak kullanılması hanelerin geriye teslimini zorlaştırmıştır. O dönemde yayınlanan bir emirle Anadolu’da hapisshaneden yoksun veya yetersiz yerlerde,

¹⁸³ İbrahim Ethem Atnur, “Tehcirden Dönen Rum Ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış”, *Toplumsal Tarih*, II / 9, (Eylül 1994), 45

¹⁸⁴ BOA, DH- HMŞ, 12 / 67

¹⁸⁵ BOA, DH- HMŞ, 12 / 68

¹⁸⁶ BOA, DH- HMŞ, 12 / 50

¹⁸⁷ BOA, DH- ŞFR, 63 / 11

¹⁸⁸ BOA, DH- ŞFR, 57 / 131

¹⁸⁹ BOA, DH-EUM. Evrak Kalemi (VRK), 16 / 13

¹⁹⁰ ATBD, XXXIV. / 85, Belge no 2024

¹⁹¹ İ.E. Atnur, a.g.m. 45

¹⁹² BOA, DH- HMŞ, 12 / 28

müsait olan boş Ermeni binalarının gerekli tadilatlar yapılarak hapisane olarak kullanılması istenmiş¹⁹³, bazı uygun binalarda karakol olarak kullanılmıştır¹⁹⁴. Hükümet, boşalan fabrika, mağaza ve imalathane gibi müesseselerin atıl durumda kalmaması için buraların ucuz fiyatlarla Müslüman şirketlere kiraya verilmesini öngörmüştür¹⁹⁵. Yine Ermenilerden kalan emvâl-i menkûlenin, İslam ahali arasında kurulacak şirketlere dağıtılarak sermayenin yabancıların ellerine geçmesi engellenmiştir¹⁹⁶. Kimi Ermenilerde binaların kullanılmasına karşılık kira istemiştir. Bazı olaylarda da Ermeniler, Müslüman mallarını kendi malları olarak göstermeye çalışarak ortamın kargaşasından faydalanmak istemişlerdir. Yaşanan bunca karışıklığın düzeltilmesi için Adliye Nezareti Müsteşarı Yusuf Kemal Bey başkanlığında komisyon oluşturulmuş ve yeni bir kanun çıkarmak için çalışmalara başlanmıştır. Aynı zamanda Maliye Nezareti’de daha önce tasfiye komisyonları tarafından idare edilmiş olan emvâl-i metrûke ve elde edilen gelirlerin sahiplerine devri konusunda yeni bir kanun tasarısı hazırlamıştır. Gayr-i Müslim muhacirlerin evleri boşaltılıp sahiplerine teslim edilirken bir de talimatname hazırlanmıştır. Buna göre,

- 1- *Rum ve Ermenilerin iade edilecek fazla emlâki taraf-ı hükümetten isticar edilerek, Türk muhacirlere tahsis olunacaktır.*
- 2- *Yerlerine avdet edemeyen ve yahut vefat etmiş olan Rum ve Ermenilerin emlâki taraf-ı hükümetten isticar edilerek, Türk muhacirlerine tahsis edilecektir.*
- 3- *İsticar müddeti altı sene olup bedeli belediyeler tarafından tayin ve tediye olunacaktır.*

Ayrıca, henüz dönmemiş gayrimüslimlerin evinde oturan Müslüman muhacirler buradaki bağ ve bahçeden yararlanacak, emlakın asıl sahibi geldiği zamanda Müslüman muhacire hükümet tarafından yardım edilecektir. Muhacirin Müdürü Hamdi Bey, yaptığı açıklamalarda, “*Bedeli ile alınmayan mallar asıl sahiplerine iade edilecektir. Bedeli ile alınıp da çok ucuza satılan mallar ise alıcı tarafından iade edilip ödediği parayı geri alacaktır.*” demiştir. Malların iadesi konusunda İtilaf Devletleri ve özellikle İngilizlerin baskısı görülmüştür. İngiliz Yüksek Komiser Vekili Amiral Webb, hem Rum ve

¹⁹³ BOA, DH- ŞFR, 64 / 18 ; BOA, Dahiliye Nezareti Meban-i Hapishane Müdüriyeti (DH- MB. HPS.), 25 / 19

¹⁹⁴ BOA, DH- HMS, 12 / 49

¹⁹⁵ BOA, DH- ŞFR, 64 / 39

¹⁹⁶ BOA, DH- HMS, 12 / 45

Ermenilerin bütün zararlarının tazmin edilmesi ve bir çokları satılmış eşyaların iadesini hem de Osmanlı tebaası olsun olmasın bütün Hıristiyanların hükümetçe ne kadar el konmuş malı varsa iade edilmesini ve tazminat verilmesi taleplerini Hariciye Nazırı'na bildirmiştir¹⁹⁷. Ayrıca Amiral Webb, Sadrazam Ferid Paşa ile görüşerek Edirne civarındaki emval iadesinin İngiliz zabıtları ve Osmanlı memurlarından oluşan bir komisyon tarafından yürütülmesini istemiştir¹⁹⁸. Sunulan bu öneri mecliste kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde sık sık yaşanan hükümet değişiklikleri emvâl-i metrûke hakkında hazırlanmaya çalışılan kanunun gecikmesine, bunun sonucunda da istikrarsızlığın ve şikayetlerin artmasına neden olmuştur. 1 Ocak 1919'da Yozgat'ın Boğazlıyan Kazası'ndaki Ermeniler, mallarının iade edilmeyip, zulme ve tecavüze uğradıklarını bildirmişlerdir¹⁹⁹. Yozgat'ta incelemede bulunan müdde-i umumi Refik Bey, 8 Ocak 1919'dan 6 Nisan 1919'a kadar Boğazlıyan Kazası'nda 178 davanın görüldüğünü ve bunlardan 109 tanesinin emvâl-i metrûke ile ilgili olduğunu bildirmiştir. Bunların 55'i Ermeniler lehinde, 11'i Ermeniler aleyhinde sonuca bağlanılırken 43 davadan da vazgeçilmiştir²⁰⁰. Yine 26 Mart 1919'da Yozgat'tan çekilen şikayet telgraflarında, Amele taburlarından dönen Ermeniler, mallarının yağmalanmış olduğunu ve ailelerinin perişan olduğunu gördüklerini, bu duruma karşı kaymakam Agah Efendi'nin hiçbir şey yapmadığını, yollarında eşkıyalar tarafından kapatıldığını bildirmişlerdir²⁰¹.

12 Mayıs 1919'da emvâl-i metrûkeyi suiistimal edenlerle ilgili takibatın Divân-ı Harb-i Örfî'ce görülmesi, mahkemenin diğer görevlerini aksatacağından dolayı kabul edilmemiştir²⁰². 29 Aralık 1919'da tehcirden doğan suçlar hakkındaki kararname hükümlerinin emvâl-i metrûke ile ilgili suç ve suiistimallere de teşmil edilip edilmeyeceği hakkında Meclis-i Vükelâ'ca tanzim olunan mazbata Şûrâ-yı Devlete gönderilmiştir²⁰³.

Meclis-i Vükelâ'da 8 Ocak 1920'de yapılan toplantıda, malların iadesi ile ilgili olarak otuz üç maddelik bir kararname kabul edilmiştir. Bu kararname, Maliye hazinesi ve Evkâf hazinesi adına kaydolup da, şimdiye kadar ilk sahipleri adına kayıtları icra edilmemiş mallar için geçerlidir. Kararnameye göre, hükümet elinde tuttuğu malları geri vereceği gibi, sattıklarının parasını da nakit olarak isteyen ilk mal sahiplerine iade

¹⁹⁷ İ.E. Atıur, *a.g.m.*, 46

¹⁹⁸ BOA, DH- HMs, 7 / 3-26

¹⁹⁹ BOA, DH- ŞFR, 95 / 150

²⁰⁰ BOA, DH- KMS, 65 / 18

²⁰¹ BOA, DH- KMS, 50-2 / 2

²⁰² BOA, Bab-ı Âli Evrak Odası (BEO), 342313 ; BOA, BEO, 342748

²⁰³ BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (M.V.), 217 / 178

edecektir. Ayrıca faiz ödenmesi kararlaştırıldığı gibi, tazminat verilmesi de düşünülmüştür. Yeni bir komisyon kurularak başkanlığına da Maliye Nezareti Emlâk-i Emiriye Müdürü Şekib Bey getirilmiştir. Bu komisyon, tazminat talep eden Ermeniler hakkında önemli kararlar almıştır. Memleketin çeşitli yerlerinde oluşturulan Emvâl-i Metrûke Komisyonları buldukları bölgede, kendilerinden tazminat talep eden Ermenileri ayrı ayrı çağırarak tahkikat yapacak ve istenen tazminatın ne dereceye kadar uygun olduğunu araştıracaktır. Yapılacak bütün muameleler toplanıp birleştirildikten sonra merkeze gönderilecektir. Taşradan gelen muameleler bir defa da Şekib Bey'in başkanlığı altında tetkik edilecek, sorun çözülecek gibi değilse sonradan ödenmek şartıyla ellerine birer vesika verilecektir .

Cemaatlere ait bütün dini müesseseler ile bunların vakıflarına ait mallar iade edildikçe durum Patrikhanelere bildirilmiştir. 1920 yılının ilk aylarına kadar Rum ve Ermeni muhacirlerinin emvalinin büyük bir çoğunluğu iade edilmiştir²⁰⁴.

2.3.6. Yozgat Tehciri'nin Uygulanışında Yaşanan Aksaklıklar

Yozgat'taki Ermeni sevkıyatları, Boğazlıyan çevresindeki Ermeni çeteleri ve jandarma arasında yaşanan çatışmalar dolayısıyla düzenli olarak yapılamamıştır. 26 Nisan 1915'de çıkarılan kanuna göre Ermeniler ve diğer unsurların ellerinde bulunan cephaneye ve ateşli silahların toplanması istenmiştir²⁰⁵. Buna rağmen Ermeni çeteleri çeşitli silahlar edinerek kabilelere saldırmışlardır. Bu çetelerle mücadele edebilmek için Yozgat jandarmaları için 300 adet kasaturası takılı şinayder tüfeği ve bunların kurşunları Ankara'ya gönderilmiştir²⁰⁶. 1 Ağustos 1915'de Yozgat Kilise Heyeti'nin Ermeni Patrikhanesi'ne yazdığı mektup, Yozgat'taki Müslümanlar ile Hıristiyanların arasının ne kadar gergin olduğunu göstermektedir. Mektupta Yozgat Ulu Cami'de, müftünün verdiği vaazlar ile Müslümanları Hıristiyanlara karşı kızdırdığı iddia edilmiştir²⁰⁷. 3 Ağustos 1915'de Yozgat'ın Akdağ ve Boğazlıyan Kazaları'nın hududunda Ermeniler olaylar çıkarmışlardır²⁰⁸. Boğazlıyan ve Akdağ civarında faaliyette bulunan Ermeni çetesi ile mücadele için Yozgat kuvvetleri yeterli gelmemiş ve Konya'dan yardım istenmiştir²⁰⁹. 9 Ağustos 1915'de Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey tarafından 3.160 Ermeni'nin katli

²⁰⁴ İ.E. Atmur, *a.g.m.*, 47-48

²⁰⁵ BOA, DH-ŞFR, 52 / 188

²⁰⁶ BOA, DH-ŞFR, 53 / 18

²⁰⁷ BOA, DH-ŞFR, 101 / 19-112

²⁰⁸ BOA, DH-ŞFR, 54-A / 257

²⁰⁹ BOA, DH-ŞFR, 56 / 14-15

edildiği şeklindeki şikayet üzerine araştırma başlatılmıştır²¹⁰ (Ek 12). Fakat tehcir ile ilgili ilk yargılamalarda bu katl meselesi gündeme getirilmemiştir.

Boğazlıyan'ın Çakmak Köyü ve Yazır Dağı civarında yetmiş kadar silahlı Ermeni bulunuyordu. Yine Boğazlıyan'a bağlı Çulhanlı Köyü civarında, Kayseri Evrek Köyü Ermenileri tarafından idare edilen çeşitli kollara ayrılmış üç yüze yakın Ermeni eşkıyası bulunuyor ve bölgenin güvenliğini bozuyorlardı. Ermeni çeteleri, 2 Eylül 1915 günü Yozgat'a bağlı Kumkuyu Köyü'nden çıkararak civardaki Türk köylerini ateşe vermişlerdir. Çatkebir Köyü ve ormanında sekiz yüze yakın Ermeni, asker, jandarma ve halka saldırılarda bulunmuş ve günlerce süren çatışmalardan sonra Kızılkoca yönüne kaçmışlardır. Yozgat ve çevresindeki Ermeni çeteleri, faaliyetlerine sevkıyat işleminin bitmesinden sonrada devam etmişlerdir. 4 Nisan 1916'da Beşinci Kolordu'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, "Akdağmadeni mntıkasında ve Çat Karakoluna iki saat mesafede bulunan Kızılkoca'nın Devekayası tabir olunan mahalinde, üç yüz ile beş yüz silahlı ve silahsız ve içlerinden bazıları da üniformalı olan Ermeni çetelerinin bulunduğu ve boğazlarından kesilmiş üç İslam cesedinin görüldüğü" belirtilmiştir. Yine aynı Kolordu'dan 6 Nisan'da gönderilen telgrafta, "Kayseri İnzibat Askeri Bölüğü'nden kırk kişilik bir müfrezenin, Boğazlıyan şubesinde müstahdem Rahmi Efendi kumandasında" bölgede tahkikat ve takibat yapmak üzere sevk edildiği bildirilmektedir²¹¹. Boğazlıyan'da Ermeni çetelerinin ahaliye ve askerlere yaptıkları saldırılar, 1916 yılında yapılan İttihat ve Terakki Kongresi'nde dahi gündeme getirilmiştir²¹².

Yozgat'ta tehcir uygulaması sırasında sevkıyat ve iaşe temini konusunda aksaklıklar yaşanmıştır. 14 Haziran 1915'de Boğazlıyan'dan Ertar , Artin, Karayet ve arkadaşlarının Harbiye Nezareti'ne çektikleri şikayet telgrafi 28 Haziran 1915'de incelenmiş ve Boğazlıyan'daki Ermenilerin açlık sınırına dayandığı, asayişin bozulduğu ve emvalin ziyan olduğu anlaşılmıştır. Bu durumun en kısa sürede düzeltilmesi için çalışmaların başlatılması istenmiştir²¹³ (Ek 13). Tehcir esnasında yaşanan bazı olayları, tehcir sonrasında yapılan Divan-ı Harb-i Örfi yargılamaları sırasındaki ifadelerden öğrenmekteyiz. Bu ifadeleri mahkemeler konusunda aktaracağız.

²¹⁰ BOA, DH- ŞFR, 54-A / 326

²¹¹ N. Bilgi, a.g.e., 41

²¹² Mete Tuncay, Cihat Ve Tehcir 1915-1916 Yazıları, İstanbul 1991, 70

²¹³ BOA, DH- ŞFR, 100 / 98

2.3.6.1. Yozgat'ta Savaş Sırasında Yapılan Yargulamalar

Tehcir esnasında uyulması gereken kurallar belirlenirken, görevli memurlar ve suçlular için yapılacaklar sıralanmıştır. Bu konu ile ilgili olarak 21. ve 22. maddeler yer almaktadır, buna göre²¹⁴,

Madde 21; Göç edenlerin gerek kamplarda, gerek yolculuk esnasında bir saldırıya uğramaları halinde saldırganlar derhal tevkif edilerek Divan-ı Harbe sevk edileceklerdir.

Madde 22; Göç edenlerden rüşvet veya hediye alanlar veya va'd yahut tehdit ile kadınları iğfal edenler, yahut onlarla gayrimeşru münasebet kuranlar derhal görevden alınıp, Divan-ı Harbe sevk edilerek, ağır şekilde cezalandırılacaklardır.

Harbiye Nezareti, bu gibi yolsuzlukları incelemesi için özel bir soruşturma komisyonu oluşturmuş ve bu kurul 1918 başına kadar görevine devam etmiştir. 28 Ağustos 1915'de tehcir esnasında suçu tespit edilenlerin Divan-ı Harbe verilmesini öngören bir genelge yayınlamıştır. Bu doğrultuda 17 Eylül'de Tahkikat Komisyonları oluşturularak çalışmalara başlanmıştır²¹⁵. Yapılan incelemeler sonucunda suçlu bulunanlar Örfi İdare Mahkemelerine sevk edilmişlerdir. Bu mahkemelerde toplam 1.397 kişi yargılanmış, idam da dahil çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Yozgat'ın da içinde bulunduğu Ankara Vilayeti'nden 32 kişi yargılanmıştır²¹⁶.

26 Aralık 1915'de Yozgat'a giden Tahkik Heyeti başkanlığını Mahkeme-i İstinaf birinci reisi Asım Bey yapmıştır. Heyetin diğer üyeleri İzmir Jandarma Mıntıka Müfettişi Kaymakam Muhiddin Bey ve Ankara valisidir²¹⁷(Ek 14). Yapılan araştırmalar sonucu tehcir esnasında görevlerini suiistimal ettikleri gerekçesiyle Yozgat'ta Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey²¹⁸, Akdağ Nahiyesi Müdürü Ferid Efendi, Emvâl-i

²¹⁴ K. Gürün, a.g.e., 217

²¹⁵ BOA, BEO, 328229 ; Salâhi R. Sonyel, "Tehcir ve Kırımlar Konusunda, Ermeni Propagandası, Hristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı", *Belleten*, XLI / 161, (Ocak 1977), Ankara 1977, 140-142

²¹⁶ K. Gürün, a.g.e., 221

²¹⁷ BOA, DH-ŞFR, 56 / 186

²¹⁸ Kemal Bey, Sirkeci Gümrük Salonu Müdürlüğü'nden emekli ve Dersaadet Rüşumat Muhasebe Baş kâtiplerinden Arif Bey ile Rodoslu Şeyh Vasfi Efendi'nin kızı Nafia Hanım'ın oğludur. 1 Mart 1884'de Beyrut'ta doğdu. İlköğrenimini Rodos'da, ortaöğrenimini Rodos Mekteb-i İdâdî-i Mülkiyesi'nin Rüşdiye kısmında, lise eğitimini de önce Antalya İdâdîsi'nde sonra da İzmir İdâdîsi'nde tamamladı. 1908'de Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den mezun olup ilk olarak Beyrut Vilayeti Maiyyet Memurluğu'na tayin edildi. Sonrasında pek çok yerde memuriyet hayatına devam etmiştir. Görevleri sırasında Türkçe, Tarih, Coğrafya gibi derslerin öğretmenliğini de yapmıştır. 1911'de Doyran Kazası, 1912'de Gebze Kazası ve 1913'de Karamürsel Kazası Kaymakamlığı yapmıştır (BOA, *Sicill-i Ahval Defteri*, 166, s 155). 1914'de Karamürsel Kaymakamı iken

Metrûke Komisyon Naibi Lütfi Efendi, Jandarma Takım Kumandanı Hüseyin ve İhsan Çavuş, Barut Kışla Muhafızı Arif Çavuş, kazadan Ali Rıza Efendi ve Eytam Müdürü Haydar Bey, 22 Mart 1917'de Ankara İstinaf Mahkemesine çıkarılmışlardır²¹⁹.

2.3.6.1.1. Yozgat Yargılaması İddianamesi

Mehmed Kemal Bey, mahkemeye Boğazlıyan Kaymakamı ve o sıradaki görevinden dolayı İzmit Muhacirin Müdürü vasfı ile çıkarılmıştır. Sorgulanmasına Ankara İdare Meclisi karar vermiştir. Kemal Bey hakkındaki suçlamalar; kazaya ait emvâl-i metrûkeye yapılacaklar konusunda müsamaha gösterdiği ve halkın bu eşyalardan (kilim, bakır vs.) bir kısmını evlerine götürdüğü, bu durumu bilmesine rağmen engellemek için hiçbir teşebbüsde bulunmayıp sessiz kaldığı, bu tür işleri yapanlardan borç para aldığı, bu nedenle yağmacıları gizlemeye çalıştığı şeklindedir.

Akdağ Nahiye Müdürü Ferid Efendi hakkında ki suçlamalar ise Ferid Efendi'nin, nahiyede ki emvâl-i metrûke komisyonu üyelerinden, Çat Köyü Kilisesi'nde bulunan eşyaların olduğundan ucuza fiyatlandırılarak kayda geçmesini istemesi, sonra da bu malların asıl fiyatlarına satılarak kalan kârın kendisine gönderilmesini istemesidir. Bundan başka Hacı Neşadoğlu Agob'un sevkiyatından 200 yapağı (yün) ve bakır eşyayı Kaymakam Kemal Bey'e göndermesi, ayrıca Calapverdi Köyü'nden çok sayıdaki hayvan ve davarları halkın elinden alarak bunlardan kar elde etmeye ve korumakla görevli olduğu eşyaları bozarak bunlardan çıkar sağlamaya çalışmasıdır. Ferid Efendi davası ile ilgili olarak Bektaşlı Köyü'nden İbrahim, Belediye Reisi İbrahim ve Osman Beylerle, Halil Efendizade Mustafa, Mal Müdürü Hasan, Ortacı Halil Çavuş, Ali Rıza, Emvâl-i metrûke Komisyon Naibi Lütfi, Kaymakam Vekili Fuad ve Divan-ı Umumiye Memuru Hilmi Beyler, Düyûn-u Umumiye Komiseri Mehmed ve Kozanlı Ahmed Efendiler ile Seyidoğlu

kanuna aykırı davrandığı gerekçesiyle soruşturma sonuna kadar görevden azl edilmiş ve bu dönemde askere alınmıştır. Dahiliye Nezareti'ne başvuran Kemal Bey, İntihab-ı Memurin Komisyonu kararı ile 15 Mayıs 1915 (2 Mayıs 1331) tarihinde Yozgat Sancağı'na Boğazlıyan Kaymakamı olarak tayin edilmiştir. 11 Haziran 1915 (29 Mayıs 1331)'den 23 Nisan 1916 (10 Nisan 1332) tarihine kadar Boğazlıyan'da kaldı. Bu esnada Yozgat Mutasarrıf Vekilliği de yapmıştır. Önce Suriye-Havran daha sonrada 11 Eylül 1916 (29 Ağustos 1332)'de İzmit Sancağı Muhacirin Müdüriyetine atanmıştır. İzmit'te görevde iken Ankara Vilayeti Meclis-i İdaresi'nin 8 Ocak 1917 ve Şura-yı Devlet'in 12 Nisan 1917 tarihli kararı ile daha önce anlattığımız yargılama için tutuklanmış, beratından sonrada Konya Zer'iyyât (tarım) Müfettişliğinde çalışmıştır. Bu görevde iken Ermeni Tehciri nedeniyle kurulan İstanbul Divan-ı Harb-i Örfide yargılanmak üzere Aralık 1918 de tutuklanmıştır. (Nejdet Bilgi, "Sicil Kaydı Işığında Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Hayatı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, V., İzmir 1990, 229-236)

²¹⁹ BOA, *Şûrâ-yı Devlet (ŞD)*, 1373 / 20

Seyid, Kazıl Köyü'nden İbrahim Çavuş ve Jandarma Kumandanı Hüseyin Efendilerin şahitliklerine baş vurulmuştur.

Kaza sakinlerinden Ali Rıza Efendi hakkındaki suçlamalar ise, emvâl-i metrûke'nin yağmalanmasına müsaade edip göz yumduğu, Keller Köyü'ndeki sevkıyat esnasında suiistimallere meydan verip, toplanan eşyaların hesabını tutmadığı, kendisine teslim edilen yedibin kuruşu, iki Ermeni kız çocuğunu ve birkaç eşyayı alarak evine götürdüğü, henüz müzayedeye konmadan 70 kuruşa birkaç eşya alıp 600 kuruşa başkalarına sattığı ve Nahiye Müdürü Ferid Efendi'ye 6 adet battaniye verdiği şeklindedir. Bu konuda Belediye Reisi İbrahim, Yantaşlı İbrahim ve Osman Beylerle, Osman Efendi, Halil Çavuş, Bekir, Baş Katib Akif, Tahsildar Ömer ve Sami Efendiler ve Hüseyin, Nüfus Memuru Abdullah, Belediye Katibi Mustafa ve Müdür Ferid Efendiler'in şahitliklerine baş vurulmuştur. İfadelerde, Ermeni kız çocuklarının alındığı, eşyalarına el konulduğu, alınan hayvanların parasının ödendiğine dair Ankara'da herhangi bir belgeye rastlanmadığı bildirilmiştir. Keller adlı köyden 500 lira tahsil edildiği ve bu duruma Dûyûn-ı Umumiye Memuru Hilmi Bey ve Tahsildar Ömer Efendi ile bir Ermeni kadının şahit olduğu, Akdağ Nahiye Müdürü Ferid Bey'in, Ali Rıza Efendi'nin yağmalama olaylarına göz yumduğu anlatılmıştır. Bektaşlı Köyü'nden İbrahim Bey'in ihbarlarına önem verilmediği ve Ali Rıza Efendi'nin, yağmacılardan Ömer ve Veysi Efendi'yi himaye etmek karşılığı olarak bir at aldığı, bu yapılanları söylediği için Orman Kolcusu Ahmed ile kavga edip kızını alarak 600 lira parasını yedikten sonra kızı serbest bıraktığını Tahrir Memuru Emin ve Orman Memuru Celal Efendilerle, Halil Çavuşun şahitlikleri ve Ali Rıza Efendinin kendi itirafları ile ortaya çıkmıştır.

Boğazlıyan Kazası'nın Emvâl-i Metrûke Komisyon Naibi Lütfi Efendi hakkında yapılan soruşturmada, eşyaların depolandığı kilise odasında kaldığı ve kilisenin anahtarını üzerinde taşıyıp buradaki eşyalardan bir takım kadın elbisesi, kilim ,makine gibi eşyaları alarak bunları kendine ait bir odada sakladığı, bunların bir kısmını Ahmed Bey'in odasına ve bir kısmını da ortakçısı olan Mustafa vasıtasıyla Yozgat vs. yerlere taşıdığı, kilisede müzayedeye konulan yastıklara şiddetle talip olup sözleriyle bunu belirttiği Sami, Hasan ve Arif Efendilerle Mürteza ve Ahmed Ağaların, Cemal ve Hacı Hami Beylerin, Jandarma Nuri, Mehmed, Mustafa ve Osman Efendiler ile Ahmed Bey'in şahitlikleri ile kanıtlanmıştır.

Jandarma Takım Kumandanı Hüseyin Çavuş hakkındaki suçlamalarda, uymak zorunda olduğu kanun ve kurallara uymayarak üç Ermeni kadına tecavüz ettiği, üç Ermeni

evinin eşyalarını aldığı, Ermenilere ait arazilere zorla el koyup bunları işlediği, soranlara ise araziler sahipsiz olduğu için ektiğini, hayvanların ise koruma altında olup emvâl-i metrûkeden istendiği zaman iade edeceğini söylediği, Tahrir Memuru Emin Efendi, Celal Bey ve Nahiye Müdürü Ferid Bey'in şahitlikleri ile ortaya çıkarılmış ve kanıtlanmıştır.

Jandarmanın Kumandanı İhsan Çavuş'un, Mahmudî Arapoğlu Şakir'in küçük kardeşinin parmağındaki yüzüğü, 250 lira nakdini ve altın bir saatini zorla aldığı Gardiyan Osman Efendi, Kuril Köyü Hatibi Ömer Efendi ve Mehmed Ali'nin şahitlikleri ile ortaya çıkarılmıştır.

Barut Kışla Muhafızı Arif Çavuş hakkındaki ifadelerde, Barut Kışla Muhtarıyla birlikte bir Ermeni kızını alarak, diğer Ermenilerin evlerinden alınan eşyaların nakledildiği eve götürdükleri ve Çayırşeyhi Köyü'ne arabalarla giderek emvâl-i metrûkeden eşyalar aldıkları bildirilmiştir. Ömer ve Emin Efendilerle Osman Çavuş, Mehmed ve Haydar Beylerin şahitlikleri ve kendisinin ne kadar eşya aldığını hatırlamadığı ve para ile satması gereken bir dükkanı parasız vermesi ile ilgili ifadeleri suçlamalar için kanıt sayılmıştır.

Eytam Müdürü Haydar Bey'in ise Kurut Mintikası'ndan Barut Kışla Köyü'ne gelerek kendisini Muhafaza memuru olarak tanıttığı ve Taşcıoğlu Harik'in ev eşyalarını kendi köyüne yolladığı, Tahsil Memuru Emin, Hakkı Ömeroğlu Ömer Efendilerle Arif Çavuş ve İbrahim'in şahitlikleri ile kanıtlanmıştır²²⁰.

2.3.6.1.2. Yozgat Yargılaması Kararı

Sanıklar hakkında istenilen cezalar; Kaymakam Kemal Bey, kazadan Ali Rıza Efendi'nin yaptıklarına seyirci kaldığından dolayı Ceza Kanununun 102. maddesine, Akdağ Nahiyesi Müdürü Ferid Efendi Kanun-ı Mahsusa'nın 102. maddesi, Emvâl-i Metrûke Naibi Lütfi Efendi, 102. ve 82. maddeleri, Jandarmanın Takım Kumandanı Hüseyin Çavuş, Ceza Kanunu'nun 102. maddesi, İhsan Çavuş, 198. ve 200. maddeleri, Arif Çavuş, 102. maddesi, Eytam Müdürü Haydar Bey'de, 130. maddesine göre yargılanmışlardır²²¹. Mahkeme sonunda Kemal Bey, terk edilmiş mallardan memur sıfatıyla eşya satın aldığı gerekçesiyle 7 Ekim 1917'de üç ay hapis ve dört ay memuriyetten uzaklaştırma cezasına çarptırılmıştır. Kemal Bey, memurların terk edilmiş mallardan eşya satın almasını yasaklayan bir emir bulunmadığını belirterek karara itiraz etmiş ve 25 Temmuz 1918'de itham edildiği

²²⁰ BOA, ŞD., 1373 / 20

²²¹ BOA, ŞD., 1373 / 20

suçlardan Konya İstinaf Mahkemesi tarafından oy birliği ile beraatına karar verilmiştir²²². Diğer sanıkların durumu hakkında ne yazık ki bilgiye ulaşılamamıştır.

2.4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni Kayıpları

Tehcir esnasında alınan tüm önlemlere rağmen savaş halinin devam etmesi, kötü hava koşulları, İtilaf Devletlerinin tehcire karşı çıkararak Ermenileri göçmemeye zorlaması, kötü niyetli bazı Osmanlı memurlarının suiistimalleri, göç etmek istemeyen Ermenilerin kolluk kuvvetlerine ve görevlilere karşı gelmeleri²²³, gıda ve araç yetersizliği ve salgın hastalıklar nedeniyle Ermeni nüfusta kayıplar meydana gelmiştir²²⁴. 17 Ekim 1915'de Hama'da başlayan tifo ve dizanteri sebebi ile günde 70-80 kişinin öldüğü kaydedilmiştir²²⁵.

Fransız avukat Georges de Maleville, Osmanlı Devleti'nin soykırım yapmadığını çünkü böyle bir yaklaşımının olmadığını belirtmiştir. Sözlerine kanıt olarak Ermenilerden daha önce isyan eden Rumlara karşı Osmanlı Devleti'nin İstanbul ve Anadolu'da her hangi bir kırımda bulunmadığını göstermiştir. Tehcir kararının Ermenilerin Ruslarla iş birliğinin sonucunda alındığını ve yolda meydana gelen ölümlerden merkezi yönetimin sorumlu tutulamayacağını söylemiştir²²⁶.

Fransız din adamı Monseigneur Touchet, 1916 Şubat'ında Qeuvred'e kurumunda verdiği bir konferansda, 500.000 Ermeni'nin öldürüldüğünün sanıldığını, ancak bunun abartılmış olabileceğini açıklamıştır. Encyclopedia Britannica ve Toynbee, Ermeni kaybını 600.000 olarak göstermiştir²²⁷.

Fransız Komutanı Larcher ise, 1920'de Fransızlar tarafından yapılan tahkikat sonunda Ermenilerin, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne silahla karşı koymaları, savaş yıllarındaki açlık, kıtlık, hastalık ve göç sırasındaki meşakkatler, iklim değişiklikleri ve çeşitli saldırılar sonunda 500.000 civarında kayıp verdikleri kanaatine vardığını belirtmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'nin Nâfia Nazırı ve Hariciye Nâzırı olarak görev yapmış, savaşla birlikte, birçok Ermeni milletvekili gibi, ihanet etmiş ve Ermenileri yönetmiş olan K. Noradunkyan Efendi'de, Lozan Konferansı tâli

²²² N. Bilgi, *a.g.e.*, 86

²²³ BOA, DH-ŞFR, 55 / 256

²²⁴ H. Metin, *a.g.e.*, 156

²²⁵ BOA, DH-ŞFR, 57 / 71

²²⁶ Georges de Maleville, *1915 Osmanlı- Rus- Ermeni Trajedisi*, (Çev. Necdet Bakkaloğlu), İstanbul 1998, 5-10

²²⁷ H. Metin, *a.g.e.*, 157

komisyonunda sunduğu raporda, 700.000 Türkiye Ermenisi'nden 345.000 Kafkasya'nın çeşitli yerlerine, 140.000'nin Suriye'ye, 120.000'nin Yunanistan'a ve Adalar Denizi(Ege)'n deki adalara, 40.000'nin Bulgaristan'a, 50.000'nin İran'a , geri kalanlarının da başka yerlere dağıtıldıklarını ifade etmiştir. Le Temps gazetesi, Patrikhane kayıtları ve çoğu kez hayali haberlere dayanan Vicont Brayce ve Dr. Lepsius'un kayıtlarından yola çıkarak yayınladığı haberinde, Ermeni nüfusunun 1915 tarihinden önce 1.600.000 ile 2.000.000 arasında olduğunu bunlardan 1.000.000-1.200.000'nün sürüldüğünü, 600.000 kişinin sürgünden kaçtığını, 600.000 kişinin salimen gönderildikleri yerlere ulaştığını, geri kalanlarında öldüğünü bildirmiştir. Ermenistan'a yardıma çalışan Amerikan Komitesi, 1916'da ölenlerin miktarını 600.000 ile 850.000 olarak açıklamıştır. Lozan Konferansı'nda 13 Aralık 1922 tarihinde konuşma yapan Lord Curzon, Ermeni nüfusunun önceden 3 milyon olduğunu oysa şu anda bu sayının 130.000'e düştüğünü söylemiştir²²⁸. Oysa ki Prof. Dr. Richard Hovannisian'a göre Suriye dışındaki Arap ülkelerinden Lübnan'a 50.000, Ürdün'e 10.000, Mısır'a 40.000, Irak'a 25.000 Ermeni'nin göç etmiş ve yaklaşık 35.000 kişide Fransa, Amerika, Kanada ve Kıbrıs'a yerleşmiştir²²⁹.

Lozan Konferansı'na katılan Ermeni Heyeti Başkanı Bogos Nubar, Ermeni kayıplarını 300.000 olarak vermiştir²³⁰. Mondros Ateşkesi'nden sonra işbaşına gelen ve işgal kuvvetleriyle işbirliği yapan Hürriyet Ve İtilaf Hükümeti üyelerinden Dahiliye Nazırı Cemal Bey, Moniteur Oriental gazetesi ile yaptığı mülakatta, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin 800.000 Ermeni'yi katlettirdiğini, 400.000 Rum'u tehcir ettirdiğini ve 4 milyon Türkü'de ortadan kaldırdığını söylemiştir. Daha sonra ifadesini değiştiren Cemal Bey, 800.000 Ermeni'nin içinde tehcir edilenlerin de olduğunu belirtmiştir²³¹.

Bu ifadeden sonradır ki Ermeniler ölü sayısını artırmaya başlamış ve günümüzde bu rakam 1.500.000'ne kadar yükselmiştir. İngiliz bakan Lord Cecil, 16 Mayıs 1916'da yaptığı bir konuşmada 1.800.000 olan Osmanlı Ermeni nüfusunun 1.200.000'nin yok edildiğini söylemiştir²³². Oysa ki 1927 nüfus sayımında ülke çapında Ermeni sayısı 123.602 çıkmıştır. 900.000 civarındaki Ermeni göçmeni eklediğimizde toplam rakam 1.023.602 kişi çıkmaktadır. Bu sayıyı 1914 resmi istatistiğinde verilen Ermeni nüfusu olan 1.234.671 kişiden çıkardığımızda geriye 211.069 kişi kalmaktadır. Bu da savaş sırasında

²²⁸ E. Uras, *a.g.e.*, 670

²²⁹ A. Süslü, *a.g.e.*, 141-142

²³⁰ H. Metin, *a.g.e.*, 157

²³¹ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, I., Ankara 1998, 198

²³² E. Z. Karal, *a.g.e.*, 552

İtilâf Devletleri saflarında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşıp hayatlarını kaybeden ve tehcir sırasında çeşitli sebeplerle ölen ve eşkıyaca öldürülen Ermeni sayısını ortaya koymaktadır²³³.

²³³ A. Süslü, *a.g.e.*, 142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜTAREKE SONRASI YOZGAT'TAKİ ERMENİLERİN DURUMU

3.1. Mondros Mütarekesi Ve Ermeniler

I. Dünya Savaşı'na ilerleyen zaman içinde bir çok devlet katılmış ve savaş kıtalar arası bir mahiyet kazanmıştır. Özellikle 2 Nisan 1917'de Amerika Birleşik Devletleri'nin Almanya'ya savaş ilan etmesiyle İtilaf ve İttifak devletleri arasındaki güç dengesi tamamen bozulmuştur. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devletleri ayrı ayrı gönderdikleri notalarla Amerikan Cumhurbaşkanlığı'na başvurarak daha önce duyurulan ve Wilson Prensipleri olarak adlandırılan ilkeler doğrultusunda savaşa son verilmesini kabul ettiklerini bildirmişlerdir²³⁴. Osmanlı iktidarında olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Talat Paşa Hükümeti, 7 Ekim 1918'de istifa edince yerine 14 Ekim 1918'de bağımsız bir karakter taşıyan Ahmed İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur.

Osmanlı Devleti, İspanya aracılığı ile yaptığı barış teklifine cevap alamayınca İngiltere'ye başvurmak zorunda kalmıştır. Hükümet, İstanbul'da esir olan İngiliz Generali Townshend'i aracı yaparak mütareke isteğini Akdeniz'deki İngiliz Filosu Komutanı Amiral Galthrope'ye bildirmiştir. Mondros'da Agamemnon Zırhlısı'nda, 27 Ekim'de başlayan görüşmeler 30 Ekim'de Amiral Galthrope ve Hüseyin Rauf (Orbay) Bey'in imzaları ile son bulmuştur²³⁵. Ermenilerle ilgili olarak mütarekenin 4, 11 ve 24. maddeleri uygulamaya konmuştur. Bunlar²³⁶,

Madde 4- Mütteliklerin esirleri, bütün esir Ermeniler, İstanbul'da toplanarak kayıtsız ve şartsız mütteliklere teslim olunacaklardır.

Madde 11- İran'ın kuzeybatısında ve Kafkasya'da bulunan Türk kıtaları geri çekilecektir.

Madde 24- Altı vilayette karışıklık zuhurunda mezkûr vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını İtilaf devletleri muhafaza ederler²³⁷.

²³⁴ E. Z. Karal, *a.g.e.*, 557

²³⁵ *a.g.e.*, 559

²³⁶ E. Uras, *a.g.e.*, 651

²³⁷ Fahri Belen, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul 1973, 381

İngiltere, mütarekenin dördüncü maddesinin uygulanması için Osmanlı Hükümeti'ne 7 günlük süre tanımıştır²³⁸. Mondros Mütarekesi'nin dördüncü maddesi, hemen uygulamaya konularak tutuklu ve mahkum Ermeniler serbest bırakılmaya başlanmıştır²³⁹. Emniyet-i Umumiye'den ülke geneline çekilen telgraflarla siyasi suçlardan dolayı tutuklu bulunan Ermeniler ile çeşitli yerlere sevk edilenlerin hemen tahliye edilmeleri emredilmiştir²⁴⁰. Düşmanla ilişkisi bulunan ve casusluk yaptığı gerekçesiyle Divan-ı Harbi Örfice 3 yıl kürek mahkumiyeti alan Harput hapisanesindeki Zagor Şar isimli Ermeni bu tür tahliyelerden yararlananlardan yalnızca biri olmuştur²⁴¹.

Ermeniler, Mondros maddeleri ve Wilson İlkeleri'nin azınlıklara tanıdığı hakları kullanarak Meclis-i Mebusan'da da sık sık tehcir ve tehcir zanlılarını gündeme getirmeye başlamışlardır. Ermeni komitecilerinin başında bulunan Ermeni Patriği Zaven Efendi, hazırladığı listeleri Sadrazam Ferid Paşa'ya sunarak bu kişilerin cezalandırılmalarını istemiştir²⁴². İşlerin karışacağını anlayan İttihat ve Terakki ileri gelenleri yurt dışına çıkmaya başlamışlardır. Yaşanan baskılar sonucunda Ahmed İzzet Paşa Hükümeti istifa etmiş ve 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa Hükümeti kurulmuştur. Yeni hükümet, tehcir edilen Ermeni ve Rumların hakkında tahkikatta bulunulması için, aralarında Ermeni ve Rum görevlinin de bulunduğu bir heyet oluşturmuştur. Bu kurul yeniden sorgulanmak üzere dört mutasarrıf ve on beş kaymakamın isimlerini belirlemiştir²⁴³. Bu isimlerden biri de Yozgat'a bağlı Boğazlıyan Kaza'sı Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'dir.

3.1.1. Tehcirden Geri Dönerler

Ahmed İzzet Paşa Hükümeti, ilk icraat olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın da etkisiyle tehcire uğrayanların geri dönmesini ve mallarının iade edilmesini emretti (18 Ekim 1918)²⁴⁴. Hükümet, ülke genelinde Türk, Arap, Kürd ve Ermeni sayıları ile din ve mezhepleri hakkında bilgi istemiştir. Böylece geri dönüşlerin nasıl ve nerelerden olacağına karar verilmeye çalışılmıştır²⁴⁵.

²³⁸ Altan Deliorman, *Türklere Karşı Ermeni Komitecileri*, İstanbul 1973, 220

²³⁹ BOA, , M.V, 215 / 54

²⁴⁰ BOA, DH- ŞFR, 94 / 61

²⁴¹ BOA, BEO, 342480 ; BOA, BEO, 346512

²⁴² Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul 1982, 363

²⁴³ N. Bilgi, a.g.e., 49

²⁴⁴ N. Bilgi, a.g.e., 45

²⁴⁵ BOA, DH- ŞFR, 92 / 255

Ahmed İzzet Paşa, tehcire gönderilenleri geri çağırması ile ilgili olarak 5 Kasım 1918'de Dahiliye Nezareti'nden çeşitli vilayetlere telgraflar göndererek geri döneceklere uygulanacak muameleleri bildirmiştir (Ek 15). Buna göre²⁴⁶,

1- Yerlerine avdet edecek Ermenilerin seyahat vesikası almalarının mecbur tutulması ve mezkur vesikalarında bir takım muamelat neticesinde verilmekte olması yüzünden ahalinin hayli müşkilata duçar olduğu anlaşılmıştır, soyadlarını taşıyan listelerinde yeterli olduğu görüşünde birleşildiği,

2- Ermenilere seyahat vesikasından başka mahalli idarece ikmal vesikalarının da hazırlandığı oysaki tren bulunamadığı için günlerce ikmalsiz kaldıkları ve bunlara gidecekleri yerde ve yolda yetecek kadar ikmal sağlanması,

3- Seyahat edecek Ermenilere haftada iki defa tarak(banyo) tahsisi için Harbiye Nezareti'ne hatta Komiserliklere emir verildiği, vilayet, liva ve kazalarca bunun sağlanması,

4- Ermenilerin yol masrafları Hariciye Tahsisatından temin edilmiş olup, yapılan masrafların buradan karşılanması,

5- Bu esnada suç işleyenlerin hakkında hukuk kurallarına uyulması ve her birinin hakkında detaylı bilgi verilmesi,

6- Ermenilerin seyahat esnasında hiçbir saldırıya ve tecavüze uğramamaları için her türlü önlemin alınması,

7- (Bu fıkra Konya Vilayeti'ne ilaveten yazılacaktır) Ermeni Cemaatine hemen kilise tedariki için hükümetçe muavenet ifası.

Ayrıca hükümet, tehcirden geri dönenler için nüfus işlemlerindeki aksaklıklardan dolayı para cezası alınmamasını kararlaştırmıştır²⁴⁷. 1921 yılında bu gibi kişilerden para cezası alınıp alınmayacağı tartışma konusu olmuştur²⁴⁸.

Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, 30 Kasım 1918'de 10.601 Ermeni ve Rum'un eski yurtlarına geri döndüğünü açıklamıştır²⁴⁹. Yozgat'ta tehcire uğrayan Ermeniler'den geri dönenler hakkında Ankara Vali Vekili Mehmed Efendi, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Yozgat'a dönen Ermeni sayısının 150 olup bunlardan bazılarının bir aydır iaşesinin karşılandığı, bir kısmının da zanaatla uğraşarak kendi

²⁴⁶ BOA, DH-ŞFR, 93 / 57

²⁴⁷ BOA, DH, Sicill-i Nüfus, Tahrirât (SN.- THR.), 84 / 68

²⁴⁸ BOA, DH, SN.- THR, 87 / 95

²⁴⁹ N. Bilgi, a.g.e., 50

maîşetini karşıladığını kaydetmektedir. Mesken konusunda gelenlerin bazıları eski evlerine yerleşmiş, kalanlarda birkaç aile bir araya gelerek bir eve yerleşmişlerdir. Yozgat'a Amerikan yardımının söz konusu olmadığı Amerika'nın yetimhane inşası için söz verdiği 5.500 liralık yardımı dahi yapmadığını bildirmiştir²⁵⁰. Hükümet tarafından geri dönüşler serbest bırakılmış ve isteyenlerin buldukları yerde kalabilecekleri bildirilmiştir. Yerinde kalacak olan Ermeniler'in iş kurlmalarına yardım edilmesi gerektiği, dönenlerden de yardıma muhtaç olanlara yardım edilerek²⁵¹ büyüklere 3 kuruş yevmiye veya 20 günlük iâşe temini öngörülmüştür²⁵². Bu harcamalar seferberlik tahsisatından karşılanmıştır²⁵³. Rum ve Ermeniler için Beşinci Kolordu adına 12.500 lira havale edilmiştir²⁵⁴. 19 Mart 1918'de Arap, Ermeni ve Rum ailelerinin iskan ve iâşelerinde harcanmak üzere 1.500.000 kuruş tahsis edilmiştir²⁵⁵.

Geri dönenlerin eşyalarının iadesi büyük bir sorun haline gelmiştir. Dahiliye Nezareti'nden çıkan emirde sevk edilen Ermeni ve Rumlara ait okullar ve bunların ruhsatlı binaları, rahip ikametgahları ve rahiplere ait emlak ve kiralık yerlerin tahliye edilip sahiplerine verilmesi istenmiştir²⁵⁶. Yozgat'ın, Boğazlıyan Kazası'nda geri dönüp de mallarını alamayan, eşleri ve kadın akrabaları Müslümanlar yanında olanlar ile iâşe ve tohumluk alamayanların şikayetleri ile karşılaşmıştır²⁵⁷. Bazı Ermeniler'de Müslümanlara ait malları kendi malları gibi göstererek zorla almaya veya yağmalamaya çalışmışlardır. Mesela, Yozgat'ta, Veliâht Yusuf İzzeddin Efendi ailesine ait Araplı Çiftliği'ndeki hayvanları kendi hayvanları diye alan Ebrim isimli bir Ermeni'ye rastlanmıştır²⁵⁸.

Osmanlı Devleti'ne sığınan Arnavut, Boşnak unsurlardan bir kısmı % 10 esasına bağlı olarak Ankara ve çevresine yerleştirilerek, yardımlarda bulunulmuştur²⁵⁹. 17 Mayıs 1916'da yola çıkan Kürd mülteciler Yozgat, Kayseri, Ankara ve Canik'e yerleştirilmişlerdir²⁶⁰. Yozgat'a gelen Kürd sayısı 133 olarak belgelenmiştir²⁶¹. Bu mültecilerin ihtiyaçları için 3000 para Yozgat ve Çorum'a gönderilmiştir²⁶² (Ek 16).

²⁵⁰ BOA, DH-KMS,50-2 / 46

²⁵¹ BOA, DH-ŞFR, 93 / 26

²⁵² BOA, DH-ŞFR, 95 / 52 – 96 / 279

²⁵³ BOA, DH-ŞFR, 94 / 92

²⁵⁴ BOA, DH-ŞFR, 80 / 75

²⁵⁵ BOA, DH-ŞFR, 85 / 218

²⁵⁶ BOA, DH-ŞFR, 93 / 108

²⁵⁷ BOA, DH-ŞFR, 98 / 30

²⁵⁸ BOA, Dahiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdürlüğü (DH.- EUM- AYŞ), 5 / 83

²⁵⁹ BOA, DH-ŞFR, 56 / 290

²⁶⁰ BOA, DH-ŞFR, 64 / 93

²⁶¹ BOA, DH-ŞFR, 82 / 217

²⁶² BOA, DH-ŞFR, 66 / 205

Ermeni hanelerinin geri verilmesi buralara yerleştirilen Arnavud, Boşnak, Arap ve Kürd mültecilerin²⁶³ çıkarılmasına, bir kısmının geri gönderilmesine²⁶⁴, bir kısmının da perişan olmasına neden olmuştur.

Tehcirden geri dönen Ermeniler hakkında General Harbord'un 46 kişilik²⁶⁵ heyet ile çıktığı Anadolu gezisinin 10 Ekim 1919 tarihli raporunda şu ifadeler yer almıştır²⁶⁶, “....İstanbul'dan Mardin'e kadar olan bütün bölgeleri gezdik. Milliyetçi hareketin amacı Türklüğün şerefini kurtarmaktır. Türkiye hastalık ve harplerden nüfusunun %20'sini kaybetmiştir. Yerlerinden çıkarılan Ermeniler yavaş ve yavaş hiçbir korku duymadan yerlerine dönüyorlar. Bütün seyahatimiz boyunca Türklerin Ermenileri öldürmek istediklerine dair bir işaret görmedik. Ermeniler, Kürtler ve Tatarlar arasındaki düşmanlık eski zayıf idareler yüzündendi. Ermenistan'da gördüğümüz bazı insanlar istikbal hakkında bizi şüpheye düşürdü, çoğunlukla çürümüş insanlardı....”

Üç ay önce Ermeniler'in tek bir adam kalmayınca kadar kesildiğini duymuştuk, halbuki duyduklarımızın hiç biri doğru değildi. Zaten ben bu katliamı her zaman şüpheyle karşılamıştım. Fransızlar Türkleri mandaları altına almak istiyorlardı; bunun içinde dünyanın şüphesini Türklerin üstüne çekmek gerekirdi....”

3.2. Tahkik Heyetlerinin Teşkili

Osmanlı Hükümeti, Ermeni tehciri esnasında kanuna aykırı davranan ve suiistimallerde bulunan memurlar hakkında tahkikat da bulunmak ve bunları Divan-ı Harbe sevk için oluşturulacak komisyonlara gerekli görevlilerin katılması için emir çıkarmıştır. Tüm vilayet ve livalara çekilen telgraflar aracılığı ile tahkikat heyetlerinin kurulduğu haber verilmiş ve araştırmalarla ilgili belgelerin doğrudan Harbiye Nezareti'ne gönderilmeleri istenmiştir²⁶⁷. Bu komisyonlar doğrudan Adliye Nezareti'ne bağlı olacaklardı²⁶⁸. Tüm ülkeye Ermeni sevkıyatı ve cinayetleri hakkında ifadelerin verilmesi için emirler gönderilmiştir²⁶⁹.

²⁶³ BOA, DH- ŞFR, 59 / 107

²⁶⁴ BOA, DH- ŞFR, 93 / 285

²⁶⁵ Seçil Akgün, *General Harbord'un Anadolu Gezisi Ve Raporu*, İstanbul 1981, 66

²⁶⁶ Ali Kemal Meram, *Belgelerle Türk- İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul 1969, 225

²⁶⁷ BOA, DH- ŞFR, 95 / 18

²⁶⁸ *İkdam*, 12 Aralık 1919

²⁶⁹ BOA, DH- ŞFR, 93 / 299

23 Kasım 1918'de tehcir esnasında bazı memurlar ve ahali tarafından yapılan yolsuzluklar ve haksızlıkların mahallinde incelenmesi için Tahkikat Komisyonları oluşturulmuştur. Meclis-i Vükelâ, eski hükümet tarafından tehcir edilen Ermeni ve Rumlar hakkında ve Ermeniler'in tehciri sırasında meydana gelen olayların faillerini belirlemek amacıyla tahkikatta bulunmak üzere oluşturulan komisyonda bir Rum ve bir Ermeni üyenin de yer almasına karar vermişti²⁷⁰. Nitekim, İstanbul'da üç kişiden oluşan Tedkik-i Seyyat Komisyonu'nun, Ermeni azalığına İstinaf Mahkemesi azasından Artin ve Rum azalığına da Adliye Nezaret-i Umur-ı Hukukiye Müdür Muavini Haralambo Efendiler memur edildiler²⁷¹.

Meclis-i Vükela'nın 11 Aralık 1918 tarihli kararı ile Anadolu on bölgeye ayrılarak buralara ön inceleme yapmak amacıyla tahkik komisyonları gönderilmiştir. Komisyon bölgeleri²⁷²;

- 1- Ankara, Kastamonu Vilayetleri ile Bolu Sancağı,
- 2- Trabzon Vilayeti ile Samsun Livası,
- 3- Hüdavendigar (Bursa), Edirne Vilayetleri ile Çatalca Sancağı,
- 4- Aydın Vilayeti ile Çanakkale, Karesi Sancakları,
- 5- Konya Vilayeti ile Eskişehir, Karahisar (Afyon), Kütahya Sancakları,
- 6- Sivas Vilayeti ile Kayseri, Yozgad Sancakları,
- 7- Erzurum, Van, Bitlis Vilayetleri,
- 8- Diyarbakir, Mamuretülaziz (Elazığ) Vilayetleri,
- 9- Adana Vilayeti ile Maraş Sancağı,
- 10-Urfa, Zor, Antep Sancakları.

Zaman içinde işlerin yoğunluğuna bağlı olarak bu bölgeler kendi içinde mıntıkalara ayrılmıştır. 5 Şubat 1919'da yapılan değişikliklerle Zor sancağı III. Mıntıkaya katılmıştır²⁷³. 13 Mart 1919'da Ankara I. Mıntıkaya, Kastamonu ve Bolu'da müdde-i umumiliğine Halep İstinaf azası İzzet Efendi'nin getirildiği III. Mıntıkaya bağlanmıştır²⁷⁴.

²⁷⁰ N. Bilgi, *a.g.e.*, 48-49

²⁷¹ BOA, DH- İUM.19-3 / 1-36 ; *Sabah*, 24 Kasım 1918 ; *İkdâm*, 24 Kasım 1918

²⁷² BOA, MV., 213 / 60 ; *Tasvir-i Efkar* (T.E.), 25 Aralık 1918 ; Şerafettin Turan, *Türk Devrimi Tarihi*, Ankara 1991, 84

²⁷³ BOA, BEO, 341529

²⁷⁴ BOA, DH- ŞFR, 97 / 135

Tahkik heyetlerinde, dahiliye ve adliye memurları görevlendirilmiştir. Bu kişilere aldıkları maaş dışında üç lirada yevmiye tahsis edilmiştir²⁷⁵. Ayrıca uzak bölgelere gidecek müfettişlerin maaşlarına da yirmi üç lira zam yapılacağı duyurulmuştur²⁷⁶. Tahkik komisyonu ilk olarak İzmit'te incelemelere başlamıştır²⁷⁷. Hariciye Nazırı Reşid Bey, 13 Şubat 1919'da Danimarka, Hollanda, İspanya ve İsveç Hükümetlerine telgrafla müracaat ederek, tehcir konusunu tahkik için bir komisyon kurulduğunu bildirip, bu komisyona tarafsız ülkelerden ikişer üyenin katılmasını düşündüklerini ve bu maksatla devletlerin her birinden iki hukukçuyu görevlendirmelerini rica etmiştir²⁷⁸. Ancak İngiltere bu devletlerin böyle bir komisyona üye göndermesini engellemiştir²⁷⁹. 1 Mart 1919 tarihinde tehcir suçlularının cezalandırılması hakkında kararname çıkarılmıştır²⁸⁰.

3.3. Yozgat'a Giden Tahkik Heyeti Ve Tehcir İle Suçlananlar

Tahkik Heyetleri'nin tehcir ve taktik ile ilgili iddaları soruştururken suç kanıtı çıkmadıkça hiçbir memurun haysiyeti ve kişiliği hakkında suçlama yapmamaları²⁸¹, devleti rencide etmeyecek şekilde delil ve şahitlerin bulunması ve sadece suçlamalar göz önüne alınarak tutuklamaların yapılmaması istenmiştir. 19 Nisan 1919'da Yozgat'a gönderilen şifre telgraf da özellikle yerli halkın hislerini galeyana getirecek Ermeniler'in şiddetle engellenmesi ve bu kişilerin İstanbul'a sevk edilmesi istenmiştir²⁸².

Tedkik-i Seyyiat Komisyonu'nun hazırladığı raporlar doğrultusunda pek çok mutasarrıf ve kaymakam tutuklanmıştır. Bunlardan biri de eski Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'dir. Daha önceden İstinaf Mahkemesi'nde emvâl-i metrûke nedeniyle yargılanan ve Konya İstinaf Mahkemesi'nin temyiz kararı ile beraat eden Kemal Bey, Konya Tarım Müfettişliği'nde görevli iken Aralık 1918'de tutuklanarak İstanbul'a getirilmiştir. Yapılan sorgulamaların ardından o dönemin siyasi suçlularının hapsedildiği "Bekirağa Bölüğü" adı ile tanınan Bayezid'teki Divan-ı Harbi Örfi Tevkifhanesi'ne konmuştur²⁸³. Kemal Bey ile birlikte tehcir esnasında suiistimalleri görülen Yozgat Evkaf

²⁷⁵ BOA, MV., 213 / 60

²⁷⁶ T.E., 25 Aralık 1918

²⁷⁷ İkdâm, 12 Aralık 1919

²⁷⁸ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, Ankara 1994, 195

²⁷⁹ K. Gürün, a.g.e., 240

²⁸⁰ Fahri Belen, *Askeri, Siyasal Ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1973, 540

²⁸¹ BOA, DH- ŞFR, 96 / 17

²⁸² BOA, DH- ŞFR, 98 / 235

²⁸³ Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları, İstanbul 1986, 238-239

memuru Feyyaz Ali Bey ve Yozgat Jandarma Kumandanı Binbaşı Tefik Bey'de yargılanmışlardır. Feyyaz Bey'in tutuklanması İstanbul'da olduğu esnada kendisini Yozgat'tan tanıdığını iddia eden bir Ermeni bayanın ihbarı ile gerçekleşmiştir. Bu sanıklardan başka, Yozgat Sevk Memuru Komiser Numan Efendi, Kızılkoca Nahiyesi Müdürü Hayri Paşazade Osman Efendi, Jandarma Tabur Komutanı Mehmed Bey ve Şevket Çavuşlar da Yozgat tehciri nedeni ile yargılanmışlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. YOZGAT TEHCİRİ YARGILAMALARI

4.1. İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi

Tevfik Paşa Hükümeti, 14 Aralık 1918'de Ermeni tehciri sırasında suç işleyenlerin yurdun çeşitli yerlerinde kurulacak Divan-ı Harbler'de yargılanmalarına karar verdi²⁸⁴. Anadolu'da inceleme yapan Tahkikat Komisyonları'nın hazırladıkları raporlar doğrultusunda sanıklar ve şahitler tespit edilerek Divan-ı Harbe sevk edilmiştir. Tahkikat Komisyonları'nın gönderdikleri raporların düzenlenmesi ve mahkemeye gönderilmesi için 24 Kasım 1918'de İstanbul'da Mazhar Bey'in başkanlığında Tedkik-i Seyyiat Komisyonu oluşturuldu²⁸⁵. Tehcir davaları ile ilgili ilk Divan-ı Harb İstanbul'da 16 Aralık 1918'de kurulmuştur. 21 Ocak 1919'da alınan bir karar ile başka bölgelerde de Divan-ı Harb-i Örfiler'in kurulmasına izin verilmiştir²⁸⁶. Bu Divan-ı Harbler ve sorumluluk bölgeleri şu şekilde sıralanabilir;

- 1- *İstanbul Divan-ı Harbi; İstanbul Vilayeti ile Çatalca ve İzmit Livaları*
- 2- *Tekirdağ Divan-ı Harbi; Edirne Vilayeti ile Tekirdağ ve Çanakkale Livaları*
- 3- *İzmir Divan-ı Harbi; Aydın Vilayeti ile Antalya ve Menteşe Sancakları*
- 4- *Ayıntab Divan-ı Harbi; Adana Vilayeti, Urfa ve İçel Livaları, Ayıntab Kazası*
- 5- *Bursa Divan-ı Harbi; Hüdavendigâr Vilayeti ile Karesi Sancağı*
- 6- *Van Divan-ı Harbi; Van Vilayeti*
- 7- *Bayezid Divan-ı Harbi; Bayezid Livası*
- 8- *Samsun Divan-ı Harbi; Canik Sancağı*

Daha önceden açılan Edirne ve Bandırma Divan-ı Harbleri etkinlikleri kalmadığı için lağv edilmiştir²⁸⁷. 12 Nisan 1919'da Anadolu'da artan keyfi tutuklamalar ve bunların İstanbul'a gönderilmesi nedeni ile çıkarılan bir kararname ile Divan-ı Harb Müdde-i Umumiliği tarafından bir talep olmadan hiç kimsenin tutuklanmaması ve hakkında kesin deliller olanlarında mahalli Divan-ı Harplerce yargılanması istenmiştir²⁸⁸. Böylece İstanbul'daki yığılmanın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Tehcir davalarına bakılması için

²⁸⁴ BOA, MV., 213 / 62

²⁸⁵ N. Bilgi, a.g.e., 69

²⁸⁶ BOA, DH-ŞFR, 95 / 67

²⁸⁷ T.E., 26 Ocak 1919

²⁸⁸ BOA, DH-ŞFR, 98 / 129

istek üzerine 14 Nisan 1919'da Ankara'da Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuştur²⁸⁹. 16 Ekim 1919'da Divan-ı Harb Kanunnamesi'ne ek olarak çıkarılan emirde, İdare-i Örfiye ilan edilen yerlerde gerek görülür ise Divan-ı Harb-i Örfi açılabilceği, taşradan, İstanbul Divan-ı Harbine çağırılacak devlet memuru ve askerlerin çalıştıkları kurumlardan izin alma zorunluluğunun kaldırıldığı fakat devletin işlerinin aksamaması için nöbetleşe çağırılma sisteminin getirildiği bildirilmiştir²⁹⁰.

4.1.1. Mahkeme Heyeti

İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi'nin başkanlığına 18 Aralık 1918'de emekli Ferik Mahmud Hayret Paşa²⁹¹, üyeliklerine Usturuma Kolordusu Kumandanlığı'ndan emekli Mirliva Ali Nadir, Yirmi yedinci Fırka Kumandanlığı'ndan emekli Mirliva Süleymaniyeli Mustafa Paşa, İstanbul İstinaf Mahkemesi üyelerinden Şevket ve Artin, Müddei-i Umumîliğe (savcı) Nihat, müstantikliklerine (sorgu hakimi) Beyoğlu Bidayet Mahkemesi üyelerinden Moiz Zeki, Misak Magaryan, Nazif ve İstanbul Bidayet Mahkemesi üyesi Abdüssamed Efendiler tayin olmuştur²⁹². Sanıkların savunmasını, Sadettin Ferid Bey, Hayri Bey, Mustafa Halid Bey, Hami Bey, Hüseyin Hüsnü Bey, Hasan Tahsin Bey ve Selahaddin Bey üstlenmiştir. Müdahil avukatları Leon Remzi, Hımayak Hüsrevyan, Agob Bahri ve Surenyan Efendi'dir. Fakat bu kişilerin elinde savundukları kişilere ait hiçbir yasal belge olmaması nedeniyle savcı Sami Bey'in isteği doğrultusunda davalara avukat hüviyeti ile değil de şahsen katılmışlardır.

Konumuzla ilgili olarak Yozgat davaları, ilk açılan İstanbul Divan-ı Harbi Örfi'nde görülmüştür. İstanbul Divan-ı Harbi, kuruluş aşamasında bazı üye değişikliği, yer seçimi gibi konularda sıkıntılı dönemler geçirmiş ise de ilk yargılamaya 5 Şubat 1919'da Adliye Nezareti'ndeki Cinayet Mahkemesi Salonu'nda başlanmıştır. Ayrıca kararların temyize gidebilmesi için Fuad Paşa başkanlığında Divan-ı Harb Temyiz Mahkemesi açılmıştır²⁹³. Divan-ı Örfilere tayin edilen reis ve azaların, ferik, mirliva, miralay ve kaymakam rütbelerinde buldukları için 13 Mart 1919'da alınan bir kararla, reis ve azalardan ferik rütbesinde olanlara aylık 1500 ve mirlivalara 1200'er ve miralay ve

²⁸⁹ BOA, DH-ŞFR, 98/160

²⁹⁰ BOA, MV., 217/54

²⁹¹ BOA, BEO., 340979

²⁹² İkdâm, 29 Aralık 1918

²⁹³ T.E., 7 Şubat 1919

kaymakamlara 1000'er kuruş verilmesi yalnız Divan-ı Harb reisliğine mirliya tayin olunduğu takdirde 1500 kuruş üzerinden maaş verilmesi kararlaştırılmıştır²⁹⁴.

4.2. Yozgat Tehciri Davaları

4.2.1. İddianame

Müdde-i Umumi Sami Bey iddianamesi'nde, yapılan muhakemenin amacının, milletin masumiyetine sürülen kanlı lekeyi adalet ile silmek, “ *bu eşhasın menfaat-i memleketi kendi menafî-i şahsiyeleri uğrunda feda eylediklerini bütün vuzuhiyle isbat eylemek ve beyan-ı devleti tarsin edecek icraat-ı adilâne göstermek* ” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Osmanlı idaresindeki gayri Müslimler arasındaki isyanların sebebinin dış kuvvetler olduğunu, siyasal ve sosyal nitelikli Ermeni teşkilatlarının Osmanlı topraklarında bağımsızlık elde etmek için çalıştıklarını, bu nedenle de savaş sırasında isyan edip, ordunun hareketlerini engellediklerini kaydetmiştir. Zamanın hükümetinin bu duruma karşılık tehcir gibi ağır bir karar aldığını, bu kararın insafı bir şekilde uygulanmadığını, hükümetin kudretine dayanarak görevlerini kötüye kullananlar yüzünden feci sonuçlar meydana geldiğini iddia etmiştir. Sami Bey, tehcir edilen Ermenilerin çeşitli şekillerde mallarının gasp edildiği, paralarının alındığı, sevkıyatlarının düzenli yapılmadığı, bazılarının tecavüze uğradığı, bu tarzdaki pek çok zulme rağmen, büyük küçük bazı memurların kayıtsız kaldıklarını belirtmiştir. Tehcir facialarının artması üzerine, eski hükümetin taşralara müfettişler gönderdiği, yapılan araştırmalar sonucu kıtal dışındaki suiistimallerle ilgili olarak suçlu görülenlerin Divan-ı Harblere verildiği, müfettişlerin kıtal meselesini tahkik etmedikleri ve yalnızca emvâl-i metrûke ile ilgili suiistimalleri araştırdıklarını belirtmiştir. İddianamede sonuç olarak, Yozgat tehciri ve taktilden suçlu olan diğer kişilerin, Divan-ı Harb-i Örfide yargılanmaları için teşebbüste bulunulduğu ifade edildikten sonra Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in, Evkaf memuru Feyyaz Ali Bey'in ve Jandarma Kumandanı Tevfik Bey'in Yozgat ve Boğazlıyan tehciri sırasında Ermenileri öldürmek, mallarını gasp etmek, ırz ve namuslarına tasallut etmekle itham edilerek yargılanmalarının gerekliliğini belirtilmiştir²⁹⁵. Toplam 18 duruşmalık mahkeme boyunca üç müdafaa, yirmi beş müdahil şahidi dinlenmiştir. Müdafaa şahitlerinin az olması, mahkemenin bu şahitlerin Yozgat'tan getirilmesi veya oradaki

²⁹⁴ *İkdâm*, 14 Mart 1919

²⁹⁵ *Zaman Gazetesi*, 6 Şubat 1919

mahkemelerce ifadelerinin alınmasıyla ilgili olarak başlangıçta hiçbir şey yapmamasından kaynaklanmıştır. Oysa müdahil şahitlerinin İstanbul'a getirilmesini Divan-ı Harb-i Örfi üstlenmiştir. Ermeni şahitlerin çelişkili ve birbirini tutmayan ifadeleri, Müslümanların da söylenti ve şahsi anlaşmazlıklar içeren ifadeleri dinlenmiştir.

4.2.2. Sanıkların İfadeleri

Sanıklardan Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey, mahkeme boyunca verdiği ifadelerde, Yozgat'a 5 Ağustos'ta tayin edildiğini, kendisinin Eylül ayında geldiğini, on ay Boğazlıyan'da görev yaptığını²⁹⁶, Yozgat'a geldiğinde tehcir emrinin gelmiş olduğunu daha öncesinde Ermeni isyanının çıktığını bildirmiştir. İsyanı bastırmaya Tevfik Bey'in gittiğini, Terzili Köy isyanında, isyancıların top kullanması sonucu büyük zayıt verildiğini anlatmıştır²⁹⁷. Tehcir kararnamesinde, Ermenileri Diyar-ı Zor'a sevk etmesi, eşyalarının ve mallarının toplanması emrinin verildiğini daha önceden de silahların toplanmış olduğunu belirtmiştir²⁹⁸. Kendisinin sorumlu tutulduğu olayların geçtiği iddia edilen Çat ve Kumkuyu Köyleri'nin Yozgat dışında olduğunu, Cevizli ve Tepe Han'ın Kayseri'ye bağlı olduğu için sorumlu olduğu bölgenin dışında olduğunu, Cevizli Han'da yağma yapan Jandarma Onbaşısı Hıdır'ı²⁹⁹, çete başı olan Jandarma Kumandanı İbrahim'i Divan-ı Harbe verdiğini, tehcirin askerlerin denetiminde yapıldığını, giden kafilelerin mallarını korumaları için Abdullah, Mahmud ve Mehmed Efendileri görevlendirdiğini bildirmiştir. Tehcir sırasında iddia edilen aksine Yozgat'tan çıkmadığını, en büyük delilinin de kendisinin Yozgat'tan çektiği telgraflar olduğunu³⁰⁰, şahitlerin söylediği Keller katliamında bulunmadığını ve Yozgat'ta İttihad ve Terakki Kulübü'nün olmadığını belirtmiştir³⁰¹.

Kemal Bey, şahitlerin ifadelerinde kendisinin birbirinden çok farklı tasvir edildiğini, bunun dikkate alınması gerektiğini söylemiştir. Kendisinin Avrupa'da at üstünde bir elinde kılıç diğer elinde rakı şişesi ile sağına soluna emirler saçan biri olarak tanındığını oysa kaymakam, mutasarrıf gibi devlet memurlarının kılıç taşıma yetkisinin olmadığını hatırlatmıştır. Kemal Bey, bir gazeteciye verdiği demeçte geçirdiği

²⁹⁶ T.E., 7 Mart 1919 ; *Memleket Gazetesi*, 7 Mart 1919

²⁹⁷ T.E., 23 Şubat 1919 ; *Yeniğün Gazetesi*, 23 Şubat 1919

²⁹⁸ T.E., 9 Şubat 1919 ; *Vakit Gazetesi*, 9 Şubat 1919

²⁹⁹ T.E., 23 Şubat 1919

³⁰⁰ T.E., 11 Mart 1919

³⁰¹ T.E., 9 Şubat 1919

rahatsızlıklar nedeniyle mahkemenin uzamasına üzüldüğünü, bu olayda yalnız kendisinin değil tüm Türklerin masum olduğunu bunu da tarihin kanıtlayacağını söylemiştir³⁰².

2 Mart 1919'da Ermeni gazetesi olan Jamanak'a Yozgat'tan çekilen telgrafta, Mehmed Kemal Bey'in yaptığı iddia edilen katliamların sanıkları olarak farklı isimler verilmektedir. Mutlamazyan Sarkis, Keşişyan Hakor, Kosantiyan Barteve, Yetim Kelezar, Ketenyen Ramana, Çalkayan Zaruhi ve Nuran Haşmanyen imzaları ile gönderilen birinci telgrafta Teftiş-i Muhacirin komisyonunda katip olan Salih Efendi ve akrabalarının adı geçen Keller ve diğer mahallerde meydana gelen katliamlardan sağ kalanları tehdit ettiklerini ve bu kişilerin verdikleri ifadeleri yok ettiklerini bildirerek, kendilerinin şahit olarak İstanbul'a çağrılmalarını istemektedirler³⁰³.

Sanık Jandarma kumandanı Tevfik Bey ifadesinde, tehirden önce üç köyde Ermenilerin isyan ettiğini, bunların üzerine gittiğini isyancıların elinde top olması nedeniyle çok zayıf verildiğini fakat isyancıların çoğunun yakalandığını belirtmiştir. Tutsakların Yozgat'a getirilirken firar ettiklerini ve Çat'ta çatışmalara devam edildiğini anlatmıştır. Tehcirden görev aldığı 986 kişiyi koruması için emrine 5 piyade ve 3 süvari verildiğini, sevkıyat sırasında 12 kadının intihar ettiğini bildirmiştir. Tehcirde suiistimalini gördüğü 4 jandarmayı Divan-ı Harbe verdiğini³⁰⁴, Yozgat'tan başka Halep ve Sivas tehcirinde de bulunduğunu³⁰⁵, hiçbir partiye üye olmadığını³⁰⁶, evindeki eşyalarının kendisine ait olduğunu³⁰⁷, bazı Ermenilerin ifade karşılığı kendisinden para istediklerini bildirmiştir³⁰⁸.

Sanık Evkaf Müdürü Feyyaz Ali Bey ifadelerinde, tehcir sırasında görevden alınmış olduğunu³⁰⁹, İttihat ve Terakkiye üye olduğunu fakat aktif görevlerde bulunmadığını anlatmıştır³¹⁰.

³⁰² T.E., 6 Nisan 1919

³⁰³ BOA, DH- KMS, 50-1 / 86

³⁰⁴ T.E., 7 Mart 1919 ; İleri Gazetesi, 7 Mart 1919

³⁰⁵ T.E., 11 Şubat 1919

³⁰⁶ T.E., 7 Mart 1919

³⁰⁷ T.E., 11 Şubat 1919

³⁰⁸ T.E., 23 Şubat 1919

³⁰⁹ T.E., 9 Şubat 1919

³¹⁰ T.E., 7 Mart 1919

4.2.3. Müdaafa Avukatlarının Savunması

Savcı Sami Bey Mehmed Kemal ve Tefvik Beylerin Ceza Kanununun 56. Maddesine göre idamını³¹¹, Feyyaz Bey'in ise Kemal ve Tefvik Beylerle ilgisinin olmaması fakat başka suçlarda bulunması nedeniyle davasının devamını talep etmiştir.

Mehmed Kemal Bey'in avukatı Selahaddin Bey, tehcirde asıl suçlu olanların yakalanması gerektiğini, 56. maddenin siyasi suçlulara verildiğini, tehcirin ise adi suçlardan olabileceğini belirterek Kemal Bey'in ancak kast ve ihmalden itham edilebileceğini savunmuştur.

Tefvik Bey'in avukatı Hami Bey de, bu konuda Selahaddin Beye katıldığını, Tefvik Bey'in Kumkuyu Köyü, Cevizli Han, Tepe Han ve Keller olaylarına karışmadığını sadece amirlerinden gelen emri uyguladığını, bu nedenle suçlanamayacağını savunmuştur³¹².

4.2.4. Kararlar Ve Onaylanması

Damat Ferid Paşa kabinesinin hükümetin başına geçmesi ile İngiliz ve Ermenilerin baskısı artınca karar aşamasında olduğu halde Divan-ı Harb-i Örfi reisi Mahmud Hayret Paşa istifa etmiştir. Yerine Nazım Mustafa Paşa getirilmiştir³¹³. Bazı kaynaklar Nazım Mustafa Paşa ile heyet üyelerinden olup daha sonraları faaliyetleri nedeni ile "Nemrut" lakabı ile anılan Kürt Mustafa Paşa³¹⁴,yı karıştırmaktadır³¹⁵. Nazım Mustafa Paşa, Kemal ve Tefvik Beyler hakkındaki kararını 8 Nisan 1919'da verdi. Karara göre, Savcı Sami Bey'in, Ceza Kanunu'nun 56. Maddesi'nin uygulanması yolundaki isteği uygun görülmeyle, Ceza Kanunu'nun 45. Maddesi gereğince suçlanmalarına ve aynı suçtan dolayı ayrı ayrı cezalandırılmalarına karar verildi. Kemal Bey'in Yozgat Sancağı'nın en büyük mülki amiri olduğu halde öldürme ve yağmalama olaylarını düzenlediği ve Ermeni kabilelerini sevk etmekle görevlendirilen kişilerin başına, amir olarak sorumsuz kişileri tayin etmesi sebebiyle asıl suçlu olduğuna, Tefvik Bey'inde bu suça ortak olduğu kanaatine varılmıştır. Son olarak Askeri Ceza Kanunu'nun 171.,

³¹¹ "Ceza Kanununun 56. Maddesi: Ahaliyi bir diğerine karşı silahlandırmak, tahrik, gasp ve gazez tertip etmek ve sonucunda ölümlere neden olmak idam nedenidir.", *T.E.*, 1 Nisan 1919

³¹² *T.E.*, 1 Nisan 1919

³¹³ *İleri*, 9 Nisan 1919

³¹⁴ *T.E.*, 7 Nisan 1919

³¹⁵ N. Bilgi, *a.g.e.*, 133

Mülkiye Ceza Kanunu'nun 170. ve 171. Maddelerine göre Kemal Bey'in idamına ve Ceza Kanunu'nun 45. Maddesi'nin ikinci fıkrasına göre Tevfik Bey'in 15 yıl kürek cezasıyla cezalandırılmalarına ve Feyyaz Bey'in yargılamasının devamına karar verilmiştir³¹⁶.

Kararın onaylanması aşamasında İtilaf Devletleri temsilcilerinin yoğun ilgisi görülmüştür. Karar, padişah tarafından onaylanması için Sadrazam Damat Ferit Paşa aracılığı ile saraya gönderilmiştir. Padişah VI. Mehmed Vahideddin kararı imzalamadan, sonradan çıkacak itirazlara meydan vermemek için öncelikle Şeyhü'l-islam Mustafa Sabri Efendi'ye göndermiş ve fetva istemiştir. Mustafa Sabri Efendi'nin³¹⁷ konunun kazâya ait olduğunu ileri sürmesine rağmen fetva emri tekrarlanmıştır. İstenilen fetva tam olarak hazırlanmadan kararname 9 Nisan 1919'da padişahça onaylanmıştır. Onaylanan karar 10 Nisan 1919'da Harbiye Nezareti'nce onaylanarak uygulamaya geçirilmiştir³¹⁸(Ek 17). Karar aynı gün Mehmed Kemal Bey'in kendisine bildirilmiştir.

4.3. Mahkemenin Verdiği Kararların Uygulanışı

Kemal Bey'in idamı hakkında, Polis Müdürü Halil Bey ve Jandarma kumandanı Kemal Beyler, Dahiliye Nazırı Mehmed Ali Bey başkanlığında toplanarak alınacak tedbirleri görüşmüşler ve idamın Bayezid Meydanı'nda olmasına karar vermişlerdir. İdam Yirmi Beşinci Kolorduyu Hümayun Kumandanı ve İstanbul Muhafızı Ferik Osman Şakir Paşa, Muhafızlık Erkan-ı Harbiyesi Reisi Kaymakam Fehmi, İstanbul Valisi Yusuf Ziya, Polis Müdürü Halil ve Divan-ı Harb-i Örfî azasından Miralay Receb Ferdi ve Divan-ı Harbi Mülazımı Miralay Lütfi ve Divan-ı Harb müstantıklarından Hüsnü Beylerin huzurunda gerçekleşmiştir³¹⁹. Kemal Bey'in son sözleri suçsuz olduğu ve çocuklarını millete emanet ettiği olmuştur. Daha sonra Kemal Bey vasiyetnamesini okumuş³²⁰ ve infaz

³¹⁶ *İkdâm*, 13 Nisan 1919 ; *T.E.*, 11 Nisan 1919

³¹⁷ İkinci Meşrutiyetin başlangıcında Tokad Mebusu sıfatıyla Meclis de İttihat ve Terakki Komitesine karşı şiddetli muhalefetiyle meşhur olan Hoca Sabri Efendi (Mustafa Sabri Efendi) daha sonra yıllarca gözden uzak kalmış ve nihayet komitenin sukutu üzerine yeniden faaliyete başlayan Hürriyet ve İtilaf firkasının en önemli erkanından olduğu için Dâr-ül-Hikmet-il İslâmiyye azalığından Şeyh-ül-İslâm olarak Damad Ferid'in ilk kabinesine girmiştir. Dört meşihati olmuştur. Son meşihatinden Damad Ferid kabinesinin düşmesi ile değıilde kendi isteğı ile istifa etmiştir. Dört meşihatın toplamı 8 ay, 21gündür. İsmail Hami Danişmend, *İzahl Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, VI, İstanbul 1971, 163-164

³¹⁸ *BOA, BEO*, 342356

³¹⁹ *İleri*, 12 Nisan 1919

³²⁰ "1-Efrâd-ı ailem ve akrabalarım zahiren bir şey görünüyorlar ise de, bence malum olan aczleri hasebiyle, müteveffa sevgili oğlum Adnan'ın medfun bulunduğu Kadıköy'ünde Kuşdili çayırındaki kabristanda ve yavrumun yakınında defnim için muktezâ-yı mesârif-ı sevkiye ve tedfiniyenin lütfen ihtiyar-ı kabul buyrulması,

gerçekleşmiştir. Kemal Bey'in cenazesi, 11 Nisan 1919'da tabutu Türk bayrağına sarılarak halkın katıldığı büyük bir törenle kaldırılmıştır³²¹. Kadıköy 'de cenaze töreni yapılan Mehmed Kemal Bey, vasiyeti üzerine Kuşdili civarındaki kabristana defnedilmiştir³²².

Padişah VI. Mehmed Vahideddin, Mehmed Kemal Bey'in idamını "bir ağacı kurtarmak için yapılan budama" olarak kabul etmiştir³²³. Cenaze törenini izleyenler arasında İngiliz subayları da yer almıştır. Bu kişilerden biride E. La Fontain isimli istihbarat yüzbaşısıdır. İngiliz makamlarına verdiği raporunda; "*Ermeni kırımı ile tanınan Boğazlıyan ve Yozgat Mutasarrıfı Kemal Bey için, Kadıköy'de bu gün saat 12'de büyük ve görkemli bir cenaze töreni yapıldı. Cenaze alayının önünde tıbbiye öğrencileri, polisler ve birçok molla bulunuyordu. Tabutun omuzlarda taşınması adet olduğu halde, törene daha büyük önem vermek amacıyla bu kez tabut başlar hizasından daha yukarıda, eller üzerinde taşındı. Birçok Jön Türk törende hazır bulundu. Çok sayıda fotoğraf çekildi. Tören için 1000'den fazla davetiye dağıtıldı. İslam dininde böyle bir şey şimdiye kadar duyulmuş değildi. Bütün bunların, üyelerinden birini kaybetmiş olan İttihat ve Terakki Komitesince kasten düzenlendiği apaçıktır. Hükümetin böyle bir törene izin vermekle gösterdiği güçsüzlük, affedilemez...."* olarak değerlendirmiştir³²⁴.

Bu tür raporlar karşısında Amiral Calthorpe, "*İttihat ve Terakki'nin Türkiye'de hâlâ geniş nüfuzlu olduğunu, bu nedenle Kemal Bey'in "Haklı bir davanın ilk şehidi" ilan*

2- Teyzem ve kardeşim Kadıköy'ünde sâkindirler. Tezemin adresi Mühürdar caddesinde 67 numaralı hânedede İsmet Hanım'dır. Mesârıf-ı defin teyzeme tevdiî buyurulmalıdır.

3-Seng-i kabrimin inşasını hamiyetli kardeşlerimden istirham eylerim. Kitabeye, "Millet ve Memleket uğrunda şehid Boğazlıyan Kaymakam-ı Esbakı Kemal'in ruhuna Fatiha" yazdırılmasını arzu ederim.

4-Perişan ve sefil zevcem Hatice, yavrularım Müzehher ve Müşerref'e muavenet edilmesini ve yavrularımın tahsil ve terbiyesine ihtimam edilmesini sevgili milletdaşlarımın himmet ve hamiyetlerinden beklerim.

5- Babam Karamürsel âşar memur-ı sâbıkı Arif Bey'de âcizdir. Çocuklarım, babam sağ kaldıkça beraber kalacağından ona da muavenet edilmesini temenni ederim. Kardeşim Münir'e de muavenet edilirse memnun olurum.

6-Kalbim bugün ruhumda yarın, arzularımın husulüne himmeti, inşallah ebediyyen yaşayacak Türk ve Müslüman kardeşlerimden dilerim.

7- Allah millet ve memlekete zeval vermesin, ferd ölür, millet ise yaşar ve inşallah Türk Milleti yaşayacak ve isbât-ı mevcüdiyet edecektir.", *T. E.*, 11 Nisan 1919 ; *Alemdar* 11 Nisan 1919

³²¹ İleri Gazetesi , 12 Nisan 1919 ; Celal Bayar, *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, V, İstanbul 1967, 1521-1523 ; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1972, 457 ; Mitat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979, 62 ; Utkan Kocatürk, *Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, Ankara 1988, 30 ; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı Ve Eseri, I, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara 1990, 275 ;

³²² "Boğazlıyan Kaymakamı Nasıl Asıldı ? ", *Tarih Hazinesi*, sayı 12, İstanbul 1951, 621

³²³ F. Belen, *a.g.e.*, 39

³²⁴ Bilal Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1985, 77

edildiğini, bu idamın İtilaf Devletlerine verilmiş bir ödün olarak görüldüğünü bildirmiştir³²⁵.

Teşkilat-ı Mahsusa başkanlığında bulunan emekli Süvari Albayı Hüsameddin Ertürk anularında, Kemal Bey'in idamı üzerine halkın menfi tezahüratından korkan İngilizlerin, Ermeni tehcir ve taktiline iştirak etmiş asker ve sivil tutukluların hepsinin Malta Adasına sürdüğünü anlatmaktadır³²⁶. Kemal Bey'in cenaze törenine katılanlar tutuklanarak polis müdüriyetince sorgulanmış ve Muhafızlık Divan-ı Harbince yargılanmışlardır³²⁷. Yargılananlar içinde Şeyh Münib Efendi isimli bir din adamı da vardır³²⁸. Bu kişiler sonraki günlerde serbest bırakılmışlardır.

İdam edildiği tarihte milletin gözünde milli şehit kabul edilen Mehmet Kemal Bey'in, vasiyeti doğrultusunda ailesine maaş bağlanması, Büyük Millet Meclisi'nin gündemine gelmiştir. Meclisin, 12 Ağustos 1920 tarihli oturumunda Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey hem Kemal Bey'in ailesine maaş bağlanması hem de 23 Nisan 1920 tarihinden önce bazı suçlardan dolayı Divan-ı Harplerce yargılanan kişilerin affedilmesi teklifinde bulunmuştur³²⁹. Kayseri Mebusu Hilmi Bey'de 26 Şubat 1921'de Kemal Bey'in ailesine ödenecek maaşın "Hidemat-ı Vataniye" tertibinden verilmesini önermiştir³³⁰. Yapılan görüşmeler sonucunda Büyük Millet Meclisi, 14 Ekim 1922'de Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in Ailesine Hidemat-ı Vataniye tertibinden maaş tahsisine dair kanunu 7 çekimsiz oya karşı 155 kabul oyu ile çıkarmıştır. Buna göre³³¹,

Madde 1- Şehidi milli Boğazlıyan Kaymakam-ı esbaki Kemal Beyin zevcesi Hatice hanımla kerimeleri Müzehher ve Müşerref hanımlara ve mahdumu Adnan Beye hidemat-ı vataniye tertibinden beşer yüz kuruş itibariyle şehri iki bin kuruş maaş tahsis edilmiştir.

Madde 2- İşbu kamun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3- İşbu kamunun icrayı ahkamına Maliye Vekili memurdur.

Kemal Bey'in babası Arif Bey, 22 Nisan 1924 tarihinde TBMM'ne çektiği bir telgrafla kendilerine tahsis edilen aylık 200 kuruşun yeterli gelmediğini miktarın

³²⁵ Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1971, 79

³²⁶ Semih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1964, 327

³²⁷ T.E., 22 Nisan 1919

³²⁸ T.E., 23 Nisan 1919

³²⁹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi*, Devre 1,c. III, İçtimai sene 1, İçtima 47, Celse 2, 12.8.1336, 191

³³⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c. VIII, İçtimai sene 1, İçtima 157, Celse 1, 26.2.1337, 434

³³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1,c. XXIII, İçtimai sene 3, İçtima 119, Celse 4, 14.10.1338, 408

arttırılmasını istemiştir. Meclis’de yapılan görüşmeler sonucunda Mart 1924 tarihinden itibaren maaşa 5 lira zam yapılmıştır³³². Türkiye Devleti, zor günlerinde dahi kendisine emanet edilen Türk ailesini unutmamış ona sahip çıkmasını bilmiştir.

Jandarma Kumandanı Binbaşı Tevfik Bey, 9 Ekim 1919’da İstanbul’daki hapishaneden Eskişehir hapishanesine nakil isteğinde bulunmuştur. Kendisine verilen cevapta, bir hapishaneden diğerine naklin nezaret izniyle gerçekleşebileceğini bu nedenle nakil işlemlerinin İstinaf Müdürü Umumiliği ve Adliye Nezareti tarafından yürütülmesi gerektiği ve nakil sırasında can güvenliğinin bu görevlilere ait olduğu bildirilmiştir. Eskişehir’e ulaşıldığında Adliye Nezareti’ne bilgi verilmesi istenmiş. Bu konu ile ilgili belgede Tevfik Beyin mahkumiyet süresi 10 yıl olarak verilmiştir³³³ (Ek 18). Büyük Millet Meclisi, Yozgat Jandarma Kumandanı Tevfik Bey’in ailesine de maaş verilmesini gündeme getirmiştir³³⁴.

4.4. Yozgat Tehcirinin Diğer Sanıkları

Yozgat’ta yüzlerce kişi tehcir suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan çoğunun iftiraya uğradığı sonradan anlaşılmıştır³³⁵. Bu kişiler hakkında detaylı bilgiye rastlanılmamıştır. Haklarında İstanbul Divan-ı Harbi’nde soruşturma yapılanlar şunlardır. Yozgat Sevk Memuru Numan Efendi hakkında yapılan soruşturma sonucu, heyet kararı ile Numan Efendi’nin sorgulanmasına gerek olmadığı çünkü himayesine verilen Ermenileri salimen yerlerine ulaştırdığı şahitlerle kanıtlanmıştır. Kızılkoca Nahiyesi Müdürü Hayri Paşazade Osman Efendi, firarda olduğu için ifadesi alınamamıştır³³⁶.

Jandarma Tabur Komutanı Mehmed Bey, İstanbul Divan-ı Harbi’nce 15 yıla mahkum edilmiştir. Mehmed Bey 3 ve 5 yaşlarında iki oğlunun olduğunu, ailesinin perişan bir halde bulunduğunu belirterek padişaha ve hükümete karşı bir suçu olmadığını ama tutuklandığı içinde kimseye karşı kötü düşünmediğini söyleyerek 4 Ocak 1919’da doğduğu yer olan Eskişehir’e naklini istemiştir³³⁷.

³³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, c. VIII-I, İçtimai sene 2, İçtima 44, Celse 2, 22.4.1340, 1054-1056

³³³ BOA, DH, MB -HPS, 106 / 43

³³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, c. XV., İçtimai sene 2, İçtima 125, Celse 1, 10.12.1337, 81

³³⁵ BOA, DH, İUM., 19-4 / 1-16

³³⁶ BOA, DH, EUM-AYŞ, 11 / 140

³³⁷ BOA, DH, EUM-AYŞ, 27 / 59

Yozgat tehcirinden sanık olan Şevket Çavuş'un ise yanındaki Ermeni kızı almaya giden Divan-ı Harb üyesi Abdullah Efendi ve Hacı Bekir Bey, Şevket Çavuş'un oğulları Asaf ve Edib Beyler tarafından hapsedilmişlerdir³³⁸.

³³⁸ BOA, DH- KMS, 50-1 / 73

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YOZGAT'TA ERMENİ FAALİYETLERİ

5.1. Milli Mücadelede Ermeni Faaliyetleri

Yozgat, I. Dünya Savaşı ve sonrasında işgale uğramayan şehirlerimizdendir. Fakat savaşın getirdiği düzensizlikler nedeniyle, ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanan eşkıya toplulukları bura ahalisine zarar vermeğe devam etmişlerdir. Bu dönemde Samuel adlı Ermeni çetesinin faaliyetleri görülmüştür. Boğazlıyan'da etkin olan çete, çevre halkın hayvanlarını gasp edip kendilerine karşı koyanları öldürmüşlerdir³³⁹. Samuel çetesi, 17 Nisan 1919'da Mihran adlı başka bir çete ile birleşerek Boğazlıyan ve Maden Kazaları'nın Aktaş ve Başaçanak adlı köylerini basıp, ahaliyi katlederek mallarını gasp etmişlerdir. Bu durum karşısında Sivas'dan yardım istenmiştir³⁴⁰ (Ek 19). 2 Aralık 1919'da bu çetelerle mücadele için Eskişehir mutasarrıflığından da yardım istenmiştir³⁴¹. Samuel çetesi hakkında yapılan takibatın sonuçları bilinmemektedir.

Yozgat'ta, Ermeni çetelerinin yanı sıra Türk çetelerinin de faaliyetleri görülmüştür. Boğazlıyan'da faaliyet gösteren Türk çetelerinin çokluğu halktan şikayetlere neden olmuştur³⁴². Bu çetelerden bazıları Hasanoğlu Çatak³⁴³, İsmail³⁴⁴ (Ek 20), Bekir³⁴⁵ çeteleridir. Bu çeteler yakalanarak etkisiz hale getirilmişlerdir.

Yozgat'ta, Sivas Kogresi'nden sonra "Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" kuruldu. Bölgede, milli hareketi planlı bir şekilde başlatma, devam ettirme, halkı bu yönde teşkilatlandırma ve aydınlatma çalışmalarını bizzat yürütecek bir idare heyeti de teşkil edilmiştir. Yozgat merkezinde olduğu gibi kazalarda da milli faaliyetler ve teşkilatlanmalar görülmüştür³⁴⁶.

Milli mücadelenin örgütlenmesi sonucu Ermeniler ile ilgili olaylar azalmıştır. Yozgat tehciri ile ilgili şikayetler Milli mücadele döneminde sayıları azalmasına rağmen bir süre daha devam etmiştir. Boğazlıyan Kazası'nın Rumdiken Köyü Ermenileri, tehcir

³³⁹ BOA, DH-ŞFR, 98 / 207

³⁴⁰ BOA, DH-EUM-AYŞ., 6 / 8

³⁴¹ BOA, DH-ŞFR, 105 / 18

³⁴² BOA, DH-ŞFR, 101 / 15

³⁴³ BOA, DH.EUM.-AYŞ., 7 / 80

³⁴⁴ BOA, DH.EUM.-AYŞ, 12 / 3

³⁴⁵ BOA, DH.EUM.-AYŞ, 13 / 23

³⁴⁶ Bayram Sakallı, *Ankara Ve Çevresinde Milli Faaliyetler Ve Teşkilatlanma*, Ankara 1988, 35

zamanında bazı Ermenilerin Müslüman ahali tarafından kaçırıldığını ve bu insanların civar köylere yirmi kuruştan satıldığını, satılmayanları kendi yanlarında tuttuklarını ve bunların sayısının 300 kadar olduğunu bildirmişlerdir. Kendilerinin bu kişileri geri istediklerinde, Mehmed Kemal Bey'in yerine gelen kaymakam tarafından hakarete uğrayıp kovulduklarını, ayrıca köyden Çerkez Hasan Beyzadeler, Torunzadeler, Topal Hacı Ahmet, Koca Necib, Abdullah Muhiddin ve arkadaşlarının köy yolunu kapayıp eşkıyalık yaptıklarını bu sebeple köyden çıkamadıklarını beyan etmişlerdir. Bu konuda yapılan tetkik sonucunda anlatılanların doğru olmadığı yalnızca 12 yaşındaki bir kızın Kayseri'ye giderken yanındaki birkaç kişi ile birlikte kaçırıldığı anlaşılmıştır³⁴⁷.

Yozgat'ta, Milli Mücadele döneminde Ermeni olaylarında azalma yaşanırken şehrin ileri gelenlerinden Çapanoğulları'nın isyanı ile karşılaşmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif olan Çapanoğulları'ndan Edip, Celal ve Halid Beyler, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının çabalarını İttihat ve Terakki'nin yeniden güç kazanma oyunu olarak değerlendirmişlerdir. Çapanoğulları'nın Ankara'da oluşturulacak meclise gideceklerin seçimle belirlenmesi meselesine karşı çıkmaları ortamı iyice gerginleştirmiştir³⁴⁸.

Bölgede ilk isyanı Sivas - Yenihan'da Hüseyin Nazım çıkarmıştır. Hüsin Nazım ve yanındakiler 23- 24 Haziran'da Boğazlıyan'a saldırmışlardır. Başlayan bu hareket Temmuz ortasına kadar ancak durdurulabilmiştir. Yaşananlar Milli Mücadeleye karşı olanları harekete geçirmiştir³⁴⁹. Yenihan isyanını teftişe gönderilen Kılıç Ali Bey, Yozgat'taki çalışmaları sırasında Çapanoğulları'nı göz hapsinde tutması ve Ankara'dan gönderilen "Heyet-i Nâsiha"nın Çapanoğulları ile görüşmelerinin sonuçsuz kalması nedeniyle Ankara'dan bu kişiler için tevkif emri çıkarılmıştır³⁵⁰. Bundan sonraki gelişmeleri Gazi Mustafa Kemal, şu şekilde anlatmaktadır³⁵¹, "*Çapanoğulları'ndan Celal, Edip, Salih, Halit Beyler, Aynacıoğulları ve Deli Ömer çeteleri ile birleşerek 13 Haziran'da Yozgad civarında Köhne Nahiye merkezini işgal edip isyan etmişler, 14 Haziran'da da Yozgad işgal edilmiştir. Sivas'taki III. Kolordu Kuvvetleri ve Eskişehir'den Ethem Bey müfrezesi ve Bolu havalisinden İbrahim Bey müfrezesi Yozgad muntikasına sevk edilmiştir. İsyancılar tam olarak bastırılamamış, 7 Eylül 1920'de Aynacıoğulları tekrar harekete geçince İkinci Kuvve-i Seyyare adını alan İbrahim Bey müfrezesi Eskişehir'den*

³⁴⁷ BOA, DH- EUM.- AYŞ, 12 / 90

³⁴⁸ A. Y. Ocak, "Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, VII-X. / 1-2, Ankara 1970- 1973, 93- 95

³⁴⁹ *Türk İstiklal Harbi- İç Ayaklanmalar*, VI. Ankara 1964, 91

³⁵⁰ A. Y. Ocak, *a.g.m.*, 99

³⁵¹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, İstanbul 1938, 320- 321

Yozgad'a gelerek mahalli müfreze ve jandarma ile Maden, Alaca, Karamağara, Mecidözü mıntikasındaki isyancıları üç ayda bastırabilmiştir."

İsyanda yer alan Çapanoğlu ailesi, isyanın bastırılması ile Aziziye'ye saklanmış 1921'de çıkan af ile birlikte geride kalanlar İstanbul'da ikamete mecbur edilmişlerdir³⁵².

5.2. Sevr Barış Antlaşması Ve Ermeniler

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'ni işgale başlayan İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesini resmileştirmek amacıyla hazırlanacak barış anlaşmasının taslağını oluşturabilmek için 18 Ocak 1919'da Paris'te toplandılar. Paris Barış Konferansı'na, İttifak Devletleri ile savaşan veya onlara savaş ilan eden 32 devletin 70'e yakın temsilcisi katılmıştır. Toplantıya Osmanlı temsilcisi olarak katılan Damat Ferit Paşa, toplantıda yaptığı konuşmada " *Batılların Türkiye'yi suçladığı bütün cinayet-i müthişe bir gerçektir! Fakat bunu padişahın ve milletten habersiz olarak İttihatçılar yapmıştır! Hatta İttihat ve Terakki Komitesi, Hristiyanları katletmekle yetinmeyerek üç milyon Müslüman'ı da çeşitli araçları kullanarak yokluk alemine göndermiştir! Bolşeviklerle İttihatçıların farkı yoktur ve Türkiye'nin durumu Bolşevik terörist idaresi altındaki Rusya ile benzer olduğundan.... Rus milletini Bolşevizimden kurtarmak için büyük fedakarlıklarda bulunan Avrupa ve Amerika'nın Türkiye'yi de kurtarması insaniyetkârane ve hayırhahane olacaktır.."* diyerek suçlamaları kabul etmiştir³⁵³:

Aynı konferans'da söz alan Ulusal Ermeni Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar, Ermenilerin İtilaf devletleri ile olan ilişkilerini kabul ederek daha fazla haklar elde etmek için açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamaları Times Dergisi, 30 Ocak 1919 tarihindeki sayısında vermiştir. Bogos Nubar konuşmasında, " *...Maalesef pek az sayıda kişinin bildiği gerçeği açıklayalım: savaşın başlangıcından beri Ermeniler, her savaş kesiminde Bağlaşıklar safında çarpışmışlardır.. Ermeniler, Türkiye'den yana geçmeyi öfkeyle reddettikleri günden bu yana fiili olarak savaşan bir yan olmuşlardır. Gönüllülerimiz Fransız Yabancı Lejyonu mensubu olarak çarpışmış ve omur kazanmıştır. Doğu Lejyonu'nda 5.000 den çok Ermeni görev yapmış Suriye ve Filistin'deki Fransız ordusunun yarısından çoğunu oluşturmuş ve General Allenby'nin kesin zaferine katkıda bulunmuştur.*

³⁵² A. Y. Ocak, *a.g.m.*, 111

³⁵³ Cevdet Küçük, " Damad Ferid Paşa", *D.İ.A.*, VII., İstanbul 1993, 437 ; Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a, İstanbul 1998*, 117

Kafkasya'daki Rus ordularında görev yapan 150.000 Ermeni bir yana , Andranik Nazarbekof ve ötekilerin komutasındaki 50.000 Ermeni gönüllüsü Bağdaşıkların savı için dört yıl süre ile savaşmakla kalmamış, Rusya yıkıldıktan sonra anlaşma imzalanıncaya kadar Kafkasya'da Türklerin ilerlemesini durduran tek mukavemet gücünü oluşturmuştu. Böylece Almanlarla Türklerin kendi askerlerini başka savaş bölgelerine göndermelerini engellemekle Mezopotamya'daki İngiliz askeri gücüne yardımcı olmuşlardır. Ulusal Ermeni Delegasyonu, tüm bu noktalar dikkate alınarak Ermeni ulusunun savaşan yanlardan biri olarak tanınmasını dilemiştir” demiştir³⁵⁴.

Paris Barış Konferansı, dört ay süren görüşmelerden sonra, yenilen devletlere uygulanacak barış koşullarının esasları saptandı. Esaslar, 24 Nisan 1920 San Remo Anlaşması ile kesinleştikten sonra Osmanlı Devleti temsilcileri ile 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması imzalandı. Anlaşmada Ermenilerle ilgili olarak 88., 89., 90., 91., 92., 93. ve dolaylı olarak 230. Maddeler konmuştur. Buna göre³⁵⁵;

Madde 88- Türkiye, öteki müttefik devletlerin yapmış oldukları gibi, Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanıdığını bildirir.

Madde 89- Öteki Bağlı Yüksek Taraflar gibi, Türkiye ile Ermenistan da, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerinde, Türkiye ile Ermenistan arasında sınırın saptanması işini ABD Başkanı'nın hakemliğine sunmayı ve bu konudaki kararını olduğu kadar, Ermenistan'ın denize çıkışı ile sözü geçen sınıra bitişik bütün Osmanlı topraklarının askersizleştirilmesine ilişkin ileri sürebileceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

Madde 90- 89. Madde mucibince tayin edilecek sınırlar mezkûr vilayetlerin bütününe veya bir parçasının Ermenistan'a bırakılmasını icap ettirdiği halde Osmanlı Devleti mezkûr karar tarihinden başlayarak terk edilecek topraklar üzerinde bütün hukuk ve tasarruflardan feragat ettiğini şimdiden beyan eder³⁵⁶.

Madde 91- 89. Maddede açıklanan arazinin bir kısmı Ermenistan'a geçtiği takdirde, Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasında o maddede kayıtlı kurallara dayanarak tayin edilecek olan hududu, arazi üzerinde uygulatmak üzere, söz konusu kararın alınmasından on beş gün sonra, kuruluş şekli daha sonra tayin edilecek olan bir hudud tayin komisyonu teşkil edilecektir.

³⁵⁴ Selahi R. Sonyel, “Türk-Ermeni İlişkileri”, *Belleten*, LIV / 210, (Ağustos 1990), Ankara 1990, 747-748

³⁵⁵ K. Gürün, *a.g.e.*, 252

³⁵⁶ Yılmaz Altuğ, “Onaylanmayan Antlaşmalar- Sevr”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün / Bugün / Yarın*, (Mayıs 1970), 20

Madde 92- Ermenistan'ın Azerbaycan ve Gürcistan ile olan hududu ilgili devletler tarafından anlaşarak tayin edilecektir. 89. Maddede açıklanan karar kabul edildikten sonra ilgili devletler görüşerek hudutlarını tespiti başaramadıkları takdirde bu hudut müttefik büyük devletler tarafından tayin edilecek ve bunun arazi üzerinde uygulanması kendilerine ait olacaktır.

Madde 93- Ermenistan Hükümeti, Ermenistan'a ırk, dil veya din bakımından halkının çoğunluğu dışında bulunanların menfaatlerini korumak için başlıca müttefik devletlerin gerekli görecekları hükümleri, sözü geçen devletler ile yapılacak bir antlaşmaya bu hükümlerin konmasına razı olmak suretiyle kabul eder³⁵⁷.

Madde 230- Osmanlı Hükümeti, 1 Ağustos 1914 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası bulunan herhangi bir toprak üzerinde, savaş durumu sırasında işlenen topluca ölümlerden sorumlu olan ve müttefik devletlerce istenen kişileri kendilerine teslim etmeyi yükümlenir³⁵⁸.

Sevr Antlaşması hükümleri ile Ermeni Devleti'ni güven altına alan Ermeniler, bununla yetinmemiş ve Milli mücadeleyi yürüten kuvvetlerle olan ilişkilerini düzeltmek amacı ile Milletler Cemiyeti'ne başvuruda bulunmuşlardır. Milletler Cemiyeti, Kasım 1920'de yaptığı görüşmede oy birliği ile şu kararı alınmıştır³⁵⁹. "Mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda müthiş Ermeni trajedisine son vermek için, konsey ile görüşmek ve birlikte çalışmak isteyen Asamblée, hükümetlerle anlaşmak ve Ermenistan ile Kemalistler arasındaki savaşa son vermek için, bir devletin görevlendirilmesini ve Ermenistan ile Kemalistler arasındaki durumu sona erdirmek için alınacak tedbirleri incelemek ve bu toplantı sırasında bir rapor düzenlemek üzere altı üyeden meydana gelen bir komisyon kurulması."

Yeni kurulan Türk Devleti, 7 Haziran 1920 tarihinde çıkarmış olduğu kanunun birinci maddesindeki, "İstanbul'un işgal tarihi olan 16 Mart 1920'den itibaren Büyük Millet Meclisi'nin tasvibi haricinde İstanbul'ca akdedilmiş veya edilecek bilumum muahedat ... keenlemeyekündür." hükmü nedeni ile, İstanbul Hükümeti'nin imzalamış

³⁵⁷ E. Uras, a.g.e., 654- 655

³⁵⁸ K. Gürün, a.g.e., 252

³⁵⁹ E. Uras, a.g.e., 696-697

olduğu 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nı hiçbir zaman yürürlüğe koymamıştır, böylece tüm Ermeni çabaları sonuçsuz kalmıştır³⁶⁰.

5.3. Lozan Barış Antlaşması Ve Ermeniler

İstiklal Harbi, kazanılan başarılar sonucu 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi ile noktalanmış, artık kalıcı barış için çalışmalara başlanmıştır. Ermenilerle ilgili olarak Mudanya Mütarekesi'ne herhangi bir madde konmamıştır. Lozan Konferansı çalışmaları başlarken, Ermeniler, Lozan'da ekalliyetlere ve Ermenilere ait işlerin bir sonuca bağlanması için konferansa "Ermeni Heyeti" olarak kabul edilmelerini istemişler ve çok geniş bir çalışma yapmışlardır. Ermeniler, bir yandan "Ermeni Cumhuriyeti Heyeti" adı ile kurulmuş ve Ermeni Cumhuriyetini temsil eden heyetin, diğer yandan da "Ermeni Milli Heyeti" adında daha ziyade Taşnak Komiteleri'nin etkisiyle kurulmuş heyetin birlikte hareket ederek, davalarını Lozan Konferansı'nda savunmalarını istemekteydiler. Sonuçta, bu iki heyet arasında Ermenilere bağlı bütün meselelerde tam bir ittifakla hareket kararı verildi. Bu karar sonucu olarak "Müttehit Ermeni Heyeti" isteklerini Lozan Konferansı'na bir muhtıra ile bildirdi. Bu muhtıraya göre;

1- Genel harp esnasında Ermeniler açık olarak müttefiklere karşı vazifelerini ifa etmişler ve bunlar tarafından iyi muharip ve müttefik millet olarak tanınmışlardır.

2- Bu harb, Ermenilerden nisbet kabul etmeyecek derecede kurbanlar almıştır. Türkiye Ermenistan'ının 2.250.000 Ermenisi'nden 1.250.000'ni katledilmiştir. 700.000'ni Kafkasya'ya, İran'a, Suriye'ye, Yunanistan'a, Balkan Devletleri memleketlerine ve diğer yerlere hicret etmişlerdir. Halihazırda Türkiye Ermenistan'ında köylerde ancak 130.000, İstanbul'da 150.000 Ermeni vardır. Bunlarda daima hicrete hazırdırlar.

3- Menşei çok eski olan Ermeni Meselesi 1878 tarihinde Berlin Kongresi ile doğmuş ve beynelmilel bir mahiyet iktisap etmiş nazik meselelerden biridir. Bu meselenin kesin ve nihai olarak halli, Ortadoğu barışı üzerinde etkili olacaktır.

4- Devletler, aleni olarak, Türkiye Ermenistan'ının istiklalini ilan etmişlerdir. Bu mesele Milletler İttifakı nizamnamesine ve bütün sulh muahedelerine girmiş bulunuyor.

³⁶⁰ Y. Altuğ, a.g.m., 20

5- *Başlıca noktaları esasen Milletler Cemiyeti'nin birinci ve ikinci toplantılarında müzakere edilerek reye konmuş ve "Milli Ocağın(Ermeni Yurdu)" kurulması oybirliği ile kabul edilmiştir.*

Lozan Konferansına, Türkiye adına katılan İsmet Paşa Büyük Millet Meclisi'nin bu konu hakkındaki görüşlerini üç madde halinde sunmuştur.

1-*Türkiye azınlıklarının kaderinin iyileştirilmesi, her şeyden önce, her türlü yabancı müdahalesinin ve dışardan kışkırtmalarda bulunulması olanağının ortadan kaldırılmasına bağlıdır.*

2-*Bu amaç, ancak ve her şeyden önce, Türk ve Rum halklarının mübadeleleriyle gerçekleştirilebilir.*

3- *Karşılıklı mübadele tedbirlerinin uygulanması dışında kalacak azınlıkların güvenlikleri ve gelişmeleri için en iyi garantiler, gerek ülke kamunlarının sağlayacağı, gerekse üyeleri Türk vatandaşı olarak bütün görevlerini yerine getiren bütün topluluklara, Türkiye'nin geniş görüşlü politikasının vereceği garantilerdir.*

Ermeni meselesinin Lozan'da görüşülmesi dikkat çekicidir. Çünkü 3 Aralık 1920 tarihli Gümrü ve 16 Mart 1921 Kars Antlaşmaları ile Türkiye sınırları çizilmiş ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ermeni meselesini bu dönem için kapatmıştır. Ancak Ermeniler, bazı teşkilatları aracılığı ile çeşitli konferans ve kongrelere ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne müracaat ederek ve her türlü tesiri icra ederek bu konunun tekrar Lozan'da görüşülmesini sağlamıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya, konunun Lozan'da görüşülmesine yardım etmişlerdir. Sonuçta, Türkiye aleyhine yapılan bütün propagandalar ve çalışmalar Türk heyeti tarafından sonuçsuz bırakılmıştır. Ermeni meselesi anlaşmanın azınlıklar bölümünde görüşülmüştür. Antlaşmada, Türk tezi kabul edilerek Ermeni vatandaşların hiçbir ayrıcalık gözetilmeden Türkiye'nin ayrılmaz bir bütünü olarak tam bir vatandaşlık hukuku içerisinde yaşamaları sağlanmıştır³⁶¹.

1923- 1939 yılları arasında Ermeni hareketi, kendi içlerindeki çatışmalar ve İngiliz-Fransız desteğini alarak Anadolu'daki Kürtleri yeni devlete karşı isyan ettirme çabaları ile geçmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında Ermeniler, ABD ve Sovyetler Birliği'nin izlediği politikalar nedeniyle dini ayrılıklar yaşamışlardır. Rusya'nın Boğazlar üzerindeki

³⁶¹"Gizli Ve Bilinmeyen Belgelerle Ermeni Meselesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, (Mayıs 1970), 44, 46, 49

taleplerini destekleyen Ermeniler, Taşnak ve Hınçak örgütlerinin birbirlerinden uzaklaşmaları sonucu 1945-1964 yılları arasını sesiz geçirmişlerdir. İsrail Devleti'nin kurulmasını fırsat bilen Ermeni toplumu, 1964- 1974 döneminde Birleşmiş Milletler Sekreterliği'ni de arkasına alarak Türkiye ve Türklük aleyhine psikolojik savaş açmıştır. 1985 yılına kadar Ermeni faaliyetleri kendisini terör örgütü şeklinde göstermiş ve bir çok cinayet işlenmiştir³⁶². Ermeni konusu, günümüzde ABD'ndeki Ermeni lobisi ve bazı Avrupa devletlerinin siyasi çıkarları doğrultusunda zaman zaman sözde "Ermeni Soykırımı" olarak gündeme getirilmektedir.

³⁶² E. Uras, *a.g.e.*, CXXIII- CXXXII

SONUÇ

Bir çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Anadolu, bu günkü Yozgat şehrinin bulunduğu bölgede bir çok devletin hüküm sürmesine olanak sağlamıştır. Şehrin kuruluşu XVII. yüzyıl sonlarında Çapanoğulları tarafından gerçekleştirilmiştir. Şehirde toprakların eski sakinleri olan Ermeniler ve Rumlarla yeni sahipleri olan Müslüman Türkler uzun süre sakin bir yaşam sürmüşlerdir.

XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan Ermeni meselesi ile tüm Osmanlı'da olduğu gibi Yozgat'ta buhranlı yıllar geçirmeye başlamıştır. Ermeni Taşnak İhtilal Komitesi'nin çıkarmış olduğu ayaklanmalar ile özellikle Ermeni nüfusun yoğun olduğu Boğazlıyan ve Akdağmadeni kazalarında yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ile Ruslarla işbirliği içine giren Ermeniler, terör faaliyetlerini artırmışlardır. Osmanlı Hükümeti, ülke genelindeki bu tür isyanları ve çatışmaları engellemek amacı ile 1915'de Zorunlu Göç (tehcir) Kanunu'nu çıkardığında Yozgat'ta bu kararın uygulandığı şehirlerden biri olmuştur. Yozgat'ta tehcir, yerel idareciler aracılığı ile yerine getirilmiştir. Tehcirden asker aileleri, Katolikler ve bir takım kişiler istisna tutulmuştur. Savaş ortamında bulunulması, iklim şartları, hastalık ve eşkıya saldırıları gibi nedenlerle bir miktar Ermeni kaybedilmiş ise de bu rakam, günümüzde bazı devletlerin iddia ettiği gibi bir soykırım meydana getirecek nitelikte değildir. Sevk sırasında özellikle emvâl-i metrûke konusunda suiistimalleri görülenler için 1915'de önce Tahkik Heyetleri oluşturulmuş, daha sonra da bu heyetlerin raporları doğrultusunda İstinaf Mahkemesi ve Divan-ı Harb'de yargılamalar yapılmıştır.

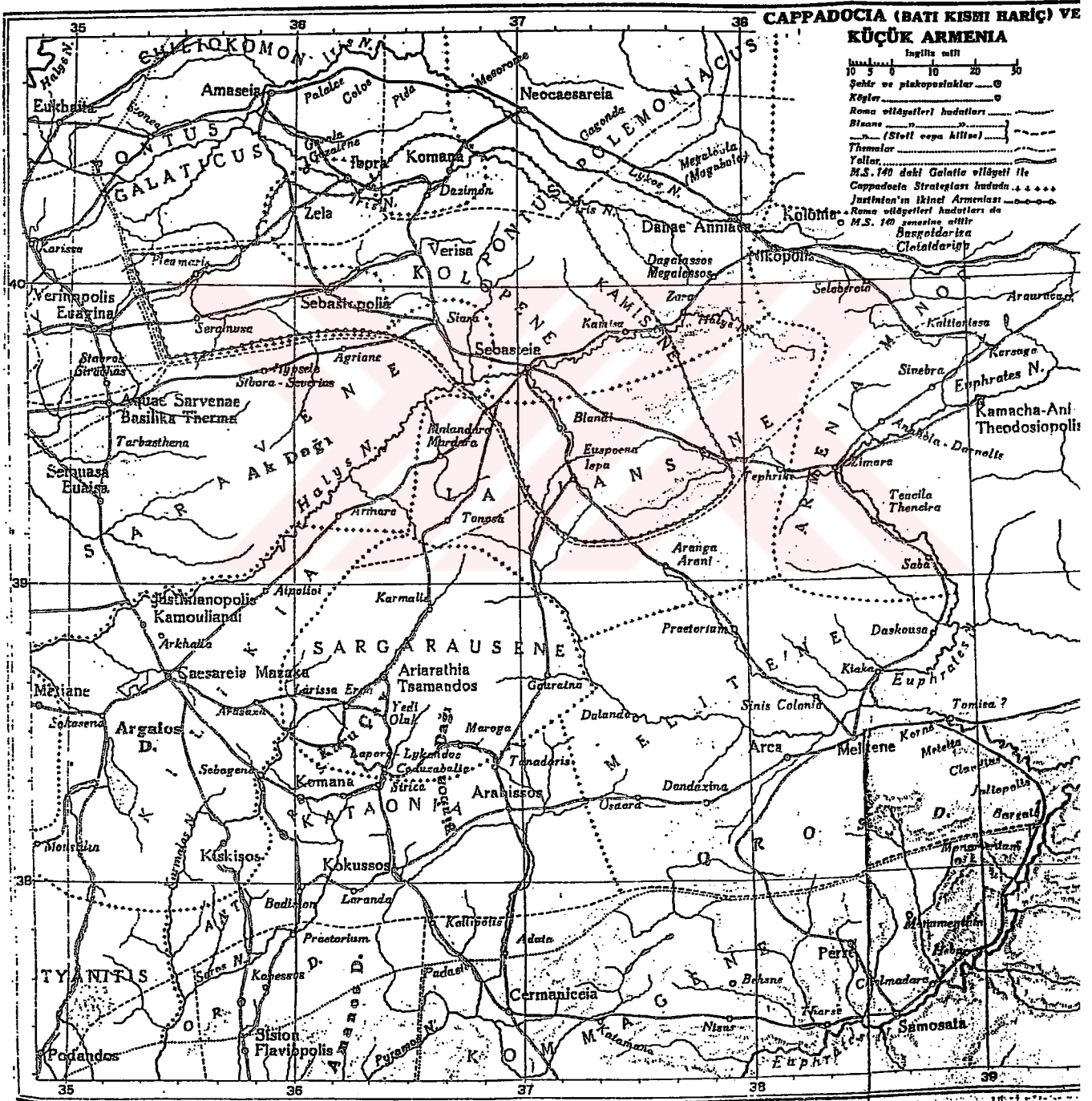
Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkıp da Mondros Mütarekesi'ni imzalayınca İtilaf Devletleri'nin baskısı ve önceki iktidara muhalif olan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın çalışmaları ile tehcir ile ilgili olarak Divan-ı Harbi Örfiler, tekrar kurularak yargılamalara başlamışlardır. Başlangıçta gerçek suçluların bulunup yargılanması umudunu taşıyan halk ve aydınlar tarafından olumlu karşılanan bu mahkemeler, daha sonra faaliyetleri ile bu umutları sona erdirmiştir. Önceki beraatlar dikkate alınmadan, yalancı şahitlerin ifadeleri doğrultusunda görevlerini yapmış insanlar mahkum hatta idam edilmişlerdir. Bu mahkemelerle Yozgat uzun süre gündemde kalmıştır. Başta Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey olmak üzere pek çok görevli Yozgat Tehciri dolayısıyla yargılanmıştır. Kemal Bey'in tehcir ile ilgili İstanbul Divan-ı Harbi'nde yargılanan ilk kişi olması ve idam cezasına çarptırılması Türk Milleti üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Milli Mücadele döneminde, Yozgat'ta birkaç çete olayından başka Ermeni çatışmalarına

rastlanmaması tehcirin sorunlu Ermenileri bölgeden uzaklaştırarak hedefe ulaşıldığını göstermektedir.

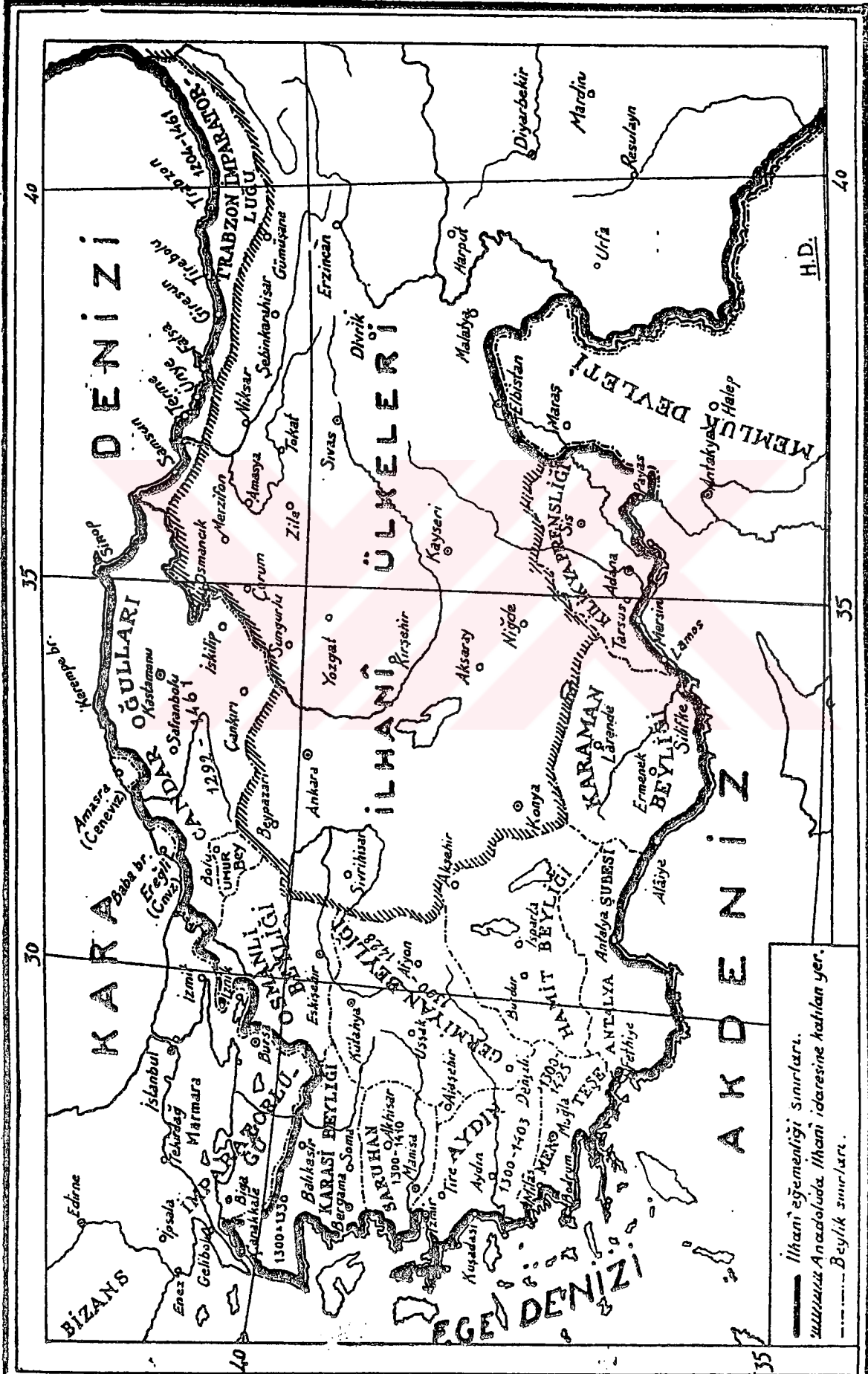
Avrupa Devletleri, Anadolu içinde Ermenistan kurmak için hukuken yıkılmış olan Osmanlı Devleti'ne Sevr Antlaşması'nı imzalatmışlar ise de Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu antlaşmayı kabul etmemiştir. Büyük mücadeleler sonucu kazanılan Kurtuluş Savaşı ve sonrasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile Ermeni meselesi bir süreliğine de olsa gündemden kalkmıştır. Günümüzde bazı devletlerin siyasi emelleri doğrultusunda sözde soykırım iddiaları ile tekrar gündeme getirilmeye çalışılmaktadır.

EK 1; ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE KAPADOKYA VE KÜÇÜK
ERMENİSTAN HARİTASI

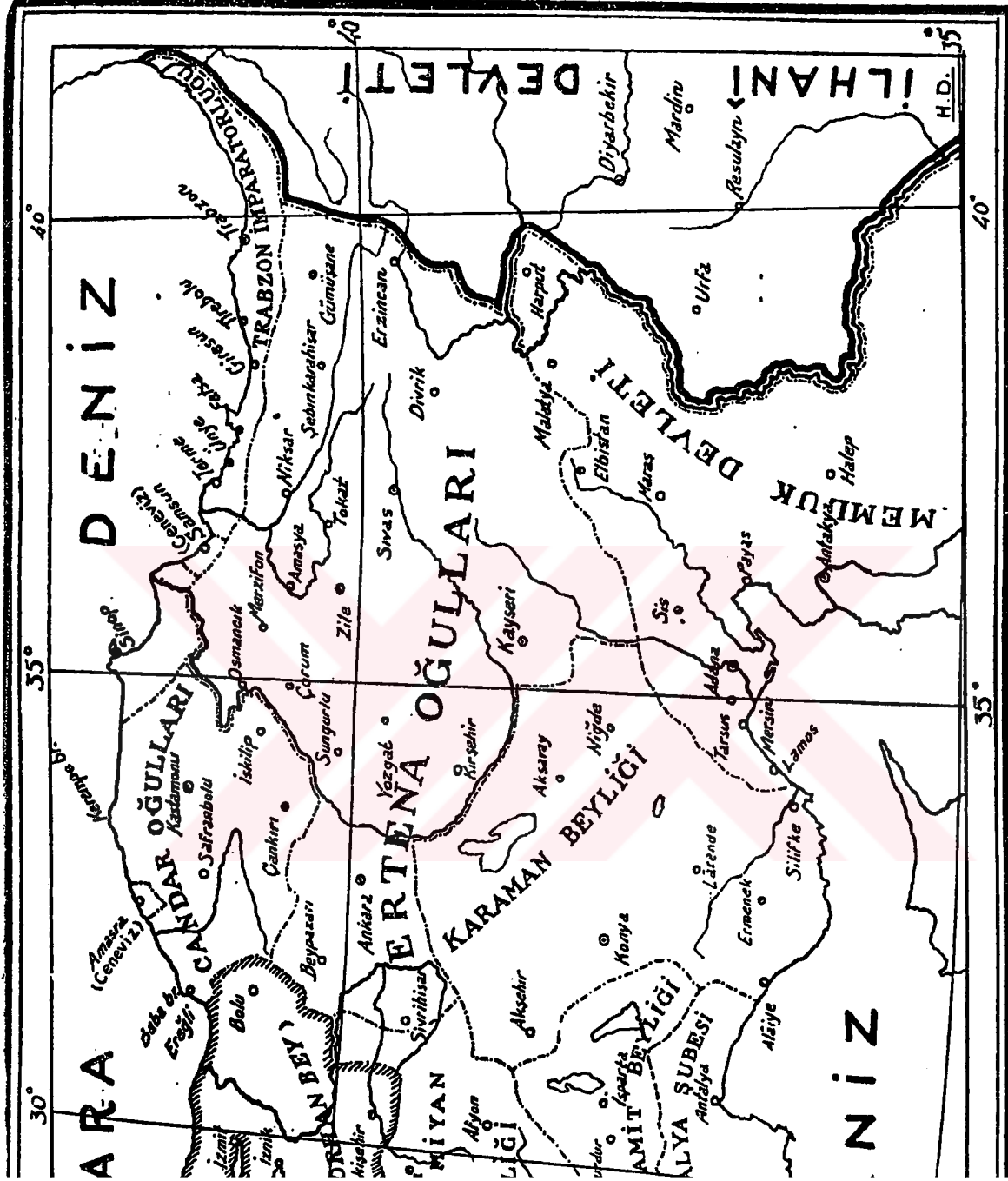

EK 2; İLHANLI DEVLETİ EGEMENLİĞİNDE ANADOLU HARITASI - 1311

Hüseyin Dağtekin, Osmanlı Atlası haritalarından, ks.I, H.No.1

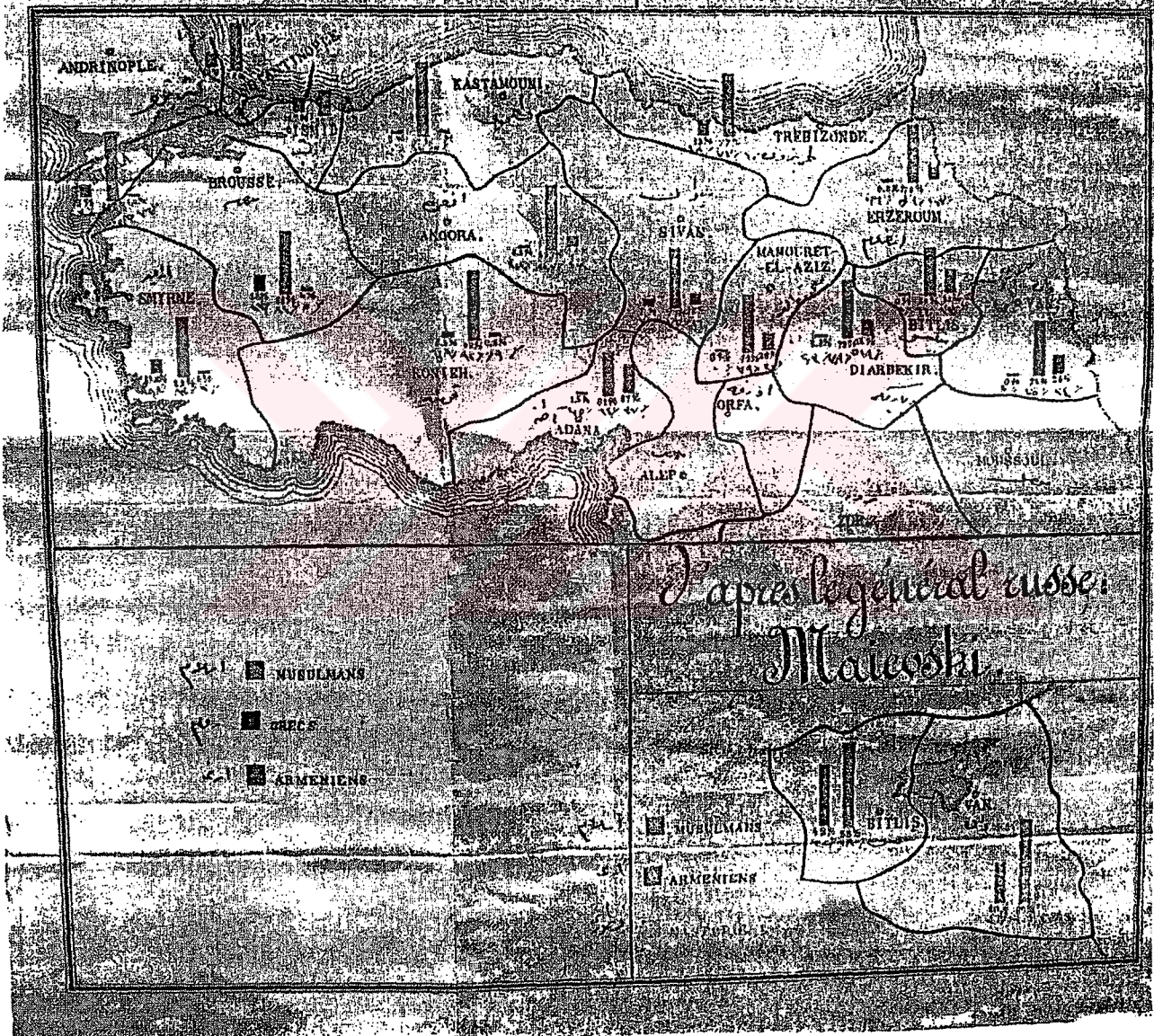
EK 3 ; OSMANLI DEVLETİ VE ANADOLU BEYLİKLERİ HARİTASI - 1355

Hüseyin Dağtekin, Osmanlı Atlası kartalarından, Ks. I, H. 3

EK 5 ; V. CUNET'İN ANADOLU NÜFUS HARİTASI - 1890

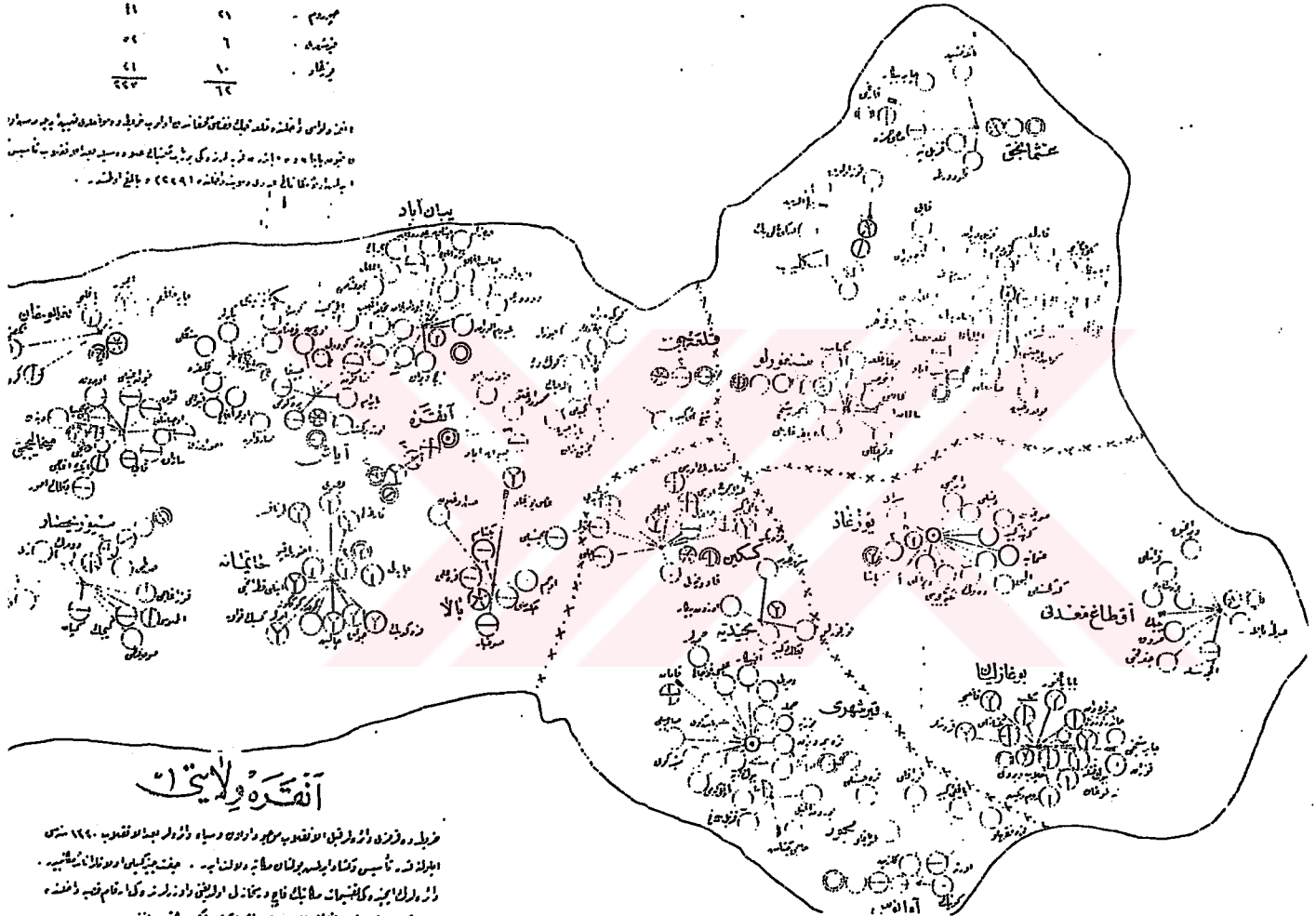
Proportions des populations musulmanes, grecques, arméniennes
en Asie-Mineure, d'après V. CUNET, 1890

EK 7 ; ANKARA VİLAYETİ EĞİTİM HARİTASI - 1914

میدان	تعداد	نوع
۹۷	۵۰	مدرسه
۱۱	۹۱	مدرسه
۵۴	۶	مدرسه
۶۱	۱۰	مدرسه
۲۲۳	۱۶۷	

این نقشه در سال ۱۹۱۴ میلادی تهیه شده است و در آن زمان در آن ایالت ۱۶۷ مدرسه و ۲۲۳ معلم وجود داشته است. این نقشه در سال ۱۹۱۴ میلادی تهیه شده است و در آن زمان در آن ایالت ۱۶۷ مدرسه و ۲۲۳ معلم وجود داشته است.

انفکده ولایت

این نقشه در سال ۱۹۱۴ میلادی تهیه شده است و در آن زمان در آن ایالت ۱۶۷ مدرسه و ۲۲۳ معلم وجود داشته است. این نقشه در سال ۱۹۱۴ میلادی تهیه شده است و در آن زمان در آن ایالت ۱۶۷ مدرسه و ۲۲۳ معلم وجود داشته است.

EK 8 ; ANKARA VE YOZGAT'TA KURULMUŞ ASDAĞ-YILDIZ ERMENİ ÇETESİ

ANKARA VE YOZGAT'DA KURULMUŞ OLAN "ASDAĞ - YILDIZ" ÇETESİNDEN BİR GRUP.
(KOÇ, OĞLAN DIYE TANINAN 12 NUMARALI KONYALI YEMENİCİ SERKİSİN
EVİNDE BULUNMUŞTUR.)

Gruppe aus der berühmten armenischen Bande "Asdagh" (Stern), die in Angora und Yozgat gebildet wurde. (Dieses Photo wurde in dem Hause von Serkis, Schmiedler aus Konia entnommen, welcher besser unter dem Namen von Kobak oğlu bekannt ist.)

1. Karabet oğlu Jangotschian Samil.
2. Herstantant aus Yozgat. Name unbekannt.
3. Der Ober Vahan, Bruder von Murad und Schwager- sohn von Sinkekerim.
4. Ober und Verwahrer von Vahan.
5. Herstantant als Yozgad. Name unbekannt.
6. Sohn von dem Fleischer Kolon.
7. Der Fleischer Kirkor.
8. Chundschel Kavasoglu Rüpen Fachsar.
9. Sohn von Kefizian Ohannes.
10. Ghädeq -schmede, Kotscha- kian Artin.
11. Der Violenspieler Alexan oğlu.
12. Serkis aus Konia, Schmiedler. Serkis Oğlan.

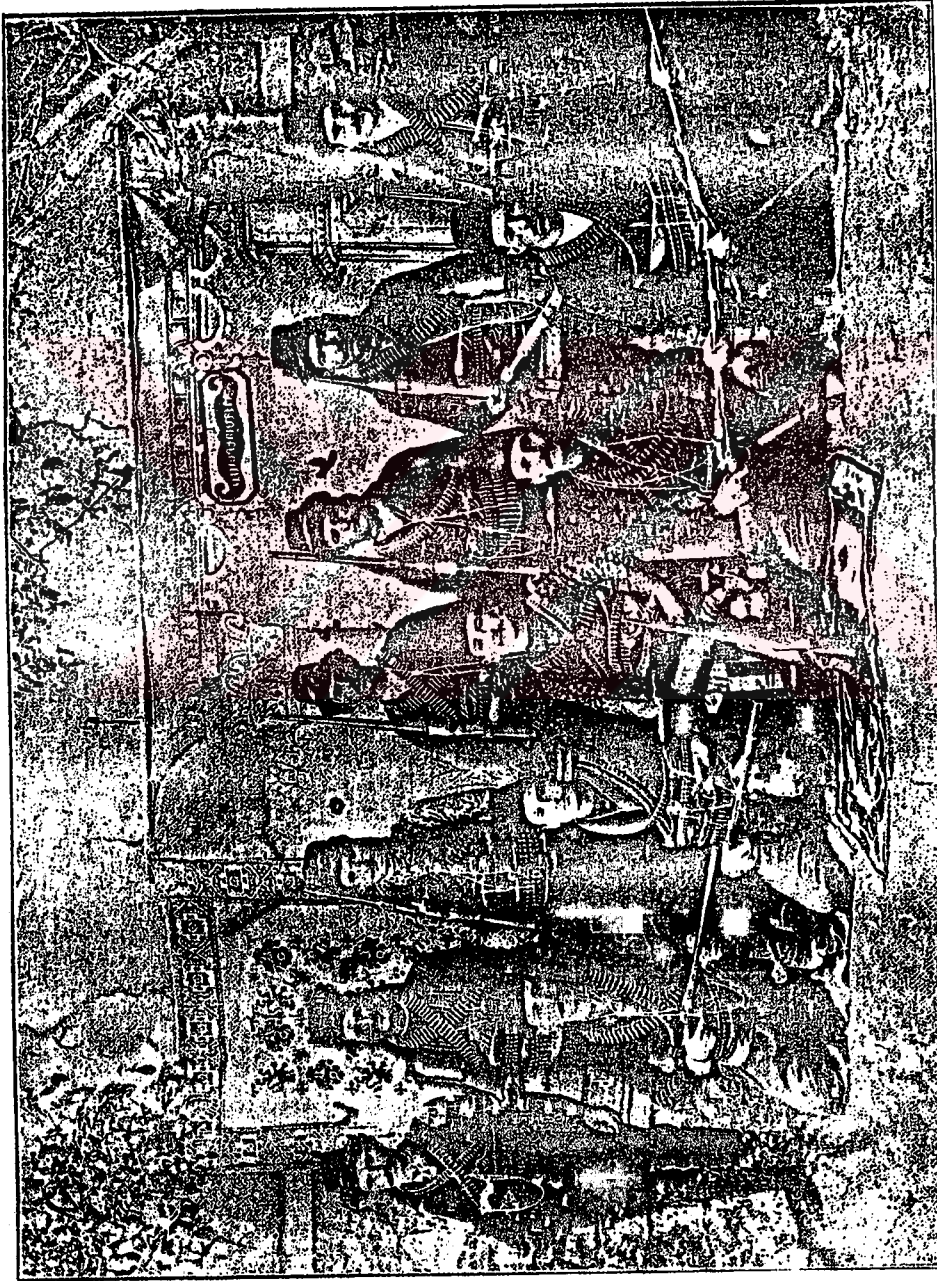
Group belonging to the famous Armenian band the "Asdagh" (star) formed at Angora and at Yozgat. This photo was found in the house of Serkis of Konia, the Cobbler, better known as Coch oğlu, marked in the list below by Number 12.

1. Karabet oğlu Jangotschian Samil.
2. Name of Yozgad. His name has not been found out.
3. Vahan, the principal and son in law of Sinkekerim.
4. Tamer and a brother of relation of Vahan.
5. A native of Yozgat, name unknown.
6. Son of Kolon, the butcher.
7. Kirkor the butcher.
8. Chundji Kavasoglu Rüpen Fachsar.
9. Karesian Ohannes's son.
10. Ghudek, the tailor-Kotschakian Artin.
11. Alexan Oğlan, the Violinist.
12. Serkis of Konia, the cobbler-Cochet Oğlan.

اقره ووزعاده تکل ابدن
(اصدغ-يلايز) چتسندن
برخروب [قويچ اوغلان ديكچا
مروف ۱۲ نوسروايله سرگم
قويچيل چيبي سرگم
خاتمندن چيچسندر]
۱- قوه توتاي اولمورچيان ساميل
۲- يوزغاتي اولوب اسي هتتيل
ايديلمسندر.
۳- دياغ واهان . عطار مرادك
برادري - كيركك داناغ.
۴- دياغ اصنافدن واهانك
ايرلمسندن .
۵- يوزغاتي اولوب اسي ت. قيق
ايديلمسندر.
۶- قصاب قورقك اوغلي .
۷- قصاب كيركور .
۸- كويچي قواس اوغلي دريشك
چايچ .
۹- كيركيزيان اوغلاصك اوغلي .
۱۰- ترزي كوك قوجايانك اراوين
۱۱- كايچي كيسان اوغلي .
۱۲- چيچي قويچيل سرگم ،
قويچ اوغلان .

Groupe appartenant à la fameuse bande arménienne Asdagh (étoile) formée à Angora et Yozgat. (Cette photographie a été trouvée dans la maison de Serkis, savetier de Konia, plus connu sous le nom de Coch oğlu et est indiquée par le No 12)

1. Karabet Oğlan Jangotschian Samil.
2. Originaire de Yozgad; nom inconnu.
3. Vahan le tannier, le frère de Mourad et le gendre de Sinkekerim.
4. Tamer et parent de Vahan.
5. Originaire de Yozgad. Nom inconnu.
6. Le fils de Kolon le boucher.
7. Kirkor le boucher.
8. Chundji Kavasoglu Rüpen Fachsar.
9. Le fils de Karesian Ohannes Artin.
10. Ghudek, tailleur-Kotschakian Artin.
11. Alexan Oğlan, le violoniste.
12. Serkis de Konia, savetier-Cochet Oğlan.

7-۷ 6-۷ 11-۱۱ 4-۴ 10-۱۰ 2-۲ 6-۴ 2-۲ 5-۱ 8-۱

Kolon'un oğlu, 7 - Kasap Kirkor, 8 - Saraç Kavas oğlu Ropink Çakar,
9 - Keyifsizyan Ohannes'in oğlu, 10 - Terzi Güdük - Koçakya'n Artin.
11 - Kemancı Aleksan oğlu, 12 - Yermenici Konyalı Serkis Koç Oğlan.

1 - Karabet oğlu Jangocyan Samil, 2 - Yozgath olup, ismi bilinmiyor.
3 - Koseci Vahan (Aktar Murat'ın kardeşi ve Sinkekerim'in damadı).
4 - Vahan'ın kardeşi Vahan'ın oğlu.
5 - Yozgath olan ismi bilinmiyor. 6 - Kasap

EK 9 ; KARARGAH-I UMUMİ EMRİ OLADAN ERMENİLERİN MEMLEKET DIŞINA ÇIKARILMAMASI

OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI

Handwritten calligraphic header text.

قلمی

عمومی
خصوصی

176

(شيفره)

اوروم، آغنه، آتلا، بئیدی، صعب، خراوشار، زباریک،
سور، بیواس، طیزون، قویه، معورطالیز، وان
ولاییرلا، اوروم، ایزیت، هانیدک، زور، قوس
ده صهار صاحب، قیلر، قوس، نیکله، ایلکیر
منقوله نینه

صورت

"نه یانده اولور اولون قاریب اربک... بر ارفی قارگاه حصی
اوره اولون مکتله اربک... بقدر"
بانه قورانی و کاتر اورو وقع اورو قورانی یوقدرینه بالار کی بنقله ایفا
ایرله قورانی جهت علیه... ایضا... (مکتله اربک)
قماره سنه... ایضا... ایضا... ایضا... ایضا...
یوقدر

BOA, DH-SFR, 55 / 141

EK 10 ; YOZGAD KAFİLELERİNİN SEVK GÜZERGAHI

OSMANLI ARSIVI DAİRESİ BAŞKANLIĞI

ایستانتیق شهبه سی

۵۶

۴ ۷/۸ مورخه بوزغاد قافلرینک سوانده فروری ولایت اچوه موجب شطرات
له بعضی و آرد صغ معدنی طریقته اعتباری یلدریلور. طره سوبانک دلائله بنجاوره
له بالمخیره یعنی [] عهد []
ناظرنامه

BOA, DH-SFR, 55 / 114

EK 11 ; DUL, YETİM VE KİMSESİZ ERMENİLERE UYGULANACAKLAR HAKKINDAKİ
KARARNAME

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خاتمی

ایستاد

۱۳۲۸

ایقده ولایت

۲۰

اورا کتبه اولمیش بیدریه ۱۳۲۸ تاریخ شفا قاضا زبده در ایچ تبیح اولور
۱۷۶

شفا

(۱) ارقدری سوره ایلییه و با خود عسکرده اولوبده کیمسز و ولیمز قانله عانول اینی اوجی بولمیشله داوقصباته شوقا توزیلج اولور
قصباته ای سوری قلمه ایسیرک عانول عوایو ایستیا سیرنه (۲) تیج و عول قاسنک تز و یلارنه (۳) اولدیکی بایته فدیه اولورده
ای ایلیسوم و آکوزور بوردلرینه توزیلج (۴) دایلا سیرک موجودی کفایت ایتمیشی تقدیرده صاحب حال سیرک نزدیک و بیری ک اولور
سیرک (۵) توزی قوق و برب ایده جاک صاحب حال سیرک بولمیشی تقدیرده بلاجه کفصاتده اولوزون به اعاشه عطرخی و بولک سیرک بولور
بیر قهرن ایلی و صویسلف داخته واقع اولورجه اجرات و تشبانه عدد و ایشام قسند اولورجه بیدری معامولات اعطای

BOA, DH-ŞFR, 64 / 162

EK 12 ; BOĞAZLIYAN KAYMAKAMI HAKKINDA TAHKİKAT EMRI

OSMANLI ARŞINI DAİRE BAŞKANLIĞI

Handwritten calligraphic text, likely a title or reference.

(شيفره)

القره ووشيه

قلمی

عمومی

خاص خصوصی

۶۹۲۱

Handwritten notes in Ottoman Turkish script, including the word 'تعمیر' (repair) and 'قوه' (force).

Handwritten signature or mark.

BOA, DH-ŞFR, 54-A / 326

Handwritten signature or name.

Handwritten mark or signature.

EK 13 ; BOĞAZLIYAN ERMENİLERİNDEN ŞİKAYET TELGRAFI

OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI

امینت عمومیہ مدیریتی

عمومی

خصوصی

(شيفره)

هـ

انقده ولايت

١-٤

(مستعمل)

دیل ۱۸ مرداد ۱۳۰۵ تلفظ بوزغالیانده بولنامه ایستیک کدیستیک بلجاستر دایه
 دیکه درجده هوشیدنه مردم برعاده قالدقاری دوخایع اقدیده ده سؤل اولطلمه بیر ماوتیلرته ایقا وایسید
 ققه تفضیلده دولم ایده مدعی عمومی قیوه یکه مستطوره مصطفی افندیگ ادراده بولندقلرندره طولایک دانا بولنده الطلیه
 آسایک بسجونه نقل اولدی اشجا-قلیق قرانه قوه العاده قوهیرکنگنه استقا-دیوتالیانیه نطقه سنده سکونته
 اگادری واهالیکه نامه اعاشه وصوره غیرمشرودیه فیط اولنامه اولک ما جدریه اگادری جا ابدلیکی خایم
 نفع سنده ایلا-دایه وقرهیت و-نقوی امضالیم عدلیه نفع ندره کیلیله نطقه خایم ده بولوده سکانت ایلکده
 استقا-سایف نطقه ربا فققان ندره امریسه افغانسک ایقا تیکرینک ایسی وخی آسایه اول اولعدونه بیانه

ناونام

۱۳۰۵/۱۵

دیرلی

همه

BOA, DH-SFR, 100/98

۱۳۰۵

EK 16 ; MÜSLÜMAN MÜLTECİLER İÇİN YOZGAD VE ÇORUM'A GÖNDERİLEN
PARA

OSMANLI ARŞINI DAİRE BAŞKANLIĞI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

خالدیظاری

لشکر عثمانیہ یوزگاد

آنقره ولایت

شيفره

استقامت معارف عمومی مندره او یوز برابری بوکونه بوسته یه ویرلری . قسماً اعظمی به غوث تابه کاغذ در .
بیک به یوز براسک یوزغاده بیک به یوز براسک جوروم عاجلا ایلام . بایچریک اعانتیه عمومی نصیبانته
بیک به یوز براسک و قیمت اجتماعیه و احتیاجیه جفته لریه کند او یوز غوثه قدر ابلاغی جازدر .
بیک به یوز براسک اعانتیه لریه تأمین اتمام ایتر برسیلینی و لا جوبه معارف قدره بعداً حد قطعاً جفته لریه ایلام

تذکره
مکرمه
مکرمه

BOA, DH-SFR, 66/205

EK 19 ; YOZGAD'DAKİ ERMENİ ÇETESİ

4

جایزہ نظارتی

موجودہ

۱۹۳۱

داغده نقتہ حیدر سہ

سوی

یوزغانلیا د و عدده قضا لرینک آفتسه و یاشم هینا و موقعدله زده تمکده ایدر سوک و ویرانه قیله لریا قنق قنوی
 و عظیم اموال ایندکوردن تظانی هاوی شوقتمه قضا سنک تشریر قریبکی اشراقنده بیرسید اضا سید کتیده اولماده
 تمغه قضا م لقا نیلر قلمدی . آسایسه محلیت تأمینه و ادا م سبب استکمال بیورس تمنا در ا قلم

۲۲۵
 ۲۲۷
 ۲۲۸

ما حیة الناس

ع
 ۲۲۷

استیقامت

۴۶

EK 20 ; YOZGAD'DAKİ TÜRK ÇETESİ

انقره وائیلہ ۱۲/۷/۱۹۷۸ء تاریخ و ۷۷۸۸ نمبر پر توفیق نام سرکاری دفتر

اللہ اعلم

الحفاظی ترقی

امتیاز ترقی

شعبہ: _____
 عمومی _____
 خصوصی _____

ادنیٰ حقیقتہ بخا لیاہ اہلہ قویٰ ایسے کے حوالہ سے اجراء حقائق ایسے محروم و خالی اور اہلہ العقب

درد سے اہلہ لکھی ہوئے۔

BOA, DH. EUM. A45, 12/3

KAYNAKÇA

1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

1.1. Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BEO); no, 328229, 340979, 341529, 342313, 342356, 342480, 342748, 346512

1.2. Dâhiliye Nezâreti Tasnifi (DH);

1.2.1. Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti Asayiş Şubesi (DH, EUM- AYS);no,5 / 83, 5 / 86, 7 / 80, 11 / 140, 12 / 3, 12 / 90, 13 / 23, 27 / 59

1.2.2. Emniyet-i Umûmiye Müdiriyeti Evrak Kalemi (DH, EUM. VRK);no, 16 / 13

1.2.3. Hukuk Müşavirliği (DH, HMS);no, 7 / 3-26, 12 / 28, 12 / 36, 12 / 45, 12 / 49, 12 / 50, 12 / 67, 12 / 68, 12 / 72

1.2.4. İdâre-i Umûmiye-i Dâhiliye Müdiriyeti (DH, İUM);no, 4 / 1-9, 19-3 / 1-36, 19-4 / 1-16, 19-7 / 1-5

1.2.5. Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti (DH, KMS);no, 50-1 / 73, 50-1 / 86, 50-2 / 2, 50-2 / 46, 52-2 / 79, 65 / 18

1.2.6. Mebâni-i Emîriye ve Hapishaneler Müdiriyeti (DH, MB- HPS);no, 25 / 19, 106 / 43

1.2.7. Sicill-i Nüfûs, Tahrirât (DH-SN- THR);no, 84 / 68, 87 / 95

1.2.8. Şifre Kalemi (DH- ŞFR);no, 52 / 188, 53 / 18, 53 / 295, 53 / 303, 54 / 150, 54 / 221, 54 / 254, 54 / 381, 54 / 411, 54-A / 232, 54-A / 252, 54-A / 257, 54-A / 326, 55 / 18, 55 / 19, 55 / 20, 55 / 42, 55 / 48, 55 / 114, 55 / 141, 55 / 256, 55 / 287, 55 / 290, 55 / 292, 55 / 323, 55-A / 152, 56 / 14-15, 56 / 27, 56 / 186, 56 / 290, 57 / 71, 57 / 131, 57 / 135, 59 / 107, 60 / 48, 61 / 124, 61 / 192, 62 / 21, 63 / 11, 63 / 142, 63 / 188, 64 / 18, 64 / 39, 64 / 62, 64 / 93, 64 / 162, 66 / 205, 68 / 127, 69 / 177, 70 / 18, 70 / 68, 77 / 5, 77 / 96, 80 / 75, 82 / 217, 85 / 218, 92 / 255, 93 / 26, 93 / 57, 93 / 108, 93 / 285, 93 / 299, 93 / 300, 94 / 61, 94 / 92, 95 / 18, 95 / 52, 95 / 150, 95 / 163, 96 / 15, 96 / 17, 96 / 100, 96 / 210, 96 / 279, 97 / 135, 98 / 30, 98 / 207, 98 / 235, 100 / 98, 101 / 15, 101 / 19-112, 105 / 18, 252 / 1

1.3. Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.);no, 213 / 60, 213 / 62, 215 / 54, 217 / 54, 217 / 178

1.4. Sicill-i Ahvâl Defterleri Tasnifi ;no, 166 / 155

1.5. Şûrâ-yı Devlet (ŞD.);no, 1373 / 20

2. ANKARA VİLÂYET SÂLNÂMELERİ

- Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 2, Ankara 1289*
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 5, Ankara 1293
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 7, Ankara 1295
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 10, Ankara 1299
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 11, İstanbul 1300
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 11, İstanbul 1307
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 12, İstanbul 1309-1311
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 13, İstanbul 1318
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 14, İstanbul 1321
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 14, İstanbul 1323
Sâlnâme-i Vilâyet-i Ankara, defa 15, İstanbul 1325

3. GAZETELER

- Alemdar*
İkdâm
İleri
Memleket
Sabah
Tasvir-i Efkâr
Vakit
Yenigün
Zaman

4. KİTAP VE MAKALELER

- ACUN, Fatma; “Tarih Boyunca Pontus”, *Milli Mücadelede Giresun Sempozyumu(6-7 Mart 1999) Bildirileri*, Giresun Belediye Yayınları, İstanbul 1999
- ACUN, Hakkı; “Yozgat Ve Yöresi Türk Devri Yapıları”, *Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı*, Yozgat Türk Ocakları Yayını, Yozgat 2000
- AKÇORA, Ergünöz; *Van Ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1994

AKGÜN, Seçil; *General Harbord'un Anadolu Gezisi Ve Raporu*, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul 1981

—————; “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, XXVII./ 1-2, Prof. Dr. İsmail Ercüment Kuran'a Armağan, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989, 1-12

AKŞİN, Sina; *İstanbul Hükümetleri Ve Milli Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, I., Türk İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998

AKTÜRE, Sevgi; “XVI. Yüzyıl Öncesi Ankara'sı Üzerine Bilinenler”, *Tarih İçinde Ankara Sempozyumu (Eylül 1981) Bildirileri*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1984

AKYOL, Taha; *Medine'den Lozan'a*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1998

ALTUĞ, Yılmaz; “Onaylanmayan Antlaşmalar- Sevr”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün / Bugün / Yarın*, Mayıs 1970, 16- 20

ANADOL, Cemal; *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, Turan Kitabevi, İstanbul 1982

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, XXXI./ 81, Aralık 1982, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982, 1804-1892

—————; XXXII./ 83, Ermeni Belgeleri Özel Sayısı 2, Mart 1983, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, 1893-1946

—————; XXXIV./ 85, Ermeni Belgeleri Özel Sayısı 3, Ekim 1985, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, 1996-2047

ATNUR, İbrahim Ethem; “ Tehcirden Dönen Rum Ve Ermenilerin Emvalinin İadesine Bir Bakış”, *Toplumsal Tarih*, II./ 9, 45-48

BANOĞLU, Niyazi Ahmet; *Ermeni'nin Ermeni'ye Zulmü*, Gündüz Matbaacılık, Ankara 1976

BAYAR, Celal; *Bende Yazdım Milli Mücadeleye Giriş*, V, Baha Matbaası, İstanbul 1967

BAYUR, Yusuf Hikmet; *Atatürk Hayatı Ve Eseri, I., Doğumundan Samsuna Çıkışına Kadar*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1990

BEKTAŞ, Hamza; *Ermeni İsyancıları, Göç Ettirilme Nedenleri Ve Uygulamada Devletin Rolü*, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1994

BELEN, Fahri; *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973

—————; *Askeri, Siyasal Ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973

Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın, *Gizli Ve Bilinmeyen Belgelerle Ermeni Meselesi*, sayı32, Mayıs 1970, 42-53

BEYDİLLİ, Kemal; 1828-1829 "Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler", *Belgeler Dergisi*, XIII. / 17, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988, 365-434

—————; *II. Mahmud Devrinde Katolik Ermeni Cemaati Ve Kilisesinin Tanınması(1830)*, Yakındoğu Dilleri Ve Medeniyetleri Bölümü Harvard Üniversitesi Yayınları, ABD 1995

BEYOĞLU, Süleyman; 1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Ermeni Meselesi Özel Sayısı*, Sayı 131, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Nisan 2001, 65-77

BİLGİ, Nejdet; Sicil Kaydı Işığında Boğazlayan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Hayatı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, V., Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990, 229-238

—————; *Ermeni Tehciri Ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, KÖK Sosyal Ve Stratejik Araştırmalar Yayını, Ankara 1999

BLEDA, Mitat Şükrü; *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1979

Boğazlayan Kaymakamı Nasıl Asıldı, *Tarih Hazinesi*, sayı 12, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul 1951, 575-621

BOYDAŞ, Nihat; "Kaptan Fred Burnabi Seyahatnamesinde Yozgat", *Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı*, Yozgat Türk Ocakları Yayını, Yozgat 2000

CANSIZ, İsmail; "Osmanlı Döneminde Yozgat'da Sosyal Ve Kültürel Hayat", *Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı*, Yozgat Türk Ocakları Yayını, Yozgat 2000

ÇADIRCI, Mustafa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal Ve Ekonomik Yapıları*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1991

ÇAVDAR, Tevfik; *Talat Paşa(Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1995

DANIŞMEND, İsmail Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, VI, Türkiye Yayınları, İstanbul 1971

—————; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972

DELİORMAN, Altan; *Türklere Karşı Ermeni Komitecileri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1973

- DUYGU, Süleyman; *Yozgat Tarihi Ve Çapanoğulları*, İstanbul 1953
- Ermeni Komitelerimin A' mal Ve Harekat-ı İhtilaliyesi- İlan-ı Meşrutiyetten Evvel Ve Sonra*, Haz. Halil Erdoğan Cengiz, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983
- GAZİ MUSTAFA KEMAL; *Nutuk*, Devlet Basımevi, İstanbul 1938
- GOLOĞLU, Mahmut; *Trabzon Tarihi, Fetihden Kurtuluşa Kadar*, Serander Yayınları, Trabzon 2000
- GÖDE, Kemal; "Eretnaoğulları", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, XI., İstanbul 1995, 295-296
- GÖĞÜNÇ, Nejdet; *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, Gültepe Yayınları, İstanbul 1983
- GÜLSOY, Ufuk; *Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni*, Simurg Yayınları, İstanbul 2000
- GÜRÜN, Kamuran; *Ermeni Dosyası*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1983
- HOCAOĞLU, Mehmet; *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi Ve Ermeniler*, İstanbul 1976
- HÜSEYİN NAZİM PAŞA; *Ermeni Olayları Tarihi*, I., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1998
- İLGÜREL, Mücteba; "Celali İsyanları", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, VII., İstanbul 1993, 252-257
- İLTER, Erdal; *Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytin İsyanları(1780-1915)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1995
- İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğunda Toplum Ve Ekonomi*, Eren Yayınları, İstanbul 1993
- JAESCHKE, Gotthard; *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), T.T.K. Basımevi, Ankara 1971
- KARABIYIK, Osman; *Türk- Ermeni Münasebetlerinin Dümü- Bugümü*, İstanbul 1984
- KARACA, Ali; *Anadolu Islahatı Ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayınları, İstanbul 1993
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, IX., T.T.K. Basımevi, Ankara 1996
- KARPAT, Kemal H.; *Ottoman Populations 1830-1914 Demographic And Social Characteristics*, The University Of Wiscansın Press, Wiscansın 1985

KOCATÜRK, Utkan; *Atatürk Ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1988

KÖYMEN, Mehmet Altay; *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993

KÜÇÜK, Abdurrahman; *Ermeni Kilisesi Ve Türkler*, Ocak Yayınları, Ankara 1997

KÜÇÜK, Cevdet; *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı(1878-1897)*, Türk Dünyası Vakfı Yayınları, İstanbul 1986

—————; “Damad Ferid Paşa”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, VII., Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, 436- 439

MALEVİLLE, Georges de; *1915 Osmanlı- Rus- Ermeni Trajedisi*, (Çev. Necdet Bakkaloğlu), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998

MERAM, Ali Kemal; *Belgelerle Türk- İngiliz İlişkileri*, Kitap Yayınları, İstanbul 1969

MERT, Özcan; *XVIII. Ve XIX. Yüzyılda Çapanoğulları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980

METİN, Halil; *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler Ve Ermeni Olayları*, M.E.B. Yayınları, İstanbul 1992

OCAK, Ahmet Yaşar; “Milli Mücadelede Çapanoğlu İsyanı”, *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, VII- X / 1-2, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1970-1973, 83-139

—————; “Babaî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, IV., İstanbul 1991, 373-374

—————; “Bozok”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, VI., İstanbul 1992, 321-322

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1994

Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986

OSTROGORSKY, Georg; *Bizans Devleti Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1995

ÖKE, Mim Kemal; *Ermeni Meselesi (1914-1923)*, Aydınlar Ocağı Yayını, İstanbul 1986

—————; *Uluslar arası Boyutlarıyla Anadolu- Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu 1914-1923*, İz Yayıncılık, İstanbul 1996

- PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*, I., M.E. Basımevi, İstanbul 1993
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet; *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri Ve Besledikleri Emeller*, DSİ Basım Ve İşletme Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1981
- RAMSAY, W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, M.E. Yayınları, İstanbul 1961
- SAKALLI, Bayram; *Ankara Ve Çevresinde Milli Faaliyetler Ve Teşkilatlanma*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988
- SAKARYA, İhsan; *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1984
- SARAY, Mehmet; "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, Ermeni Meselesini Ortaya Çıkaranlar", *XI. Türk Tarih Kurumu Kongresi(5-9 Eylül 1990) Bildirileri*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1994
- SONYEL, Selahi R.; "Tehcir Ve Kırımlar Konusunda Ermeni Propagandası, Hıristiyanlık Dünyasını Nasıl Aldattı", *Belleten*, XLI. / 161, Ocak 1977, T.T.K. Basımevi, Ankara 1977, 137-156
- ; "Türk-Ermeni İlişkileri", *Belleten*, LIV / 210, Ağustos 1990, T.T.K. Basımevi, Ankara 1990
- SÜMER, Faruk; *Oğuzlar(Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatı-Destanlar*, ANA Yayıncılık, İstanbul 1980
- SÜSLÜ, Azmi; *Ermeniler Ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet; "Yozgat İsminin Menşesine Dair", *Osmanlı Devleti Ve Bozok Sancağı*, Yozgat Türk Ocakları Yayını, Yozgat 2000
- ŞEMSEDDİN SAMİ; *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1317
- ŞİMŞİR, Bilal; *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985
- Talat Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınları, İstanbul 1946
- TANSEL, Selahattin; *Mondros'dan Mudanya'ya Kadar*, I., M.E. Yayınları, İstanbul 1991
- TAŞ, Necati Fahri; *Milli Mücadele Döneminde Yozgat*, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987
- TUNCAY, Mete; *Cihat Ve Tehcir 1915-1916 Yazıları*, ATA Yayınları, İstanbul 1991
- TANSU, Semih Nafiz; *İki Devrin Perde Arkası*, Pınar Yayınları, İstanbul 1964

TURAN, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993

TURAN, Şerafettin; *Türk Devrimi Tarihi*, I., Bilgi Yayınevi, Ankara 1991

Türk İstiklal Harbi- İç Ayaklanmalar, VI., Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi; Devre 1, c. III, İçtimai sene 1, İçtima 47, Celse 2, 12.8.1336

—————; Devre 1, c. VIII, İçtimai sene 1, İçtima 157, Celse 1, 26.2.1337

—————; Devre 1, c. XV., İçtimai sene 2, İçtima 125, Celse 1, 10.12.1337

—————; Devre 1, c. XXIII, İçtimai sene 3, İçtima 119, Celse 4, 14.10.1338

—————; Devre 2, c. VIII-I, İçtimai sene 2, İçtima 44, Celse 2, 22.4.1340

TÜRKÇE SÖZLÜK, II., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1998

URAS, Esat; *Tarihte Ermeniler Ve Ermeni Meselesi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, I., T.T.K. Basımevi, Ankara 1947

—————; *Osmanlı Tarihi*, II., T.T.K. Basımevi, Ankara 1949

—————; *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu- Karakoyunlu Devletleri*, Ankara

1969

—————; *Çapan Oğulları*, Belleten, XXXVIII./ 150, Nisan 1974'den Ayrı Basım, T.T.K. Basımevi, Ankara 1974, 215-261

—————; *Osmanlı Tarihi*, IV., T.T.K. Basımevi, Ankara 1978

YAŞARBAŞ, Enver; *Ermeni Terörünün Tarihçesi, Ermeni Komitelerinin Emelleri Ve İhtilal Hareketleri*, Petek Yayınları, İstanbul 1984

“Yozgat”, *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, XII., Meydan Yayınevi, İstanbul 1986, 825

“Yozgat”, *Yurt Ansiklopedisi*, X., Anadolu Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1982-1984, 7638-7707

YÜCEL, Yaşar; *Kadı Burhaneddin Ve Devleti (1344-1398)*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1970

ÖZGEÇMİŞ

5 Temmuz 1976 Kars- Merkez doğumluyum. İlk öğrenimimi, Kadıköy Acıbadem İlkokulu'nda, orta öğrenimimi, Çamlıca Kız Lisesi'nin orta kısmında ve Bahçelievler Necip Fazıl Kısakürek Lisesi'nde tamamladım. 1994 Öğretim yılında başladığım Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği Bölümü'nü 1998 yılında tamamlayarak aynı yıl Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde Sosyal Bilgiler branşın da öğretmenliğe başladım. Öğretmenlik mesleğimi Bahçelievler Yenibosna İlköğretim Okulu'nda sürdürmekteyim.

